

**İbnü's-Serrâc'ın el-Usûl fi'n-nahv Adlı Eserinde
Metot,Tasnif ve Terimselleşme**

Malik ÇALIK

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2021

**İBNÜ'S-SERRÂC'IN *EL-USÛL FÎ'N-NAHV* ADLI
ESERİNDE METOT, TASNİF VE TERİMSELLEŞME**

Malik ÇALIK

T.C.

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Eskişehir

2021

T C
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Malik ÇALIK tarafından hazırlanan İbnu's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* Adlı Eserinde Metot, Tasnif ve Terimselleşme baŐlıklı bu çalışma 05.07.2021 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliđinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

BaŐkan Prof. Dr. Dursun HAZER
(Danışman)

Üye Doç Dr. F. Betül ÜYÜMEZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KARATAŞ

ONAY

.../ .../ 20...

Prof Dr. Mesut ERŐAN

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Malik ÇALIK

ÖZET

İBNÜ'S-SERRÂC'IN *EL-USÛL FÎ'N-NAHV* ADLI ESERİNDE METOT, TASNİF VE TERİMSELLEŞME

ÇALIK, Malik

Yüksek Lisans-2021

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Dursun Hazer

Arap dili nahiv çalışmalarında konuların kapsamlı bir şekilde yer aldığı ilk telif Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseri olmuştur. Bu eser uzun zaman boyunca Arap dili eğitiminde en önemli ders aracı ve kaynak olarak kullanılmıştır. Ancak eserdeki konuların anlaşılması güç ve girift durumda olması, konuların sistemli bir şekilde ele alınma ihtiyacını ortaya koymuştur. Müberred'in, *el-Muktedab* adlı eserini yazarak bu ihtiyaca cevap verme teşebbüsü olsa da konuların tasnifindeki problemi ortadan kaldırmak için yeterli olamamıştır. İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-nahv* adlı eserini yazarak konuların tasnifinde yeni bir metot ortaya koymuştur. Eserinde temel nahiv konularına yer vererek, fazlalık ve fîrûât olan konuları zikretmemeye özen göstermiştir. Bu itibarla kitabına *el-Usûl fî'n-nahv* adını vermiştir. Sîbeveyhi'nin kitabında dağınık olan konuları merfûât, mansûbât ve mecrûrât gibi başlıklar altında benzer konuları bir araya getirerek bâbları düzenli hale getirmiştir. Zikretmiş olduğu her bir konunun öncesi ve sonrası arasındaki bağlantıları kurarak, konular arasındaki kopukluğun önüne geçmiştir. Sîbeveyhi'nin kitabında kapalı ve uzun olan başlıkları, anlaşılır bir biçimde sade ve belli terimler ile Sîbeveyhi'den farklı bir şekilde daha çok istilâhî bir yol izlemiştir. Bu itibarla İbnü's-Serrâc, konuların tasnifinde ortaya koymuş olduğu yeni metot ile daha sonraki dönemlerde nahiv çalışmalarına ışık tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbnü's-Serrâc, Arap dili, Nahiv, Tasnif, Metot.

ABSTRACT

METHOD, CLASSIFICATION AND TERMIZATION IN IBNU'S- SERRÂC'S WORK TITLE *EL-USÛL FÎ'N-NAHV*

CALIK, Malik

Mater Degree-2021

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Dursun Hazer

Sîbeveyhi's *al-Kitâb* was the first manuscript in which the subjects were comprehensively included in the Arabic language syntax studies. This work has been used as the most important lesson tool and resources in Arabic language education for a long time. However, the fact that the subjects in the work are difficult to understand and intricate has revealed the need to deal with the subjects in a systematic way. Although Müberred attempt to respond to this need by writing his work *al-Muqtadab*, it was not enough to eliminate the problem in the classification of the subjects. İbnü's-Serrâc wrote his work *el-Usûl fi'n-nahv* and revealed a new method in the classification of subjects. By giving place to the basic syntax issues in his work, he took care not to mention the redundant and furûat issues. In this respect, he named his book *al-Usûl fi'n-nahv*. He organized the chapters by bringing together similar subjects under the headings of merfûat, mansûbat, and mecrûrat, which were scattered in Sîbeveyhi's book. By establishing the connections between the before and after of each subject he mentioned, he prevented the disconnection between the subjects. In Sîbeveyhi's book, the obscure and long titles, clearly and in clear terms, followed a more ideological path, different from Sîbeveyhi's. In this respect, İbnü's-Serrâc shed light on the syntax studies in the later periods with the new method he put forward in the classification of the subjects.

Key words: Ibnu's-Serrâc, Arabic language, Syntax, Classification, Method.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	viii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xvi
ÖNSÖZ	xvii
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın konusu ve amacı.....	1
1.2. Araştırmanın önemi, yöntemi ve kapsamı	4
1.3. Literatür çalışması.....	4

1. BÖLÜM

İBN SERRÂC'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. ADI, KÜNYESİ, DOĞUMU VE VEFATI	6
1.2. YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASİ YAPI	7
1.3. YAŞADIĞI DÖNEMDE İLMÎ HAYAT	9
1.4. İLMÎ KİŞİLİĞİ	15
1.5. ESERLERİ.....	17
1.5.1. <i>el-Usûl fi'n-nahv</i>	17
1.5.2. <i>el-Mûcez</i>	18
1.5.3. <i>el-İştikâk</i>	19
1.5.4. <i>el-Arûz</i>	19
1.5.5. <i>Kitâbü'l-hat (el-Hicâ)</i>	20
1.5.6. <i>eş-Şekl ve'n-nakt</i>	20
1.5.7. <i>İhticâcü'l-kurrâ</i>	20
1.5.8. <i>Ahkâmü's-şî'r</i>	21
1.5.9. <i>eş-Şî'r ve's-şu'arâ</i>	21

1.5.10. <i>İlelu'n-nahv</i>	21
1.5.11. <i>el-Muvâsalât ve 'l-müzâkerât fi 'l-ahbâr</i>	21
1.5.12. <i>er-Riyâh ve 'l-hevâ ve 'n-nâr</i>	21
1.5.13. <i>Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi</i>	21
1.5.14. <i>el-Cümel</i>	22
1.5.15. <i>Kitâbü 'l-hemz</i>	22
1.5.16. <i>Cümelü 'l-Usûl</i>	22
1.5.17. <i>Tehzîbi 'l-luga ve İttifâku ehli 'l-luga ve firâkuhum ve mâ yenferidü bihi 'l-vâhidü minhüm</i>	22
1.6. HOCALARI	23
1.6.1. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö. 286/900).....	23
1.6.2. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923)24	
1.7. ÖĞRENCİLERİ	24
1.7.1. Ebû'l-Kâsım Abdurraman b. İshak ez-Zeccâcî (ö. 337/949).....	24
1.7.2. Ebû Said el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî (ö. 368/979).....	25
1.7.3. Ebû Ali Hasen b. Ahmet el-Fârisî (ö. 377/987)	25
1.7.4. Ebû'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî (ö. 384/994).....	26
1.7.5. Ebû Ali İsmail b. el-Kasım b. Ayzûn el-Kâlî el-Bağdâdî (ö. 356/967) ...	27
1.7.6. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980)	27
1.7.7. Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahya el-Âmidî (ö. 371/981)	28

2. BÖLÜM

İBNÜ'S-SERRÂC'IN NAHİV İLMİNDEKİ YERİ

2.1. NAHİV GÖRÜŞLERİ	29
2.1.1. "لما الظرفية" (Zarf manası ifade eden lemmâ)	29
2.1.2. "العامل في المعطوف" (Bir bağlaç ile başka bir şey üzerine atıf yapılan şeyde i'râb ameli yapan âmil)	30

2.1.3. "تعريف المنادى المفرد العلم" (Ayrışık ve basit özel isim olarak gelen münâdânın ma‘rifeliği)	30
2.1.4. "حذف مفعولي ظن وأخواتها" (Zanne fiili ve benzeri olan fiillerin her iki mef‘ûlünün hazfedilmesi)	31
2.1.5. "الباء على فاعل كفى" (Kefâ fiilinin failine gelen “bâ” harfinin durumu).....	32
2.1.6. "جواز تقديم خبر كان إذا كان جملة" (Kâne fiilinin haberi cümle olarak geldiğinde önce gelmesinin caizliği).....	32
2.1.7. "تعليق ظن وأخواتها عن العمل بلا النافية" (Zanne fiili ve benzerlerinin, olumsuzluk edâtı olan “lâ” harfi ile amelden koparılması)	33
2.1.8. "إعراب القرفصاء" (“el-Kurfusâ” kelimesinin i‘râbı).....	33
2.1.9. "إذا جاء بعد مبتدأين خبر واحد" (İki mübtedânın arkasından bir tane haber gelmesi)	33
2.1.10. "إذا اتصلت برب كلمة ما" (Rubbe kelimesine yapışan “Mâ” harfinin durumu)34	
2.1.11. "إعراب تابع فاعل نعم وبئس على البدل لا على الصفة" (Ni‘me ve bi’s’e kelimelerinin failine tabi olarak gelen şeyin sıfat değil; bedel yapılması).....	34
2.1.12. "متعلق رب" (Rubbe kelimesinin bağlı olduğu fiil)	35
2.1.13. "وقوع الجملة الطلبية خبرا" (İstek ifade eden cümlenin haber olarak gelmesi). 36	
2.1.14. "إما حرف عطف" (İmmâ kelimesinin atif harfi olması)	37
2.1.15. "مطابقة اسم التفضيل" (İsmü’t-tafdîlin uyum konusu).....	38
2.1.16. "اسم الإشارة هو أعرف المعارف" (İşâret zamirinin ma‘rifelik konumu)	38
2.1.17. "رافع الخبر" (Haberî raf yapan âmili konusu)	39
2.1.18. "حرفية ليس" (Leyse kelimesinin harf olma konusu).....	40
2.1.19. "حرفية عسى" (Asâ kelimesinin harf olma konusu).....	40
2.1.20. "الظرف والجار والمجرور قسم برأسه" (Zarf, câr ve mecrûrun başlı başına bir kısım olduğu)	40
2.1.21. "تقديم مفعول المصدر عليه" (Masdarın mef‘ûlünün önce gelmesi).....	41
2.2. KAYNAKLARI.....	41
2.2.1. Semâ.....	41
2.2.1.1. Basra ekolüne göre Semâ delili.....	43

2.2.1.2. Kûfe ekolüne göre Semâ delili.....	44
2.2.1.3. İbnü's-Serrâc'a göre semâ delili	45
2.2.1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm	45
2.2.1.3.2. Kıraatler	49
2.2.1.3.3. Hadis-i Şerif	51
2.2.1.3.4. Arap kelimeleri	53
2.2.2. Kıyas	58
2.2.2.1. Basra ekolüne göre kıyas	59
2.2.2.2. Kûfe ekolüne göre kıyas	60
2.2.2.3. İbnüs-Serrâc'a göre kıyas.....	60
2.3. BENİMSEDİĞİ NAHİV EKOLÜ	61

3. BÖLÜM

***EL-USUL Fİ'N-NAHİV* ADLI ESERİNDE METOT VE KONULARIN TASNİFİ**

3.1. NAHİV ÇALIŞMALARINDA METOT VE KONULARIN TASNİFİ.....	64
3.1.1. Sıbevyhi'nin <i>el-Kitâb</i> 'inde tertip ve düzen açısından konuların tasnifi... 64	
3.1.2. Müberrid'in <i>el-Muktedab</i> adlı eserinde tertip ve düzen açısından konuların tasnifi	65
3.1.3. Sıbeveyhi ve sonrası nahiv terimleri	67
3.2. İBNÜ'S-SERRÂC'IN KİTABINI <i>EL-USÛL</i> OLARAK ADLANDIRMASI 70	
3.3. İBNÜ'S-SERRÂC'IN <i>EL-USÛL Fİ'N-NAHV</i> ADLI ESERİNDE METOT.. 71	
3.4. İBNÜ'S-SERRÂC'IN <i>EL-USÛL Fİ'N-NAHV</i> ADLI ESERİNDE KONULARIN TASNİFİ.....	74
3.4.1. Nahiv bölümü.....	75
3.4.1.1. Kelimenin kısımları.....	75
3.4.1.2. “Harfin geldiği yerler” konusu.....	75
3.4.1.3. Yapı ve i'râb yönünden değişime uğrayan ve uğramayan kelimeler. 76	

3.4.1.4. İ'rab, m'urab, binâ ve mebnî.....	76
3.4.1.5. Âmiller	76
3.4.1.6. Merfû olan isimler.....	77
3.4.1.7. Mutasarrıf olmayan fiiler	77
3.4.1.8. Fiil-i teaccüb.....	78
3.4.1.9. Ni'me ve bi'se bâbı	78
3.4.1.10. Fiil amelini yapan isimler konusu	78
3.4.1.11. Ma'rife ve nekra.....	79
3.4.1.12. Mansûb olan isimler	80
3.4.1.13. Cer ve mecrûr isimler konusu	87
3.4.1.14. İ'rab olarak isimlere tabi olanlar konusu (Tevâbi).....	89
3.4.1.15. Munsarif ve gayri munsarif isimler konusu	90
3.4.1.16. Fiillerde i'rab ve binâ konusu	91
3.4.1.17. Anlam ifade eden harfler konusu	92
3.4.1.18. Takdim ve tehir konusu.....	92
3.4.2. Sarf bölümü.....	94
3.4.2.1. Müzekker müennes konusu.....	94
3.4.2.2. el-Maksûr el-Memdûd.....	95
3.4.2.3. Tesniye ve cemi konusu	95
3.4.2.4. Sayılar konusu.....	95
3.4.2.5. Cemü't-teksîr.....	95
3.4.2.6. Tahkîr	95
3.4.2.7. Nisbe konusu	96
3.4.2.8. Masdarlar ve ismü'l-fâil konusu	96
3.4.2.9. İmâle konusu	96
3.4.2.10. İsimlerin yapıları ve kısımları	96
3.4.2.11. Tasrîf konusu.....	97

3.4.2.12. İdgâm konusu.....	97
3.4.3. Zarûretü’ş-şâir.....	97
3.5. EBÛ ALÎ EL-FÂRİSÎ’NİN <i>EL-ÎDÂHU’L-ADUDÎ</i> ADLI ESERİNDE İBNÜ’S-SERRÂC’IN METODUNUN ETKİSİ.....	98
3.6. İBN SERRAC’IN NAHİV ÇALIŞMALARINDA GETİRMİŞ OLDUĞU YENİLİKLER.....	99
3.6.1. “Kelam ve bileşenleri” terimi.....	100
3.6.2. “Alem” terimi.....	101
3.6.3. “Merfû isimler” terimi.....	101
3.6.4. “Mübtedâ” terimi.....	101
3.6.5. “Nâibü’l-fâil” terimi.....	102
3.6.6. “Mansûb isimler” terimi.....	102
3.6.7. “Fâile benzeyen” terimi.....	103
3.6.8. "الكنایات" ve "ضمیر" terimleri.....	103
3.6.9. Fiilin veya fâilin müteaddî olma konusu.....	104
3.6.10. "الاتساع" terimi.....	104
3.6.11. “Mecrûr isimler” terimi.....	105
3.6.12. “Tevâbi” terimi.....	105
3.6.13. “İdâfe ve neseb” terimleri.....	105
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	109

KISALTMALAR

B. : Bin

BK. : Bakınız

ÇEV. : Çeviren

H. : Hicri

Ö. : Ölüm

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

THK. : Tahkik

TS. : Tarihsiz

VB. : Ve benzerleri

ÖNSÖZ

İbnü's-Serrâc, Abbâsîler döneminde Bağdat'ın ilim merkezi haline gelmesiyle, dönemin en önemli dilcileri olan Müberred ve Zeccâc gibi alimlerden Arap dili eğitimi almış, kendi döneminde Arap dili alanında söz sahibi olmuş ve önemli bir yer edinmiştir. Fârâbî'den aldığı mantık dersleri sayesinde Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserindeki dağınık olan bâbları mantikî ve akla uygun bir şekilde düzenli hale getirerek, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserini ele almıştır. Bu itibarla çalışmamızda İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserindeki metodu ve getirmiş olduğu yenilikler ele alınmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde: İbnü's-Serrâc'ın hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, hocaları ve öğrencileri ele alınmıştır.

İkinci bölümde: nahiv ilmindeki görüşleri, kaynakları ve benimsediği nahiv ekolü ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde: İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı serinde metot ve konuların tasnifi incelenip ele alınmıştır.

Çalışma döneminde görüş ve tecrübelerine başvurduğum ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Dursun Hazer hocama şükranlarımı sunarım. Ayrıca yüksek lisans ders döneminde kendisinden ders aldığım ve önemli istifadeler elde ettiğim Dr. Öğr. Üyesi. Yusuf Karataş hocamıza teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmasının tüm aşamasında bilgi ve görüşlerine başvurduğum Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Çelik hocamıza teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışma döneminde dualarını esirgemeyen anne ve babama sonsuz şükranlarımı arz ederim. Bu yoğun tempolu çalışma döneminde her zaman yanımda olan eşim ve oğluma içtenlikle teşekkür ederim.

Malik ÇALIK

Eskişehir, 2021

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın konusu ve amacı

İslam öncesi Arap dil ve edebiyatı neredeyse Emevi dönemi sonuna kadar sözlü olarak aktarılmıştır. İslamiyet sonrası (Emevi döneminde fetihlerle birlikte) yabancı kültürlerin Araplarla olan ilişkileri sonucunda ortaya çıkan etkileşimde Arap dilinde bozulmalar meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda ilim adamları, Arap dilinin korunmasına yönelik çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu itibarla her ilimde olduğu gibi nahiv ilminin de ortaya çıkmasını zorunlu kılan şartlar oluşmuştu. Arap dili bilginleri, nahiv ilminin ortaya çıkmasında baş rol oynayan ana unsurun, dil ve gramer hataları olduğunda hemfikir olmuşlardır.¹ Bu bakımdan nahiv ilminin ilk amacı, hata olgusunu işlemek olmuştur. Ancak dil alimleri, sadece dil ve gramer hatalarını düzeltmeye yönelik çalışmalar ile sınırlı kalmamışlar, Arap dilini bütünüyle ele almış ve zamanla birçok telif ortaya koymuşlardır. Arap dilindeki gelişim, nahiv alanındaki çalışmaların yetersiz kaldığını, bu bakımdan ihtiyaca karşılık verebilecek yeni yöntem ve metotların geliştirilmesini göstermiştir. Bu itibarla ilk dönem tedvin aşamasında Arap dilindeki nahiv, sarf ve ses bilgisi gibi konuları kapsamlı bir şekilde içeren Sîbeveyhi (ö. 180/796)'nin *el-Kitâb*'ı, dönemin nahiv alimleri tarafından şerh edilmesi ve konuların düzenli hale getirme çabaları gibi çalışmalara konu olmuştur.² Dil ve nahiv alimleri arasında, Sîbeveyhi'den önce nahiv ilminin, düzenli ve tertipli bâbları ve kısımları olan bir düzeyde olmadığı; konular daha çok, kapsayıcı bir bâb ve kaide altında yer almadan dağınık ve ayırık bir şekilde olduğu konusunda görüş birliği olmuştur.³ Bu itibarla Arap diline yönelik çalışmalar ilk olarak, belli bir metot üzere tasnife tabi tutulmadan, şifahi ve ezber yolu ile dil konusu ve malzemelerini bir araya toplamak olmuştur.⁴

Ahmet Emîn, nahiv alanında bir şaheser olarak karşımıza ilk çıkan eserin, Sîbeveyhi'nin kitabı olduğunu, Sîbeveyhi'den önce yapılan nahiv çalışmalarının tam bir muamma olması sebebiyle göze gelir ve doyurucu çalışmaların bulunmadığını

¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Sebebü vad-i ilmi'l-Arabiyye*, thk. Mervân el-Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Hicre, 1988), 27-57; Muhammed Saîd b. Muhammed Cân el-Efgânî, *Min târihi'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 8.

² Mehmet Şirin Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 41.

³ Abdülkadir Hüseyin, *Eserü'n-nünât fi'l-bahsi'l-belâgî* (Kahire: Dâru Garib, 1998), 78.

⁴ Ahmed el-Muhtâr, *el-Bahsü'l-lügavî* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 80.

belirtmektedir.⁵ Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki Sîbeveyhi'nin kitabı, nahiv ilminin tedvini yönünden bize ulaşan yazılı ilk eser olsa da daha önceki nahiv ilminin oluşum aşamaları önemli gelişim ve birikim sağlamıştır. Bu birikim ve gelişim Sîbeveyhi'ye, birçok dil konularının yer aldığı bu önemli eseri yazmasına imkân sağlamıştır. Bu sebeple Sîbeveyhi'den önceki nahiv çalışmalarını görmezden gelerek birdenbire bir eserin ortaya çıktığını söylemek, ilimlerin ortaya çıkış ve gelişim doğasına ters düşmektedir.⁶

Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde nahiv kaidelerini bir araya toplamış, bâblar oluşturarak konuların tasnifini sağlamıştır. Bu itibarla Sîbeveyhi'nin kitabı, Arap dili ve grameri alanında, konuların kapsamlı bir şekilde tedvin edilerek bize ulaşan ilk eser olmuştur.⁷ Nahiv, sarf, iştikak, belagat, kıraat, tecvit, aruz, Arap lehçeleri gibi Arap dilinin birçok konusuna değinerek, nahiv çalışmalarında yeni bir dönem başlatmıştır.⁸

Şüphesiz nahiv ilmi, Sîbeveyhi'den sonra gelişim sağlamış, yeni konu ve meseleler ortaya çıkmış, konular ve bâblar daha düzgün ve daha tertipli bir şekilde ele alınmıştır. Ancak buna rağmen hükümlerin ve meselelerin ortaya çıkarılmasında, illetlerin açıklanmasında Sîbeveyhi'nin kullanmış olduğu metot dairesinden çıkılmamıştır. Bu bakımdan daha sonraki dönem alimleri Sîbeveyhi'nin, konuları işleyişi ve tasnifindeki metotlarda değişiklik yapmış olsalar da temel ilke ve kaidelerini değiştirmemişlerdir.⁹

Nahiv ilminin gelişim gösterdiği böyle bir dönemde, konuları kapsamlı bir şekilde ele alan bir eseri okumak ve anlamak kolay olmamıştır. Bu sebeple Müberred (ö. 286/900), Sîbeveyhi'nin kitabını okumak isteyenlere ilk olarak: “Hiç denizde yolculuğa çıktın mı?” diyerek, kitabın önemine ve zorluğuna atıfta bulunmuştur.¹⁰

Sîbeveyhi'nin kitabı Arap dilinde önemli bir çığır açmasıyla birlikte, konuların karmaşık ve girift bir durumda olması eserin anlaşılmasını zor bir hale sokmuştur. Bu sebeple Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830-?), el-Mâzinî (ö. 249/863) ve el-Cermî (ö. 225/840)

⁵ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî, 2012), 606.

⁶ Mâzin el-Mübârek, *en-Nahvu'l-Arabî el-illetü'n-nahviyye: neşetühâ ve tetavvuruhâ* (Dımaşk: el-Mektebetü'l-Hadîse, 1965), 44.

⁷ Hüseyin, *Eseru'n-nünât*, 68.

⁸ Abdullah b. Hamd el-Hasrân, *Merâhilü tetavvuri'd-dersi'n-nahvî* (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Camiiyye, 1993), 92.

⁹ Hüseyin, *Eseru'n-nünât*, 68.

¹⁰ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ fi tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Ürdün: Mektebetu'l-Menar, 1985), 55.

gibi alimler *el-Kitâb*'ı şerh ederek, anlaşılmaz ve kapalı olan yerlerini açıklamak için büyük çaba sarf etmişlerdir.¹¹

Sîbeveyhi'nin kitabı uzun zaman boyunca nahiv çalışmalarında ve eğitiminde önemli rol oynamış ve birçok alim tarafından konular farklı tasnif edilmek suretiyle çalışmalar ve telifler yapılmıştır. Bu bağlamda Müberred, *el-Muktedab* adlı eserini yazarak konuları tertipli ve düzenli bir şekilde ilk ele almayı hedefleyen kişi olmuştur. Ancak Müberred'in bu çabası yeterli düzeyde olmamış, konular Sîbeveyhi'nin kitabındaki gibi karmaşık ve düzensiz bir hal üzere kalmıştır.¹²

Nahiv çalışmalarının anlaşılabilir olması ve kolaylık sağlaması için yenilik arayışı çerçevesinde İbnü's-Serrâc (ö. 316929), *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eseri ile nahiv ve sarf konularını düzenli ve tertipli hale getirerek yeni bir metot ortaya koymuştur.¹³ Sîbeveyhi'den beri süre gelen konuların tasnifindeki tertip ve düzen problemi, İbnü's-Serrâc'ın *el-Usul* kitabını yazmasıyla yeni bir evreye girmiştir. Sîbeveyhi ve Müberred'in kitabındaki dağınık ve anlaşılması zor olan konuları, mantıki düzen ve anlaşılır bir üslup ile ele alan İbnü's-Serrâc, problemin çözümüne yeni bir ivme kazandırmıştır.¹⁴ İbnü's-Serrâc'ın dönemine kadar olan nahiv çalışmalarında, konuların tasnifinde düzensizlik ve nahiv terimlerindeki kapalılık açısından yaşanan problemler çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

İbnü's-Serrâc ile birlikte konuların düzeni ve nahiv terimlerinin kullanımında yeni bir evreye girilmiştir. Bu bağlamda İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserini ele alarak Arap dili gramerine bir yenilik getirdiğine tanık olunmaktadır. İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eseri ile Sîbeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eserindeki anlaşılması güç ve girift olan konu başlıkları ve konuları tasnif ve düzeni yönünden anlaşılabilir bir hale getirmiştir. Bu sebeple çalışmamızda İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserini ele alarak bu eserinde izlemiş olduğu yenilikler, metot, tasnif ve terimler incelenecektir.

¹¹ Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1968), 62-63.

¹² Muhammed el-Muhtâr, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 156-157.

¹³ Fâize el-Müeyyed, "Dirâsetü kitâb (el-Usûl fi'n-nahv) li-İbni's-Serrâc", *Mecelletü Merkezü'l-Vesâik ve'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 15/15 (2003), 405.

¹⁴ Mehmet Şirin Çıkar, "Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası: İbnü's-Serrâc ve Nahiv İlminde Usûl Geleneği", *Ekev Akademi Dergisi* 8/20 (2004), 351-352.

1.2. Araştırmanın önemi, yöntemi ve kapsamı

İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eseri, tüm nahiv konularını içermesi sebebiyle Sîbeveyhi'nin kitabı gibi kapsamlı bir telifdir. Sibeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eserini düzenli bir hale getirmesi ve kendisinden sonraki nahiv çalışmalarında izlenecek olan yeni bir metot ortaya koyarak bir köprü vazifesi görmüş olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamızda, İbnü's-Serrâc'a kadar olan dönemde telif edilmiş önemli nahiv çalışmaları, tarama ve karşılaştırma yapılarak, karma bir yöntem izlenecektir. Bu minvalde İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eseri, kullanmış olduğu metot ve içerik incelenecek ve bu kapsamda daha önce yazılan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* ve Müberred'in *el-Muktedab* gibi eserlerin önemli yerleri ile karşılaştırılarak bu bağlamda öne çıkan yöntemler ve getirmiş olduğu yenilikler betimlenecektir.

Çalışmamız, İbnü's-Serrâc'ın ilmi kişiliği, nahiv görüşleri, kaynakları ve *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserindeki tasnif metodunda öne çıkan yöntemler ile sınırlandırılacaktır.

Bu kapsamda çalışmamız, üç bölüm olarak ele alınacaktır. Birinci bölümde: İbnü's-Serrâc'ın hayatı ve ilmî kişiliği kapsamında adı, künyesi, doğumu ve vefatı, yaşadığı dönem itibarıyla siyasi yapı ve ilmî hayat, eserleri, hocaları ve öğrencileri ele alınacaktır. İkinci bölümde: İbnü's-Serrâc'ın nahiv ilmindeki yeri kapsamında nahiv ilmindeki görüşleri, nahiv kaynakları ve benimsediği nahiv ekolü zikredilecektir. Üçüncü bölümde: *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde metot ve konuların tasnifi ele alınacaktır. Bu kapsamda ilk olarak İbnü's-Serrâc'a kadar olan dönemde nahiv çalışmalarında metot ve konuların tasnifine kısaca değinilecektir. Akabinde İbnü's-Serrâc'ın kitabını *el-Usûl* olarak adlandırmasındaki amacı, kitabında metot, konuların tasnifi ve getirmiş olduğu yenilikler ele alınacaktır.

1.3. Literatür çalışması

Ülkemizde İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eseri üzerinde yüksek lisans tezi ve doktora tezi düzeyinde bir çalışma yapılmamıştır.

Hüseyin Yazıcı'nın, *İbn as-Sarrac ve Kitab al-İştikak*'i adlı yayımlanmamış yüksek lisan tezi bulunmaktadır.

Nasrettin Akan, *İbnü's-Serrâc'ın nahivdeki yöntemi* adlı yüksek lisans çalışması yapmış ve çalışmasında İbnü's-Serrâc'ın sadece nahiv konularını ele almış, sarf konularına değinmemiştir. Bu itibarla Akan, İbnü's-Serrâc'ın nahiv görüşlerinden yola çıkarak nahiv yöntemini ele almıştır. Bu bakımdan çalışmamıza mevzu bahis olan “İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-Nahv* Adlı Eserinde Metot, Tasnif ve Terimselleşme” konusu Akan'ın çalışmasından farklı olarak ele alınmıştır.

Mehmet Şirin Çıkar, Ekev akademi dergisinde *Arap Dil Biliminde Kırılma Noktası: İbnü's-Serrâc ve Nahiv İlminde Usul Geleneği* adında bir makale yayınlamıştır. Bu makalede nahiv ilminde usul geleneğinden ve İbnü's-Serrâc'ın dilbilimci kişiliğini ve *el-Usûl fi'n-nahv* adlı esrine özet olarak değinip getirmiş olduğu yeniliklere kısaca değinmiştir.

Arap dünyasında, İzdihâr Abdurrahman es-Seyyid İbrahim Ebû'l-Ğays tarafından hazırlanmış olan *Menhecü İbnü's-Serrâc ve mezhebühü'n-nahvî min hilâli kitâbihî el-Usûl fi'n-nahv* adlı doktora tezi bulunmaktadır. Abdulaziz b. Hamîd b. Muhammed el-Cühenî'nin, *Ârâu İbnü's-Serrâc gayru'l-Basriyye fi kitâbihi (el-Usûl fi'n-nahv)* adında yüksek lisans tez çalışması vardır. Ayrıca Sad b. Sâid b. Hâşim'in *Eseru'l-âmil fi ârâi İbn Serrâc* adında yüksek lisans tez çalışması vardır. Makale olarak Fâize el-Müeyyed'in *Dirâsetü kitâb (el-Usûl fi'n-nahv) li-İbni's-Serrâc* adında yayımlanmış makalesi bulunmaktadır.

1. BÖLÜM

İBN SERRÂC'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. ADI, KÜNYESİ, DOĞUMU VE VEFATI

Tam adı Ebu Bekr Muhammed b. es-Seri b. Sehl b. es-Serrâc en-Nahvî el-Bağdadîdir.¹⁵ İbnü's-Serrâc lakabı ile tanınmıştır.¹⁶ Serrâc kelimesi at eyeri yapma sanatına nispet edilmektedir.¹⁷ Babası veya dedesi eyercilik yaptığından İbnü's-Serrâc lakabı ile tanınmıştır.¹⁸

İbnü's-Serrâc 265/878 yılı civarında doğmuştur.¹⁹ Bağdat'ta büyüüp orada yaşamış ve ikamet etmiştir. İbnü's-Serrâc H. 316/929 tarihinde Zilhicce ayında vefat etmiştir.²⁰

İbnü's-Serrâc'ın ailesine dair kaynaklarda cariyesi olan bir kadını sevdiği ve malını onun uğruna harcadığı ve bu cariyeden de bir çocuğu olduğu zikredilmektedir.²¹ Ancak Nasrettin Akan, *İbnü's-Serrâc'ın nahivdeki yöntemi* adlı yüksek lisans tez çalışmasında bu konu “Çocuğunu çok sevdiği için tüm servetini onun uğruna harcadığı” şeklinde ifade edilmektedir.²² Bu metinden; malını çocuğu için harcadığı anlaşılmaktadır. Ancak biyografi kitaplarında İbnü's-Serrâc'ın malını çocuğu için değil sevdiği cariye için harcadığı ifade edilmektedir.²³

¹⁵ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sadır, 1978), 4/339.

¹⁶ Ebü Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 3/263.

¹⁷ Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4/340.

¹⁸ Hüseyin Yazıcı, “İbnü's-Serrâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2000), 21/205-206.

¹⁹ Yazıcı, “İbnü's-Serrâc”, 21/205-206.

²⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Ebü'l-Fadl Muhammed İbrahim (Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1965), 1/110.

²¹ Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Ebü'l-Fadl Muhammed İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1986), 3/146; Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4/340.

²² Nasrettin Akan, *İbnü's-Serrâc'ın Nahivdeki Yöntemi* (İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 5.

²³ Ebü'l-Mehâsin Tâcüddîn Abdülbâkî b. Abdilmecîd b. Abdillâh el-Yemenî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-lugaviyyîn* (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1986), 313; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/145.

1.2. YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASİ YAPI

İbnü's-Serrâc, takriben H. 265 (878) yılında doğmuştur.²⁴ Bu dönem Abbâsîlerin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu itibarla burada ilk olarak Abbasi devletinin ilk dönemine kısa bir bakış atıldıktan sonra İbnü's-Serrâc'ın yaşamış olduğu dönemdeki Bağdat'ın siyasi yapısına kısaca değinilecektir.

Abbasi devletinin kurulmasından sonra Ebû Ca'fer el-Mansûr Abdullâh b. Muhammed (ö. 158/775) Bağdat'ı inşa etmiş ve Abbâsî devletinin başkenti yapmıştır (146/763).²⁵ Abbasilerin gerek siyasi, gerek kültürel ve gerek ilmi faaliyetler olsun en parlak dönemi, tarihçilerin ilk dönem diye adlandırdığı dönemdir. Bu dönem, Abbasi devletinin kuruluşundan, Abbasi halifesi el-Mütevekkil Alellah Cafer b. Muhammed (ö. 247/861) dönemine kadar olan dönemdir. Mütevekkil'in hilafete gelmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemden sonra ilk dönemdeki gelişme faaliyetleri bir müddet devam etse de hanedan arasında taht kavgaları başlamış ve hanedan bireyleri iktidar için bir yarış içine girmiştir. Nitekim Mütevekkil, Türk komutanlarla iş birliği yapan oğlu el-Müntasır-Billâh (ö. 248/862) tarafından öldürülerek çöküş döneminin zemini oluşmaya başlamıştır.²⁶

İbnu's-Serrac'ın doğumu (265/878), Abbasi halifesi Ebû'l-Abbâs el-Mu'temid Alellah (ö. 279/892)'in hilafetinin son dönemlerine denk gelmektedir. Bu dönemde Abbasi devletinde içinde çok başlılık, hanedan içindeki çekişmeler hakimdi. Bunlara farklı milletlerden komutan ve askerlerin devlet yönetimindeki nüfuzu ve bazı bölgelerde Abbasi devletine karşı baş kaldırmalar ve isyanlar gibi unsurlar da eklenince, Abbasi devleti idari açıdan gitgide zayıflamaya başlamıştır. Hilafet makamında Mutemid olmasına rağmen, kardeşi Talhâ Muvaffak b. Ca'fer (ö. 278/891) devlet işlerinde baskın bir duruma gelmiş, Mutemid, devlet yönetiminden adete el çektilmiş gibi pasif bir pozisyondaydı. Mutemid'e, adına para bastırma ve adına hutbe okuma rolü verilmiş, devletin diğer asli işleri olan askeri, idari yapı sorumluluğu ve karar verme merci ve makamı kardeşi Talha Muvaffak'a tevdi edilmiştir.²⁷

²⁴ Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", 21/205-206.

²⁵ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2003), 14/387.

²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/450.

²⁷ Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, thk. Abdulkâdir Muhammed Mayu (Beyrut: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, 1997), 250.

Abbasi devleti yine bu dönemde isyan çıkaran gruplar ve bağımsızlığını ilan eden küçük devletler ile de mücadele etmektedir. Bu isyanların en önemlisi, Sevâd bölgesi diye adlandırılan, Bağdat'ın Güneyinde, Ali b. Muhammed (Sâhibüzzenc) liderliğinde ortaya çıkan Zenc isyanıdır (255/869-269/883). Bu isyan Abbasileri tam 15 yıl uğraştırmıştır.²⁸ Zenc İsyanı 269 (883) yılında bastırılıp 270 (884) yılında liderleri Ali b. Muhammed öldürülerek son darbe vurulmuş olsa da Abbasi devleti uzun süren bu isyan neticesinde iyice zayıflamış ve yorgun düşmüştür.²⁹ Bunun yanında, oluşan bu kargaşa ortamından yararlanarak Mısır'da bağımsızlığını ilan eden Tolunoğullarına karşı, Saffârielerin kurucusu Yâkup b. Leys (ö. 265/879)'in hakimiyet alanlarını genişletme çabasına karşı Abbasî devleti amansız mücadele vermektedir.³⁰

Abbasi devleti Zenc isyanını bastırmak ile meşgulken, Kûfe'de küçük faaliyetlerde bulunan Hamdân Karmat (ö. 293/906) liderliğindeki şîî İsmâilî destekçisi Karmâtîlerin isyanı, Mutemid'in ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Talhâ Muvaffak'ın oğlu el-Mutezîd Billah döneminde patlak vermiştir (287/900).³¹ 289'da (902) Mutezîd'in ölmesiyle yerine oğlu Ali el-Müktefi Billâh (ö. 295/908) geçmiştir.

Müktefi Billâh halife olunca Rakka'da bulunmaktaydı. Vezir olan Kâsım b. Ubeydullah, Bağdat'ta Müktefi Billâh için biat aldıktan sonra Müktefi Billâh Bağdat'a gelmiş ve Kâsım b. Ubeydullah'ı vezir olarak tayin etmiştir.³²

Müktefi Billâh, isyanları devam eden Karmâtîlerin, Suriye ve Mısır'daki isyanlarını bastırma da yönetimdeki başıboşluk ve ciddiyetsizliğe sebep olan unsurlardan dolayı, devletin çöküşünü ve zayıflamasını engelleyememiştir.

Kanaat odur ki, halifelerin küçük yaşta yönetime getirilmesi, vezirlerin, hanedan içindeki kadınların ve yönetimde nüfuzu bulunan Türk komutanların devlet işlerine müdahale etmesine vesile olmuştur. Bunun en büyük örneği, Müktefi Billah'ın ölümünden sonra kardeşi el-Muktedir Billâh (ö. 320/932)'in henüz 13 yaşında iken halifelik makamına getirilmesidir (295/908).³³ Yaşı küçük olduğundan, yönetimde

²⁸ Mustafa Demirci, "Zenc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2013), 44/249-251.

²⁹ Abdülkerim Özaydın, "Muvaffak el-Abbâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Tdv Yayınları, 2019), 2/326-328.

³⁰ Özaydın, "Muvaffak el-Abbâsî", 2/326-328.

³¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 6/659.

³² İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 258.

³³ Mahmûd Husnî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nahvi'l-Arabî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 23.

daha çok annesinin, eşlerinin ve hizmetçilerinin sözü geçmektedir. Annesi istediği zaman bir veziri görevden alıp, başka birini vezir olarak atayabilmektedir. Bu bakımdan Muktedir döneminde devlet yönetimi, hanedan içinden birçok kişinin karıştığı karma bir idare şeklini almıştır. Bu dönemde yönetim iyice bozulmuş, ekonomik açıdan da tam bir çöküş yaşanmaya başlamıştır.³⁴

İbnü's-Serrâc'ın yaşadığı dönemde (265/878-316/929) Abbâsî devleti çıkan isyanlar, kargaşa, yönetim boşluğu ve kargaşaların neticesinde yeni bir hal almış, artık devlet giderlerini karşılayamaz, asker maaşlarını ödeyemez hale gelmiştir. Öyle ki, devlet içerisinde kopmalar ve bölünmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu durum kademe kademe Abbasi devletinin yok oluşuna kadar sürmüştür.³⁵

1.3. YAŞADIĞI DÖNEMDE İLMÎ HAYAT

Abbâsî devletinin kurulmasıyla (132/749), İslam kültürü ve medeniyeti açısından bir sıçrama yaşanmıştır. İslâmî ilimler alanındaki birtakım çalışmalar Emevîler döneminde başlamış olmakla beraber, İslâmî ilimlerin sistematik bir şekilde başlı başına bir eğitim şeklini alması ve bu eğitimleri veren müesseseler kurulması Abbâsîler döneminde olmuştur. Dil ve edebiyat alanında çalışmalar, tefsir alanında rivayet ve dirayet metotlarının belirlenmesi, hadis ilmi alanındaki çalışmaların hız kazanması, fıkıhın tedvin edilmesi, mezhep ve ekol haline dönüşmesi, kelam ilminin sistematik bir doktrin hale dönüşmesi Abbâsîler döneminin, İslâmî ilimler açısından gösterdiği gelişim ve çağ atlayışının en büyük örneğidir.³⁶

Şemsüddîn ez-Zehebî, Abbâsîler döneminde İslâmî ilimlerin tedvini hakkında şöyle demektedir:

“Abbâsîlerin ilk dönemi olan H.143 yılında, İslam alimleri hadis, fıkıh ve tefsir tedvinine başladılar. Böylece İbn Cüreyc (ö. 150/767) Mekke'de, Malik (ö. 179/795) Medine'de, Evzâi (ö. 157/774) Şam'da, İbn Ebî Arûbe (ö. 156/773) ve Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve diğerleri Basra'da, Ma'mer (ö. 153/770) Yemen'de, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Kûfe'de tedvin ve tasnif faaliyetlerinde bulundular. İbn İshâk (ö. 151/768) megâzî, Ebû Hanîfe fıkıh ve re'y metodu

³⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 262.

³⁵ Husnî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, 25.

³⁶ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 1988), 1/31-48.

doğrultusunda fikhını tedvin etti. İlimlerin tedvin edilmesi ve konulara ayrılması bir hayli çoğaldı. Daha önceki dönemlerde ise alimler, ezberlerindeki anlatıyorlar veya düzensiz olan sahih sayfalardan aktarım yapıyorlardı.”³⁷

Bu dönemdeki ilmî kalkınma sadece dil, edebiyat ve İslâmî ilimler alanında olmamıştır. Yapılan fetihler neticesinde geniş coğrafyalara yayılan Müslümanlar, karşılaşmış oldukları yeni kültürlerle büyük ilgi ve alaka göstererek, bu kültürlerle ait bilimsel eserleri küçük çapta ve şahsî çalışmalar ile Arapçaya çevirmişlerdir.³⁸

İlmî açıdan büyük bir kalkınma ve gelişme gösteren Abbâsîler, ilmî çalışmaların finansal boyutu olan ekonomi alanında da gelişim göstermek için büyük atılımlar yapmıştır. Buldukları coğrafyanın ziraata elverişli olması sebebiyle devlet, gelirinin çoğunu buradan elde etmekteydi. Bu sebeple ziraat alanındaki çalışmaları daha aktif hale getirebilmek için farklı ülkelerden ziraat mühendisleri getirilip, bu alandaki çalışmaları daha hızlı ve verimli hale getirmişlerdir. Devlet sadece ziraat alanındaki atılımlar ile yetinmeyip, ülkenin sahip olduğu zengin maden kaynaklarını işletip, devlet bütçesine katkı sağlamaktaydı. İç ve dış ticarete açık bir coğrafya olması hasebiyle ithalat ve ihracat gelirleri ile devlete büyük katkı sağlanmaktaydı.³⁹ İlk dönemlerde devlet ekonomi açısından öyle güçlüydü ki, halife Mansur öldüğünde, yerine geçen oğlu Mehdî Billâh’a, hiçbir halifenin bırakmadığı, 960 milyon dinar değerinde mal bırakmıştır.⁴⁰

Abbâsî halifeleri Bağdat’ı başkent edinmesiyle (149/766) siyasi, toplumsal ve ekonomi yönleri ile olduğu gibi tüm entelektüel ve ilmi açıdan da parlamaya başlamış, konforlu bir hayatı ve canlılığı ile uzmanlıkları ve ekolleri farklı olan birçok bilgin için tam bir cazibiyet şehri haline gelmiştir. Buna halifelerin alimlere karşı olan maddi ve manevi destekleri, ilmi ile öne çıkanları kendilerine yakın tutmaları gibi etkenler de eklenince ilim erbabı için bilgi olarak donanımlarını ispatlamak adına Bağdat daha da cazip bir şehir haline gelmiştir.⁴¹

³⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 2004), 194.

³⁸ Yıldız, “Abbâsîler”, 1/31-48.

³⁹ Yıldız, “Abbâsîler”, 1/31-48.

⁴⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes‘ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf* (Kahire: Daru's-Sâvî, 1938), 296.

⁴¹ Salah Raway, *en-Nahvu'l-Arabi neş'etühu tetavvuruhu medarisühu ricalühu* (Kahire: Daru'l-Garib, 2003), 441.

Ebû Mansur döneminden itibaren Abbâsî halifelerinin, alimleri saraylarına davet etmeleri, ağırlamaları ve bu meyanda desteklerini açıkça ortaya koymaları, alimlerin çalışmalarına ve araştırmalarına derinlik kazandırmaları için görünür bir şekilde etkisi olmuştur. Halifelerin bu desteği sadece dînî ilimler alanında olmamış, tıp, astronomi, matematik ve diğer bilimlerle de uğraşanları kapsamıştır.⁴²

Aynı şekilde ilk dönemden itibaren tercüme faaliyetlerine de halifeler tarafından büyük destek verilmiştir. Tercüme hareketi ilk olarak Emevîler zamanda ortaya çıkmıştır. Mansur döneminde İbnü'l-Mukaffâ (ö. 142/759) tarafından, Aristo'nun bazı eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesi, Mehdî Billâh'ın Aristo'ya ait *Kitâbü'l-Cedel* adlı eserini tercüme ettirmesi, tercüme faaliyetlerinin başlangıcı ve ilk atılmış temelleri niteliğindedir.⁴³

Mansur, kitapların toplandığı ve ilmî çalışmaların yapıldığı “Hizânetü'l-hikme” adında kütüphane mahiyetinde bir yer kurdu muştur. Tercüme ve telif edilen bütün eserler burada toplanmaktaydı. Harun er-Reşîd (ö. 193/809) döneminde tercüme ve telif faaliyetleri hızlanınca burası artık küçük gelmeye başladı. Bu sebeple daha büyük bir yer ayarlanarak artık tüm eserler burada toplanmıştır.⁴⁴

Harun er-Reşîd döneminde her yönüyle bir şahlanış yaşanmıştır. İlmî çalışmaların arka planında yatan güçlü ekonomi de yatmaktaydı. İslam bölgelerinden toplanan vergiler Bağdat'ta bulunan halifeye ait bütçede toplanmaktaydı. Halife, vezirlerin ve yardımcılarının maaşlarını ödedikten sonra arta kalan ciddi meblağı istediği yerde kullanabilmekteydi.⁴⁵

Harun er-Reşîd, küçüklüğünden itibaren ilmî eğitim aldığı için ilim meclislerini ve ilim adamlarını çok sever ve kendine yakın tutardı. Özellikle edebiyat ve fıkıh alimlerine karşı ayrı bir yakınlık göstermekteydi. Bu bakımdan alimlere karşı çok cömert davranmaktaydı.⁴⁶ Bağdat bu dönemde tüm İslam bölgelerindeki öğrenciler için adeta kible gibi olmuştur. Her alanda eğitim görmek veya eğitimlerini tamamlamak için tüm bölgelerden Bağdat'a seyahat ve yolculuklar yapılmaktaydı.

⁴² Hadice el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye* (İrbid: Daru'l-Emel, 2001), 194.

⁴³ Muhittin Macit, “Tercüme Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2011), 40/498-504.

⁴⁴ Mahmut Kaya, “Beytülhikme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 1992), 6/88-90.

⁴⁵ Muhammed el-Hudârî Bek, *Muhâdarâtü târihi'l-ümemi'l-İslâmiyye ed-devletü'l-Abbâsiyye*, thk. eş-Şeyh Muhammed el-Osmânî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986), 154.

⁴⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, 193.

Yüksek okul mesabesinde olan büyük mescit ve camilerde, önde gelen hadis alimleri, dilciler, edebiyatçılar ve gramerciler bu gibi yerlerde eğitim vermekteydiler. Burada eğitim veren alimler Harun tarafından maddi olarak desteklendiklerinden dolayı müreffeh ve konforlu bir hayata sahiptiler.⁴⁷

Harun er-Reşîd döneminde sarayda âlimler konuk edilmiş ve aralarında ilmî münazaralar düzenlenmiştir. Bu münazaralardan en çok öne çıkanlar, Kûfe dil ekolünün kurucusu olan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ile Basra dil ekolünün önde gelen simalarından Ebû Saîd el-Asmaî arasında, Kisâî ile Basra dil ekolünün en önemli temsilcilerinden Sibeveyhi (ö. 180/796) arasında, yine Kisâî ile Yahya b. Mübârek el-Yezîdî arasında olmuştur.⁴⁸

Bağdat bu gelişim ve atılımlar neticesinde ilim merkezi olma yönünde temelleri oluşmuş, diğer ilim alanlarında olduğu gibi, Arap gramerinin menşei ve kaynağı olan Basra ve Kûfe ekollerinin dil bilimcileri için iştah kabartmış, Bağdat'ta söz sahibi olabilmek için kıyasıya bir yarış içine girmişlerdir.

Arap grameri esasında temelleri ilk olarak Basra'daki alimler tarafından atılmıştır.⁴⁹ Kûfe'deki alimler daha çok kıraat ilmi ve şiir rivayeti ile meşgul oldukları için gramere yönelişleri yaklaşık bir asır sonra olmuştur.⁵⁰

Bağdat'taki ilmî gelişim sürecine, Arap dilbilim ve gramer ekolleri özelinde baktığımızda, Kûfe ekolüne müntesip gramercilerin Bağdat'a gelişi, Basralı gramercilerden daha önce olmuştur. Çünkü Kûfe mesafe olarak Bağdat'a Basra'dan daha yakındır. Bunun yanında Kûfe halkı, fikir ve düşünce uyumundan dolayı Abbâsî halifelerine itaat etmeleri daha kolay olmuştur. Bu sebeplerden ötürüdür ki, Abbasi halifeleri kendi çocuklarını yetiştirecek hocaları Kûfe'den getirtmişlerdir.⁵¹ Basra'nın geçmişi Kûfe'ye nazaran daha çok isyan ve ayaklanma hadiseleri ile doludur. Fikir ve düşünce olarak mutezile ve haricî düşünce daha çok yaygın durumdaydı. Bu nedenden dolayı ki Abbâsî halifeleri Basralı alimlere ilk etapta mesafeli durmuşlardır. Bu itibarla Basra alimlerinin Bağdat'a gelişi Kûfe alimlerinden daha geç olmuştur.⁵²

⁴⁷ Bek, *Muhâdarâtü târihi 'l-ümemi 'l-İslâmiyye ed-devletü 'l-Abbâsiyye*, 155.

⁴⁸ Muhammed et-Tantâvî, *Neşetü 'n-nahv ve târihu eşheri 'n-nuhât* (Kahire: D'aru'l-Meârif, 1995), 56.

⁴⁹ Dayf, *el-Medârisü 'n-nahviyye*, 20.

⁵⁰ Raway, *en-Nahvu 'l-Arabi*, 85.

⁵¹ Hadîsî, *el-Medârisü 'n-nahviyye*, 196.

⁵² Tantâvî, *Neşetü 'n-nahv*, 167.

Kûfe ekolünün gramerini ve öğretilerini ilk olarak Bağdat'a taşıyan el-Kisâî olmuştur.⁵³ Kisâî ilk olarak Kûfe'de yetişmiş, daha sonra Basra'ya giderek oradaki bazı alimlerde özellikle Halil b. Ahmet'ten (ö. 175/791) Arap dili ve grameri eğitimi almıştır. Daha sonra Kûfe'ye dönerek orada ders vermeye başlamıştır. Güçlü bir ilmî kişiliğe sahip olması hasebiyle nam ve şöhreti duyulmaya başlamıştır. Abbâsî halifesi Mehdî Billâh tarafından saraya davet edilmiş ve oğlu Harun er-Reşîd'in eğitimi için sarayda kalmasını istemiştir. Kisâî, Harun'a küçük yaştan itibaren eşlik etmiş ve eğitimini üstlenmiştir. Daha sonra Harun halife olunca iki oğlu Emin ve Me'mun'un eğitimleri ile ilgilenmiş ve onları yetiştirmiştir.⁵⁴

Kisâî artık sarayın itibar gören ve sözü kabul edilen hocası olduğu gibi, Bağdat'ın büyük mescitlerinde ders halkaları oluşturmakta ve derslerine katılanlar tarafından büyük ilgi görmeye başlamıştır.⁵⁵ Bağdat'taki bu ilmî gelişmeler diğer bölgelerde de duyulmaya başlamıştır. Farklı bölgelerden alimler, Bağdat'ta ilmî alanlarda söz sahibi olabilmek ve kendilerini gösterebilmek için buraya seyahat etmeye başlamışlardır.⁵⁶

Bağdat'ta bu canlılık yaşanırken, Basra ekolünün en önemli temsilcisi olan ve dönemin en önemli eseri *el-Kitab* adlı eseriyle Arap dilinde önemli bir yere sahip olan Sibeveyhi, ilmî kişiliği ile parlamaya başlamış, sadece Basra'da değil, Bağdat'ta da şöhreti duyulmaya başlamıştır. Bağdat'ta kendini ispat etmek ve ilmî otoritesini kurmak arzusuyla Bağdat'a gider.⁵⁷ İlk olarak kendisini Harun'un veziri Yahya b. Halit el-Bermekî karşılamıştır. Bermekî Sibeveyhi'yi ağırladıktan sonra Harun'un evinde Kisâî ile münazarada bulunması için bir program ayarlamıştır. Programa ilk olarak Sibeveyhi gelmiştir. Kisâî henüz gelmeden öğrencileri olan el-Ferrâ (ö. 207/822) ve el-Ahmer (ö. 180/796) Sibeveyhi'ye soru sorarak Sibeveyhi'nin vermiş olduğu cevapları hatalı bularak ona küçük düşürücü sözler söylemişlerdir. Daha sonra Kisâî meclise gelerek aralarında daha sonra adı "el-Mes'eletü'z-zünbüriyye" olarak meşhur olan konu üzerinde münazara gerçekleşmiştir. Sibeveyhi her ne kadar tezini

⁵³ Raway, *en-Nahvu'l-Arabi*, 441.

⁵⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-nahv*, 117.

⁵⁵ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 173.

⁵⁶ Efgâni, *Min târihi'n-nahv*, 93.

⁵⁷ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 58.

savunmak için tüm istişhâtları getirirse de Kisâî'nin itibarını Harun'un huzurunda korumak amacıyla destekçilerinin hakemliğinde mağlup düşürülmüştür.⁵⁸

Sibeveyhi'nin Kisâî ile olan münazarası sonrası baskı altında mağlup gösterilip Bağdat'tan ayrılarak Basra'ya dönünce çevresine bu durumu anlatmıştır. Bu durumdan etkilenen öğrencisi ve arkadaşı Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Sibeveyhi'nin intikamını almak için Bağdat'a gelir. Ancak Kisâî sahip olduğu nam, mülk, zekâ ve dahiliği sayesinde Ahfeş el-Evsat'ı yatıştırmayı başarır. Ahfeş'e çocuklarının eğitimi için teklifte bulunmuş ve Ahfeş de bu teklifi kabul etmiştir.⁵⁹

Bağdat'ta ilmi hayat dil bilim ve Arap grameri alanında bir müddet Ahfeş el-Evsat'ın otoritesinde devam etmiştir. Ahfeş Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında her iki ekol arasında orta bir yol izlemiştir.⁶⁰

Ahfeş'in vefatından sonra her iki ekol arasında çekişmelerin tekrar başladığı bir dönem başlamıştır.

Sâmerrâ'dan ayrılıp Bağdat'a gelen Basra ekolünün en önemli temsilcisi olan Müberred ile Bağdat'ta Küfe ekolünün başını çektiği, ilmî otoriteye sahip olan Sa'leb (ö. 291/904) karşı karşıya gelmişlerdir. Artık Basra ekolü ile Küfe ekolü destekçileri arasında derin bir mücadele ve rekabet başlamıştır. Bu iki bilginin arasında yaşanan münazara ve mücadeleler ile bu iki bilginin etrafında toplanan destekçilerinin çoğalması neticesinde Bağdat şehri diğer yönlerden olduğu gibi ilmi yönden de aktivitelere ve hareketliliğe şahit olmaktaydı. Bu da Basra ve Küfe destekçileri tarafından her iki bilgine olan ilgiyi ve teveccühü artırmıştır.⁶¹

Bağdat artık her bölgeden bilginlerin seyahat ettiği, bilim, kültür ve sanatın revaçta olduğu bir ilim merkezi olmuştur. Farklı kültür ve medeniyetlerin bir araya gelmesiyle geniş bir yelpazeye sahip olarak diğer bölgelerin şöhretini gölgede bırakmıştır.

Müberred'in vefatından sonra İbnu's-Serrac'ın bir süre musiki ve mantık ile iştiğal etmesinden de Bağdat'ın bilim, sanat ve kültürel faaliyetlerde olduğu gibi tüm

⁵⁸ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sibeveyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2009), 39/130-134.

⁵⁹ Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 197.

⁶⁰ Husnî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, 76.

⁶¹ Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihi, *Dürüs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1980), 159.

entelektüel alanlarda da birçok aktivitelerin yapıldığı bir şehir olduğu apaçık bir şekilde görülmektedir.⁶²

1.4. İLMÎ KİŞİLİĞİ

İbnu's-Serrac, Bağdat'ın ilim merkezi olduğu, halifelerin ders halkaları ve ilmî tartışma meclisleri oluşturmasıyla farklı ilim dallarından bilginlerin bu meclislere katılmak ve hazır bulunmak için rağbet ettiği bir şehirde yetişmiştir. Böyle bir atmosferde eğitimini sürdürmüş, zamanının önde gelen bilginleri arasında yer almıştır.

Döneminin en önemli Arap grameri bilgini ve o zamanki Basra ekolünün öncüsü olan Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in (ö. 286/900) öğrenciliğini yapmış, kendisinde Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitab* adlı eserini okumuş ve yine Müberred'den Arapça gramer ve edebiyat eğitimi almıştır. Çabuk kavrayışı ve kıvrak zekâsı ile Müberred'in ilgi ve alakasına mazhar olarak en genç öğrencisi ve arkadaşı olmuştur.⁶³ Müberred'in vefatından sonra bir süre musiki ve mantık ile meşgul olmuş ve gramerden uzak kalmıştır.⁶⁴

Bu süre zarfında Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed el-Fârâbî (ö. 339/950) Bağdat'ta bulunduğu dönemde onunla bir araya gelip ondan mantık ilmi eğitimi almış, Fârâbî de İbnu's-Serrac'dan Arap grameri eğitimi almıştır.⁶⁵

İbnu's-Serrac'ın tekrar Arap gramerine yönelmesine sebep olan şey ise hocası Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc (ö. 311/923) ile beraber bulunduğu bir ortamda olmuştur. Zeccâc kendisine yöneltilen Arap grameri ile ilgili bir soruyu, İbnu's-Serrac'ın yanıtlamasını istemiştir. İbnu's-Serrac bu soruyu yanlış cevaplayınca Zeccac, İbnu's-Serrac'a dönerek "Senin gibi biri bu soruya nasıl yanlış cevap verir? Şayet evimde olsaydın seni döverdim. Ancak bu mecliste bunu yapmam uygun olmaz. Oysaki biz seni zekâ yönünden Hasan b. Recâ'ya benzetiyorduk" diyerek azarlamasına ve sitemine maruz kalmıştır.⁶⁶ İbnu's-Serrac da bu sitem karşısında "Ey Ebû İshâk

⁶² Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebu Bekr b. Ahmed İbn Kadi Şühbe, *Tabakâtü'n-nühât ve'l-lugaviyyîn* (Beyrut: ed-Darü'l-Arabiyye li'l-Mevsuat, 2008), 82.

⁶³ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/109.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 1/2535.

⁶⁵ Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım İbn Ebî Usaybia, *Uyünü'l-enbâ fî tabakâti'l-etubbâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, ts.), 606.

⁶⁶ İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/148.

beni zaten dövmüş oldun” diyerek, bir süredir mantık ve musiki ile meşgul olması sebebiyle gramerden uzak kaldığını itiraf ederek tekrar gramere yeniden başlamaya karar vermiştir.⁶⁷

Arap gramerine tekrar dönüş yapmasıyla Sibeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eserini tekrar okumaya başlayıp bütün inceliklerini ve önemli konularını gözden geçirmiştir. Ahfeş ve Küfe ekolü destekçilerinin konularını ele alıp inceleyerek bunların görüşlerini benimseyip, birçok konuda Basra ekolünün yöntem ve usullerine muhalefet etmiştir.⁶⁸

Kaynaklar İbnü's-Serrâc'ın, Müktefi Billah halife olunca Rakka'dan Bağdat'a geldiğinde karşılamada hazır bulunduğunu zikretmektedir.⁶⁹ Bu karşılamada İbnü's-Serrâc, Müktefi Billah'ın güzelliğini, maşuku olan çok sevdiği cariyesine benzeterek bir şiir yazdığı zikredilmektedir.⁷⁰

قايست بين جمالها وفعالها | فاذا الملاحه بالخيانة لاتفي
والله لا كلمتها ولو أنها | كالشمس أو كالبر أو كالمكتفي

O kadının güzelliği ile davranışlarını karşılaştırdım

Bir de gördüm ki güzellik ihanet ile örtüşmüyor

Allah'a yemin ederim ki o kadınla artık konuşmadım

O kadın (güzelliği) ister güneş ister ay ister Müktefi gibi olsa da⁷¹

Halife Müktefi Billah Rakka'dan Bağdat'a geldiğinde, Müktefi'nin güzelliğini, cariyesi olan maşukunun güzelliğine benzetip söylediği bu şiir ve aruz ilmine dair yazmış olduğu *el-Aruz* adlı eseri onun şair kişiliğini, kafiye ve musiki alanındaki bilgi ve becerisini ortaya koymaktadır.⁷²

Müberred ve Zeccâc'dan sonra Arap grameri alanında döneminin en önemli öncüsü ve lideri olan İbnü's-Serrâc, yaptığı çalışmalar ile dağınık halde olan Arap grameri konularını derli toplu hâle getirmiştir. Bu sebepledir ki eleştirmenler kendisi

⁶⁷ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/109.

⁶⁸ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/109.

⁶⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1984), 112.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6/2535.

⁷¹ Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, 112.

⁷² Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2535.

için “Nahiv ilmi deli (dağınık) idi. Onu akıllandıran (derli toplu hâle getiren) İbnü’s-Serrâc oldu” demişlerdir.⁷³

İbnu’s-Serrac, edebiyat ve gramer alanındaki üstünlüğü ve yeteneği üzerinde âlimler arasında fikir birliği oluşmuş, Arap dil bilimi ve edebiyatı ile anılan bilginlerden biri olmuştur.⁷⁴ Kıraat, mantık ve musiki eğitimi görmüş, Arap kültürüne özgün ve Arap dünyasına yeni giren fikir ve düşünce konularını bir araya getirerek çok yönlü geniş bir kültüre sahip olmuştur.

1.5. ESERLERİ

İbnü’s-Serrâc, Arap dili grameri başta olmak üzere, şiir, aruz ve kıraat gibi alanlarda birçok eser vermiştir. Bunların bazıları günümüze kadar ulaşmış, bazıları ise ulaşmamıştır. Kaynaklarda adı geçen ve bilinen eserleri, aşağıda kısaca ele alınacaktır.

1.5.1. *el-Usûl fi’n-nahv*

İbnü’s-Serrâc, bu çalışmada da ele alınacak olan bu eserde, Sibeveyhi’nin *el-Kitab* adlı eserinden çıkarmış olduğu konuları tertipli ve düzenli bir hâle getirmiş ve Arap dilinin kurallarını bir araya getirerek yeni bir eser ortaya koymuştur. Eserleri arasında en iyi ve en önemli olanıdır.⁷⁵ Eleştirmenler bu eserden “Nakiller çakıştığında ve uyuşmazlığa düştüğünde başvurulacak bir kaynaktır” diye bahsetmektedir.⁷⁶ Bu eser Abdülhüseyn el-Fetlî tarafından üç cilt olarak neşredilmiştir (Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1985).

İbnü’s-Serrâc’ın döneminde bu eserini görenler övgü ve beğenilerini gizleyemeyerek, Müberred’in *el-Muktedab* adlı eserinden daha güzel bir eser olduğunu dile getirmekten kendilerini alıkoyamamışlardır.⁷⁷ İbnü’s-Serrâc’ın eserlerini ele alan kaynaklar bu eserden övgü ile bahsetmiştir.⁷⁸

⁷³ Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 6/2535.

⁷⁴ Hallikân, *Vefeyâtü’l-ayân*, 4/339.

⁷⁵ Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 6/2536.

⁷⁶ Hallikân, *Vefeyâtü’l-ayân*, 4/339.

⁷⁷ Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘küb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramadan (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1997), 86.

⁷⁸ Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, 6/2536.

İbnü's-Serr'ac'ın bu eseri üzerine, Ebü'l-Hasen Alî b. Îsâ b. Alî er-Rummânî (ö. 384/994),⁷⁹ Ebü'l-Hasan Tahir b. Ahmet İbn Bâbeşâz el-Mısırî en-Nahvî (ö. 469/1077),⁸⁰ Ebû Mûsâ Îsâ b. Abdilazîz b. el-Cezûlî (ö. 607/1210),⁸¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Halef b. el-Bâziş el-Gırnâtî (ö. 528/1133)⁸² gibi alimler şerh yazmışlardır.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *el-Vüsûl ilâ tezkirati kitâbi'l-Usûl li-İbni's-Serrâc* adında bir haşiye yazmıştır.⁸³ Yahyâ İbn Mu'tî (ö. 628/1231) de *Havâşin alâ Usûli İbni's-Serrâc fi'n-nahv* adında bir haşiye yazmıştır.⁸⁴

Bu eser, Arap gramerinde Sibeyhi'nin *el-Kitab* adlı eseri ve Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserlerinden sonra bize kadar ulaşan en önemli eser sayılır. İçinde hem nahiv hem de sarf konularını ele alan ansiklopedik bir eserdir.

İbnü's-Serrâc kitabının bir bölümünü bitirdikten sonra "Bu kitabın alanına uygun olarak, her bölümde öğrenci için alıştırmaya, alim için de araştırma niteliğinde yeteri miktarda konu zikrettik"⁸⁵ diyerek, kitabında öğrenciye olan özen ve ihtimamını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ilk olarak "Teaccüb" konusunun sonunda "مسائل هذا الباب" başlığı altında konu ile ilgi örnek ve meselelere yer verdiği gibi gerekli gördüğü birçok konunun sonunda bu tür bir uygulama yapmıştır.⁸⁶ Çalışmamızın, "Konuların tasnifi" bölümünde bu konu ile ilgili daha detaylı açıklama yapılacaktır.

1.5.2. *el-Mûcezz*

İbnü's-Serrâc'ın nahiv ve sarf alanında yazmış olduğu kısa bir eserdir.⁸⁷ Öğrencisi er-Rummânî tarafından şerh edilmiştir.⁸⁸ Aynı şekilde Ebü'l-Hasan el-

⁷⁹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/181.

⁸⁰ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 5/298.

⁸¹ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Mehmet Şerefettin Yaltakaya (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, ts.), 1/111.

⁸² Ebü'l-Vefâ Ebû Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzzeb fi ma'rifeti ayâni ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Türâs, ts.), 2/108.

⁸³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/317.

⁸⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Ebü'l-Fadl Muhammed İbrâhîm (Kahire: Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1965), 2/344.

⁸⁵ Ebü Bekr Muhammed b Seri b Sehl el-Bağdadi İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 1/328.

⁸⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/105.

⁸⁷ Hallikân, *Veşeyâtü'l-ayân*, 4/339.

⁸⁸ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/181.

Ahvazî (ö. 466/1054) de bu eseri şerh etmiştir. İbnü's-Serrâc'ın bu kitabı tamamlamadığı ve Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)'den tamamlamasını istediği zikredilmektedir. Ebu'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057) bu konudaki kanaatini şöyle ifade etmiştir: “Buradan, bu kitabı Ebû Ali sıfırdan yazdığı anlaşılmasın. Çünkü *el-Mücez'in* içeriği İbnü's-Serrâc'ın *el-Usul* ve *el-Cümel* adlı eserlerindeki sözlerinden alıntıdır”. Bu eser Mustafa eş-Şüveymî ve Bensâlim Dâmercî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1965).⁸⁹

1.5.3. *el-İştikâk*

Arap dilini etimolojik olarak ele alan ve bu alanda yazılan ilk eserlerdendir. Biyografi kaynakları bu eserin tamamlanmadığını zikretmektedir.⁹⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505) bu eserden alıntı yaparken bu alanda yazılan en güzel eser olarak övgüyle bahsetmektedir.⁹¹ Bu eser Muhammed Sâlih et-Tikrîtî (Bağdat 1973) ve Muhammed Ali Derviş Mustafa el-Hudari (Dımaşk 1972) tarafından yayımlanmıştır.⁹² Hüseyin Yazıcı'nın bu eser üzerine *İbn as-Sarrac ve Kitab al-İştikâk'ı* adında yayımlanmamış yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

1.5.4. *el-Arûz*

Biyografi kaynaklarında İbnü's-Serrâc'ın eserleri arasında böyle bir eser zikredilmemiştir. Ancak *el-Usûl fi'n-Nahv* adlı eseri neşreden Abdülhüseyin el-Fetlî, Fas'ın başkenti Rabat'ta milli kütüphanede, İbnü's-Serrâc'a ait *el-Aruz* adlı esere rastladığını ve Külliyyeti'l-Âdâb dergisinde (Bağdat, 1972) yayımladığını ifade etmiştir.⁹³

⁸⁹ Yazıcı, “İbnü's-Serrâc”, 21/205-206.

⁹⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2536; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/110.

⁹¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1986), 287.

⁹² Yazıcı, “İbnü's-Serrâc”, 21/205-206.

⁹³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/20; bk. Ebû Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl el-Bağdadi İbnü's-Serrâc, *Kitâbü'l-arûz*, thk. Abdülhüseyin el-Fetlî (Bağdat: Matbaatü'l-Mearif, 1972).

1.5.5. *Kitâbü'l-hat (el-Hicâ)*

İbnü's-Serrâc'ın, Arap dilinin yazım kuralları hakkında ele aldığı bir eserdir. Kaynaklarda er-Rummânî'nin bu eser üzerine olan bir şerhi zikredilmektedir.⁹⁴ Bazı biyografi kaynaklarında, *Kitabü'l-hat* ve *Kitabü'l-Hicâ* şeklinde iki ayrı eser olarak zikredilmiştir.⁹⁵ Bu eser, Abdülhüseyn Muhammed tarafından (Mecelletü'l-Mevrid) yayımlanmıştır.⁹⁶

1.5.6. *eş-Şekl ve'n-nakt*

Kur'ân'ı Kerîm'in noktalama ve harekeleme ile ilgili konuları içermektedir. Eserin bir nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saip Sencer bölümünde yer almaktadır.⁹⁷

1.5.7. *İhticâcü'l-kurrâ*

Tefsir ve kıraat ilmi alanında olup bu eserin yankılarına ve izlerine, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a* adlı eserinin birinci bölümündeki alıntılarında da rastlanmaktadır.⁹⁸ Nasrettin Akan'ın, "*İbnü's-Serrâc'ın nahivdeki yöntemi*" adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Hücce* adlı eserinde, bu eseri bu ad ile zikrettiğini ifade etmektedir.⁹⁹ Ancak *el-Hücce* adlı eserin atıfta bulunulan yer incelendiğinde, Ebû Alî el-Fârisî İbnü's-Serrâc'ın bu eserini açık olarak zikretmemiştir.¹⁰⁰

⁹⁴ Ebû'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Ebû'l-Fadl Muhammed İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1986), 2/295.

⁹⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2536.

⁹⁶ bk. Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc, "Kitabü'l-hat", *Mecelletü'l-Mevrid* 5/3 (1976), 103-134.

⁹⁷ Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", 21/205-206.

⁹⁸ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 104.

⁹⁹ Akan, *İbnü's-Serrâc'ın Nahivdeki Yöntemi*, 18.

¹⁰⁰ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedrettin Kahvecî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993), 6.

1.5.8. *Ahkâmü's-şi'r*

Eserin içeriğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰¹

1.5.9. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*

Kaynaklarda bu eserin sadece adı geçmektedir. İçeriğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰²

1.5.10. *İlelu'n-nahv*

Nasrettin Akan, “*İbnü's-Serrâc'ın nahivdeki yöntemi*” adlı tez çalışmasında İbnü'l-Kıftî'nin eserlerinde, İbnü's-Serrâc'ın böyle bir eserini zikretmediğini ifade etmiştir.¹⁰³ Fakat İbnü'l-Kıftî bu eseri *el-Muhammedûn mine's-şu'ara ve eş'âruhüm* adlı kitabında zikretmekle beraber içeriğine dair bir bilgi vermemiştir.¹⁰⁴

1.5.11. *el-Muvâsalât ve'l-müzâkerât fi'l-ahbâr*

Kaynaklarda adı geçen bu eserin içeriğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁵

1.5.12. *er-Riyâh ve'l-hevâ ve'n-nâr*

Kaynaklarda adı geçen bu eserin içeriğine dair bir bilgi yoktur.¹⁰⁶

1.5.13. *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*

Sibeveyhi'nin hem nahiv hem de sarf konularını içeren meşhur *el-Kitâb* adlı eserine bir şerh olarak yazılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰¹ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Mehmet Şerefettin Yaltakaya (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 2/1048.

¹⁰² Şühbe, *Tabakâtü'n-nühât*, 82.

¹⁰³ Akan, *İbnü's-Serrâc'ın Nahivdeki Yöntemi*, 19.

¹⁰⁴ Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim İbnü'l-Kıftî, *el-Muhammedûn mine's-şu'arâ ve eş'âruhüm*, thk. Hasan Ma'merî (Riyad: Dârü'l-Yemame, 1970), 346.

¹⁰⁵ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/110.

¹⁰⁶ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/110.

¹⁰⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2536.

1.5.14. *el-Cümel*

Arap grameri alanında yazılmış bir eserdir. İbnü's-Serrâc kendisi bizzat bu eseri *el-Usûl fi'n-nahv* adlı kitabında zikretmiştir.¹⁰⁸ er-Rummânî bu esere dair bir şerh yazmıştır.¹⁰⁹

1.5.15. *Kitâbü'l-hemz*

Kaynaklarda bu eserin adı geçmemektedir. Ancak Abdülhüseyin el-Fetlî, İbnü's-Serrâc'ın, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı kitabında bu eserine işaret ettiğini belirtmektedir.¹¹⁰ Bu bağlamda İbnü's-Serrâc, "ذكر تكرار هذه الحروف المعتلة واجتماع بعضها مع بعض" konusunda "Hemze" ile ilgili hükmü, *Kitâbü'l-hemz* adlı eserinde zikrettiğini belirterek bu eserine işarete bulunmuştur.¹¹¹

1.5.16. *Cümelü'l-Usûl*

Bazı kaynaklarda bu eser *Mücmelü'l-Uşûl* olarak geçmektedir.¹¹² Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ* adlı eserinde bu esere "Küçük Usûl" (*el-Usûlü's-sağîr*) tabirini kullanmaktadır.¹¹³ *el-Usûl fi'n-nahv* adlı esere de "Büyük Usûl" (*el-Usûlü'l-kebîr*) tabirinin kullanılmasından da bu eserin bir özeti veya kısaltması niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴

1.5.17. *Tehzîbi'l-luga ve İttifâku ehli'l-luga ve firâkuhum ve mâ yenferidü bihi'l-vâhidü minhüm*

İbnü's-Serrâc'dan bahseden kaynaklar bu eserden bahsetmemektedir. Ancak İbnü's-Serrâc kendisi *el-İştikâk* adlı risalesinin sonunda bu eseri zikretmektedir.¹¹⁵

¹⁰⁸ Ebû Bekr Muhammed b Seri b Sehl el-Bağdadi İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhüseyin el-Fetlî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 2/261.

¹⁰⁹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 2/295.

¹¹⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/19.

¹¹¹ Ebû Bekr Muhammed b Seri b Sehl el-Bağdadi İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 3/314.

¹¹² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/149.

¹¹³ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2536.

¹¹⁴ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/110.

¹¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc, *el-İştikâk*, thk. Muhammed Sâlih et-Tikrîfî (Bağdat: Matbaatu'l-Meârif, 1973), 54.

İbnü's-Serrâc'ın teliflerine baktığımızda, ele almış olduğu eserler, dolaylı yollarla bile olsa, Arap dili usulleri ile ilintili olduğunu görmekteyiz. Arap grameri alanındaki yeteneği ve dahiliği onu bu alanla bağlantılı olan mecralarda eserler vermesine vesile olmuştur.

1.6. HOCALARI

1.6.1. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö. 286/900)

Soyu aslen, Yemen'de bulunan Ezd kabilesinin Sümelâ koluna mensup olan Müberred, H. 210 (826) yılında Basra'da doğmuştur.¹¹⁶ Eğitimini daha küçük yaşta iken, Ebû Ömer Salih b. İshak el-Cermî (ö. 225/840), Ebû Osman el-Mazinî (ö. 249/863) ve Ebû Hatim es-Sicistânî'den Arap grameri eğitimi almıştır.¹¹⁷ el-Cermî ve el-Mazinî'den Sibeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eserini okumuş ve bu iki alimden sonra Arap dilinin öncüsü olmuştur.¹¹⁸ Müberred, Halife Mütevekkil'in daveti ile Bağdat'a giderek, ilmî çalışmalarına orada devam etmiştir.¹¹⁹

Müberred lakabı ile adlandırılmasının sebebi, hocası Mazinî *Kitabü'l-Elif ve'l-lâm* eserini yazdığında, Müberred'e bu eserde yer alan bazı incelikleri sormuştur. Müberred bu sorulara verdiği güzel cevaplarla orada bulunanların gönüllerini serinletmiştir. Mazinî bu güzel cevaplar karşısında ona, gönüllere serinlik veren, doğruyu ortaya koyan anlamında "Müberred" lakabını vermiştir. Daha sonra kendini çekemeyen Kûfe ekolü destekçileri tarafından bu tahrif edilerek soğutulmuş anlamında "Müberred" olarak değiştirilmiştir.¹²⁰

İbnü's-Serrâc, Müberred'den Arap grameri eğitimi almıştır. Kendisinde Sibeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eserini okumuştur.¹²¹ Müberred'in en genç öğrencisidir. Anlama kabiliyeti ve kıvrak zekasından dolayı Müberred'in ayrı bir ilgi ve alakasına mazhar olmuştur.¹²²

¹¹⁶ İsmail Durmuş, "Müberred", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2006), 31/432-434.

¹¹⁷ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/269.

¹¹⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2679.

¹¹⁹ Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, 101.

¹²⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2679.

¹²¹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/109.

¹²² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 67.

1.6.2. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923)

Zeccâc, 241 (855) veya 230 (844) yılında Bağdat'ta doğmuştur. Cam zanaatı ile meşgul olduğu için “ez-Zeccâc” lakabıyla meşhur olmuştur.¹²³ Zeccâc ilk olarak Sa'leb'in (ö. 291/904) ders halkalarına katılıp, eğitimine onun yanında başlamıştır. Daha sonra Müberred'in Bağdat'a gelmesiyle onun değerini düşürmek amacıyla münazara yapmak için yanına gitmiştir. Fakat karşısında her soruya cevap verebilen ve çok bilgili bir kişi bulmuştur. Böylece Müberred'in ilmî değerini anlamış ve kendisine ders vermesini istemiştir.¹²⁴ Müberred, ücretsiz ders vermediğini belirtince, Zeccâc da vereceği ders karşısında, ona her gün bir dirhem vereceğini ve ölene kadar bu ücreti ödeyeceğini ahdetmiştir. Bu şekilde Müberred'den hiç ayrılmamış, ondan hem eğitim almış hem de Müberred'in hizmetinde bulunmuştur.¹²⁵

İbnü's-Serrâc, başta Basra dil ekolünün en önemli temsilcisi ve öncüsü olan Müberred'den ders almıştır. Müberred'in ölümünden sonra Zeccâc'ın ders halkalarına katılarak onun derslerinden istifade etmiştir.¹²⁶ Zeccâc'ın ölümünden sonra Arap gramerinde Bağdat'ın en güçlü siması olmuştur.¹²⁷

1.7. ÖĞRENCİLERİ

1.7.1. Ebû'l-Kâsım Abdurraman b. İshak ez-Zeccâcî (ö. 337/949)

Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî Saymere'de doğmuş, Nihavend'de büyümüştür. Daha sonra Bağdat'a gelerek ez-Zeccâc'dan Arap grameri eğitimi almış ve ondan ayrılmamıştır. Zeccâc'a olan bağlılığından ötürü, ona nispetle “ez-Zeccâcî” lakabı ile anılmıştır.¹²⁸ İbnü's-Serrâc ve Müberred gibi Arap dilinde önde gelen birçok kişiden eğitim almıştır.¹²⁹ Daha sonra önce Halep'e giderek bir müddet orada kaldıktan sonra Dımaşk'a gitmiş ve orada ikamet ederek ilmî çalışmalarını orada sürdürmüştür.¹³⁰

¹²³ Emrullah İşler, “Zeccâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2013), 44/173-174.

¹²⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2682.

¹²⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1993, 1/52.

¹²⁶ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 140.

¹²⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/149.

¹²⁸ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sadır, 1978), 3/136.

¹²⁹ Yemenî, *İşâretü't-ta'yîn*, 180.

¹³⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 2/160.

Zeccâcî, Arap dili alanında birçok eser yazmıştır. Nahiv alanında yazmış olduğu en önemli eserlerinden *el-Cümel* adlı kitabını Mekke’de yazmıştır. Her bir konuyu bitirdiğinde Kâbe’yi yedi kere tavaf ettiği zikredilmektedir.¹³¹

1.7.2. Ebû Said el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî (ö. 368/979)

Ebû Said es-Sîrâfî 284 (897) yılında Basra körfezinde bulunan Sîrâf’da doğmuştur.¹³² Sîrâf, Fars diyarında deniz sahilinde olan küçük bir kasabadır. Babası Bihzâd adında bir Mecusi iken Müslüman olmuştur. Sîrâfî de adını Abdullah olarak değiştirmiştir.¹³³ Bağdat’ta kadılık görevine getirilmiştir. Nahiv eğitimini İbnü’s-Serrâc ve Muhammed b. İsmail el-Mebermân’dan (ö. 326/938) almıştır. Kur’an ilimleri, nahiv, fıkıh, farâiz, geometri ve matematik gibi bilim dallarında bilgisi olan Sîrâfî, çok yönlü bir bilgin olup, Bağdat’ta uzun yıllar tedrisat yapmıştır.¹³⁴ Birkaç dalda eser yazmış olan Sîrâfî, gramer alanında Sibeveyhi’nin *el-Kitab* adlı eserini şerh etmiştir.¹³⁵

1.7.3. Ebû Ali Hasen b. Ahmet el-Fârisî (ö. 377/987)

Ebû Ali el-Fârisî, Fars diyarında bulunan Fesâ kasabasında dünyaya gelmiştir.¹³⁶ H. 307 senesinde Bağdat’a gelmiş, burada Zeccâc ve İbnü’s-Serrâc gibi alimlerden gramer eğitimi almıştır.¹³⁷ İbnü’s-Serrâc’da Sibeveyhi’nin *el-Kitab* adlı eserini okumuştur. Bunu kendisi şöyle anlatmaktadır:

“İbnü’s-Serrâc’da *el-Kitab*’ı yarıladığımda tamamlamak bana zor geldi ve ben de dersi bıraktım. Bir müddet sonra kendi kendime dedim ki: Fars’a döndüğümde bana *el-Kitab*’ı tamamlayıp tamamlamadığımı sorduklarında, evet tamamladım dersem yalan konuşmuş olurum. Şayet hayır tamamlamadım dersem, ilim için olan seyahatim

¹³¹ Süyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât*, 2/77.

¹³² Zülfikar Tüccar, “Sîrâfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2009), 37/264-265.

¹³³ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1993), 2/876.

¹³⁴ Süyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât*, 1/507.

¹³⁵ Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sadır, 1978), 2/78.

¹³⁶ Ebû’l-Hasan Cemaledin Ali b Yusuf b İbrâhim İbnü’l-Kıfî, *İnbâhü’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, thk. Ebû’l-Fadl Muhammed İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabi, 1986), 1/308.

¹³⁷ Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 1978, 2/80.

ve bu eser için rivayetim geçersiz olur. Bu zorunluluk beni tekrar onun yanına dönememe mecbur etti".¹³⁸

İbni Cinnî ve onun gibi birçok alim kendisinden nahiv eğitimi almıştır. Arap grameri alanında *el-Îzah* ve *et-Tekmile* eserlerini yazmış olan el-Fârisî, hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş ve bunların dışında da birçok kitap telifinde bulunmuştur. Öldükten sonra, malının üçte birini, Bağdat'taki gramer alimlerine ve Bağdat'a gelenlere harcanmak üzere vasiyette bulunmuştur.¹³⁹

Ebû Ali, Şam bölgesindeki birçok yere seyahat etmiştir. Trablus'a sonra Halep'e geçmiştir. Burada Seyfû'd-Devle b. Hamedâni'nin (ö. 356/967) yanında kalmış ve onun hizmetinde bulunmuştur. En son Bağdat'a dönmüş ve ölene kadar burada kalmıştır.¹⁴⁰

1.7.4. Ebû'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî (ö. 384/994)

Er-Rummânî aslen Bağdat'ın kuzeyinde, Dicle nehrinin kıyısında bulunan Sâmerâ şehrinde dir. 296 (908) yılında Bağdat'ta doğmuştur. Rummânî, Nar satıcılığına nispet edilmiş olabileceği gibi Vâsıt şehrinde bulunan Rummân sarayına nispetle söylenmiş de olabilir.¹⁴¹ Kalam dersi aldığı mutezile olan hocası İbnü'l-İşîd'e nispetle İşîdî ve kitap istinsahı ile meşguliyetinden dolayı Verrâk lakabı ile de anılmıştır.¹⁴² İbnü's-Serrâc, İbn Düreyd (ö. 321/933) ve Zeccâc gibi alimlerden ders almıştır. Dil bilgisi, nahiv, fıkıh, Mutezile ekolü üzerine kalam ve astronomi gibi birçok ilim dalında uzman kişiliğe sahip olmuştur. Nahiv bilgisini mantık kuralları ile sentez yapmıştır. Ebû Ali el-Fârisî onun bu yönüne vurgu yaparak şöyle demiştir: "Şayet onun anlattıkları nahiv ise, biz o bilgiye sahip değiliz. Şayet bizim anlattıklarımız nahiv ise, Rummânî bunun çok ötesindedir".¹⁴³ Rummânî birçok kitap telifinde bulunmuştur. Dönemin en önemli gramer temsilcileri olan Sibeveyhi'nin *el-*

¹³⁸ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/110.

¹³⁹ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luga*, thk. Muhammed el-Mısrî (Dımaşk: Dâru Sâdu'd-Dîn, 2000), 108.

¹⁴⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1993, 2/811.

¹⁴¹ Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1978, 3/299.

¹⁴² Sedat Şensoy, "Rummânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 2008), 35/242-244.

¹⁴³ Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 4/1826.

Kitab adlı esrine, Müberred'in *el-Müktadab* adlı kitabına ve İbnü's-Serrâc'ın *el-Usul fi'n-nahiv* adlı eserine şerh yazmıştır.¹⁴⁴

1.7.5. Ebû Ali İsmail b. el-Kasım b. Ayzûn el-Kâlî el-Bağdâdî (ö. 356/967)

Ebû Ali el-Kâlî H.288 (901) senesinde Malazgirt'te doğmuştur. El-Kâlî nisbesi, şu anki Erzurum'un eski adı olan Kâlîkâlâ'dan bir grup ile H.303 yılında Bağdat'a gittiğinde, Kâlîkâlâ Müslümanların yaşadığı bir sınır bölge olması hasebiyle, Bağdat halkının onlara gösterdiği ihtiramı görünce, Kâlîkâlâ'ya nispetle el-Kâlî nisbesini alarak, Bağdat alimlerinden istifade etmeyi arzulamış, böylece adı el-Kâlî olarak kalmıştır.¹⁴⁵ Uzun müddet burada kalarak Zeccâc, İbnü's-Serrâc, İbn Düreyd ve birçok alimden nahiv, edebiyat ve şiir alanında eğitim almıştır. H. 328 yılında Bağdat'tan ayrılarak Kurtuba'ya gitmiştir. Vefatına kadar burada kalmıştır. Burada dil ve edebiyat gibi konuları içeren *el-Emâlî* adlı kitabını ve başka birçok eser yazmış ve ders vermiştir.¹⁴⁶

1.7.6. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980)

El-Ezherî 282 (895) senesinde Afganistan'ın Herat kentinde doğmuştur. Herat kentine nispetle Herevî, adı Ezher olan dedesine nispetle Ezherî olarak anılır.¹⁴⁷ Ezherî Bağdat'a gidip orada İbn Düreyd, İbnü's-Serrâc gibi önemli dil alimlerinden dil bilgisi ve gramer eğitimi almıştır. Bir hac vazifesi dönüşünde Karmâtîler'in kabileyi esir almasıyla bir müddet esir düştüğü bedevi Araplarla beraber yaşamıştır. Bu süre içerisinde, Arapçaları bozulmamış olan bu Araplardan az kullanılan ve çok bilinmeyen sayısız kelime ve sözcük öğrenmiştir. Bu kelime ve sözcüklere daha sonra yazmış olduğu meşhur *Tehzîbü'l-luga* adlı ansiklopedik sözlüğünde yer vermiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/181.

¹⁴⁵ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1962), 10/312; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1993, 2/730.

¹⁴⁶ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/453.

¹⁴⁷ Selahattin Kıyıcı, "Muhammed b. Ahmed Ezherî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 1995), 12/65.

¹⁴⁸ Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4/334.

1.7.7. Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahya el-Âmidî (ö. 371/981)

Ebû'l-Kâsım el-Âmidî aslen Âmidlidir. Diyarbakır'ın eski adı olan Âmid'e nispet edilerek el-Âmidî olarak tanınmıştır.¹⁴⁹ Basra'da dünyaya gelmiş ve orada büyümüştür. Bağdat'a giderek Zeccâc, İbnü's-Serrâc, İbn Düreyd gibi alimlerden dil edebiyat ve gramer eğitimi almıştır. Ebû'l-Kâsım el-Âmidî, Tay kabilesinin iki şairi olan Ebû Temmâm ve Buhtürî'nin şiirlerini farklı açılardan karşılaştırdığı *Kitabü'l-Müvâzene beyne 't-Tâiyyeyn* ve isimleri aynı olan şairlerin birbirlerinden ayırt edildiği *el-Mü'telif ve 'l-muhtelif* adlı eserlerin yazarıdır.¹⁵⁰

¹⁴⁹ İsmail Durmuş, "Hasen b. Bişr Âmidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 1991), 3/55-56.

¹⁵⁰ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/501.

2. BÖLÜM

İBNÜ'S-SERRÂC'IN NAHİV İLMİNDEKİ YERİ

2.1. NAHİV GÖRÜŞLERİ

İbnü's-Serrâc her ne kadar bağlı kalmış olduğu kurallar ve benimsemiş olduğu görüşler genelinde Basra ekolü dilcileri arasında yer alsada o, sadece bir dil ekolüne bağlı kalmamış, zaman zaman ekoller arasında tercihlerde bulunmuş ve ekollerden bağımsız olarak kendi benimsediği görüşleri öne sürmüştür. Arap gramerinde dönemin sayılı dilcileri arasında yer alması hasebiyle, sonradan gelen birçok gramer bilgini eserlerinde İbnü's-Serrâc'ın görüşlerine yer vermiştir. Bu itibarla burada İbnü's-Serrâc'ın ileri sürdüğü bazı öne çıkan nahiv görüşleri ele alınacaktır.

2.1.1. "لما الظرفية" (Zarf manası ifade eden lemmâ)

Arap dilinde "لما" kelimesi üç anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi: "لم" manasında olup olumsuzluk ve cezm edatı olarak kullanılır. Bu durumda kendisinden sonra şekil olarak muzâri gelen fiilin anlamı mazi anlamına dönüşür.¹⁵¹ İkinci anlamı: İstisnâ harfi olup "لا" manasında olmasıdır.¹⁵² Üçüncü anlamı: mâzî fiiline has olup "حرف وجوب لوجب" yani: bir eylemin meydana gelişini başka bir eylemin meydana gelişine bağlayan bir harftir.¹⁵³ Arap grameri dilcileri arasında, yukarıda bahsedilen kısımlar arasında üçüncü anlamı taşıyan "لما" kelimesinin, harf veya zarf oluşu konusunda iki ayrı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş: Sibeveyhi'ye göre iki cümle arasında sebebiyet anlamı taşıyan "لما" kelimesi harftir.¹⁵⁴ İkinci görüş: İbnü's-Serrâc ve bu görüşte ona tabi olan gramercilere göre "لما" kelimesi "حين" yani zaman ifade eden bir zarftir.¹⁵⁵

İbnü's-Serrâc bu konuda *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde şöyle demektedir: "Bir şeyin meydana gelmesine bağlı olarak başka bir şeyin meydana gelmesinde "لما"

¹⁵¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'arîb*, thk. Mâzin el-Mübârek (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 367.

¹⁵² Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-me'âni*, thk. Fahreddin Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 593.

¹⁵³ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn (Cîze: Dâru Hicr, 1990), 4/102.

¹⁵⁴ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *İrtisâfî'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 4/1896.

¹⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 369.

kelimesi söylenir. Bu durumda şöyle söylenir: "لما جئتُ جئتُ" böylece "لما" kelimesi zarf olur."¹⁵⁶ İbnü's-Serrâc burada "لما" kelimesinin zarf olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Ancak kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edildiği şekilde "حين" manasına geldiğini burada zikretmemiştir.

2.1.2. "العامل في المعطوف" (Bir bağlaç ile başka bir şey üzerine atıf yapılan şeyde i'râb ameli yapan âmil)

Burada üç tane öge bulunmaktadır; atıf harfi, üzerine atıf yapılan ve atfedilen. Gramerciler arasında, üzerine atıf yapılanın (ma'tûfun aleyh) âmili ne olduğu konusunda bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak atfedilenin (ma'tuf) âmili ne olduğu konusunda üç farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş: Sibeveyhi ve bir kısım Basra ekolü dilcilerine göre, üzerine atıf olunanın (ma'tûfun aleyh) âmili; yani ilk âmildir. İkinci görüş: Ebû Ali el-Fârisî ve İbni Cinnî'ye göre atıf harfinden sonra takdir edilecek olan bir âmildir. İbnü's-Serrâc'a nispet edilen üçüncü görüş: atıf harfinin atfedilende âmil olmasıdır.¹⁵⁷

İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde "باب العطف على عاملين" iki âmil üzerine atıf konusunda; atıf harfinin ilk âmilin yerine geçtiğini ve âmilin tekrar edilmesine ihtiyaç duyulmadığını zikretmektedir. Böylece atıf harfi, atıf olunanda (ma'tûf), amel yapmaktadır.¹⁵⁸

2.1.3. "تعريف المنادى المفرد العلم" (Ayrışık ve basit özel isim olarak gelen münâdânın ma'rifeliği)

Nidâ (seslenme ve çağırma) edatlarından sonra gelen münâdâ (hitap edilen, seslenilen), basit ve ayrışık özel isim olarak geldiğinde belirlilik ifade etmesi, özel isim olmasından mı yoksa nidâ sebebi ile mi olduğunda iki görüş farklılığı bulunmaktadır. Birinci görüş: Müberred ve el-Fârisî'ye göre münâdânın buradaki ma'rifeliği hitap ve

¹⁵⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/157.

¹⁵⁷ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 5/4.

¹⁵⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/69.

yöneliş ile olup özel isim sebebi ile olan ma'rifelik kalkmıştır. İkinci görüş: İbnü's-Serrâc'a göre özel isim sebebi ile olan ma'rifelik devam etmektedir.¹⁵⁹

İbnü's-Serrâc *el-Usûl* kitabında, özel isim olan münâdâ konusunu ele alırken bunu şöyle ifade etmektedir: "Özel isim ve ona benzer ma'rifeler, nidâ yapılmadan önce ma'rifedirler. Bu bakımdan nidâ esnasında da önceki ma'rifeliği devam etmektedir. Şayet ma'rifeliği nidâ ile olsaydı ma'rifelikten önce nekrelîği (belirsizliği) söz konusu olurdu."¹⁶⁰

2.1.4. "حذف مفعولي ظن وأخواتها" (Zanne fiili ve benzeri olan fiillerin her iki mef'ûlünün hazfedilmesi)

Bütün gramercilerin ittifakı ile "zanne" fiili ve "zanne grubu" fiilerin (ظن) (وأخواتها) her iki mef'ûlünün hazfîne dair bir delil var ise hazfî caizdir. Ancak hazfîne dair bir belirti ve delil yoksa bu durumda Sibeveyhi ve Ahfeş'e göre hazfî caiz değildir.¹⁶¹ İbnü's-Serrâc'a göre bu durumda da her iki mef'ûlün hazfî caizdir.¹⁶²

İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde de "ظن" fiilini mef'ûlü olmadan zikretmenin caiz olduğunu zikretmektedir. İbnü's-Serrâc'ın bu görüşü sadece "zanne ve grubu" olan fiiller ile sınırlı değildir. Tek mef'ûl, iki mef'ûl veya üç mef'ûle geçişli olan tüm fiilleri kapsamaktadır. *El-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde bu konuda şöyle demektedir: "Bil ki: ister tek mef'ûle geçişli olsun ister iki mef'ûl ister üç mef'ûle geçişli olsun, geçişli (müteaddî) olan her fiili geçişsiz (lâzimî) bir şekilde zikredebilirsin... Bu durum aynı şekilde "ظننت" fiili içinde geçerlidir."¹⁶³ İbnü's-Serrâc, aynı eserin başka bir yerinde yine şöyle demektedir: "Hakiki fiiller içinde mef'ûlü zikredilmeden faili ile yetinmesi caiz olmayan bir fiil yoktur."¹⁶⁴

Bu iki metinden, kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edilen görüşün, İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserindeki görüşü ile uyduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵⁹ Endelüsî, *İrtiâfî 'd-darab*, 4/2183.

¹⁶⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/330.

¹⁶¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/69-70.

¹⁶² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/488.

¹⁶³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/181.

¹⁶⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/285.

2.1.5. "الباء على فاعل كفى" (Kefâ fiilinin failine gelen "bâ" harfinin durumu)

"كفى" fiilinin fâiline gelen cer harflerinden "ب" harfi, fazlalık olup olmaması konusunda gramerciler farklı görüş beyan etmişlerdir. Sibeveyhi ve gramercilerin çoğunluğuna göre "kefâ" fiilinin failine gelen "bâ" harfi fazlalıktır. Bu görüşe göre "كفى بالله" örneğinin takdiri: "كفى الله" olarak "Lafzatullah" merfû bir şekilde faildir.¹⁶⁵ İbnü's-Serrâc'a göre buradaki "bâ" harfi fazlalık değildir. İbnü's-Serrâc, bu örnekte (كفى بالله) kıyasa uygun olan tevilin; "كفى كفايتي بالله" şeklinde olduğunu zikretmektedir. "كفى" fiilinin kökü olan "كفاية" kelimesinin cümleden hazf olduğunu, fâilin ise bu kök kelimeye dönen zamir olduğunu zikretmektedir.¹⁶⁶

2.1.6. "جواز تقديم خبر كان إذا كان جملة" (Kâne fiilinin haberi cümle olarak geldiğinde önce gelmesinin caizliği)

Gramerciler arasında, "kâne" (كان) fiilinin haberi cümle olarak geldiğinde kâne fiilinden önce getirilmesi veya kâne fiili ile ismi arasına getirilmesi konusunda görüş farklılığı olmuştur. Birinci görüşe göre ister isim cümlesi olsun ister fiil cümlesi olsun önce gelmesi veya araya girmesi caiz değildir. Çünkü Araplardan bu şekilde bir duyum olmamıştır.¹⁶⁷ İkinci görüşe göre şayet fiil cümlesindeki fiil, kâne fiilinin ismine dönen bir zamirde raf ameli yapıyorsa bu durumda önce gelmesi veya araya gelmesi caiz değildir. Bunun dışındaki yerlerde ve isim cümlesi olarak gelirse önce gelmesi ve araya girmesi caizdir. Üçüncü görüş olan ve İbnü's-Serrâc'ın da savunmuş olduğu görüşe göre haber ister isim cümlesi ister fiil cümlesi olsun haberin önce getirilmesi ve isim ile haber arasına getirilmesi caizdir.¹⁶⁸ İbnü's-Serrâc bu konuda şöyle söylemektedir: "Cümle olarak gelen haberlerde takdim ve tehîr, müfred olarak gelen haberler gibidir... Bir konu hakkında Araplardan duyum yoksa o durumda kıyasa başvurulur..."¹⁶⁹ İbnü's-Serrâc, birinci görüş gibi bu konuda Araplardan bir duyum olmadığını kabul etmektedir. Ancak duyum olmadığı takdirde kıyasa başvurulacağını

¹⁶⁵ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/152.

¹⁶⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/260; Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 4/1700.

¹⁶⁷ Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 3/1172.

¹⁶⁸ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 1/374.

¹⁶⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/88-89.

ifade etmektedir. Bu itibarla İbnü's-Serrâc, kâne filinin haberi cümle olarak geldiğinde önce gelmesinde ve kâne ile ismi arasına girmesinde bir beis görmemektedir.

2.1.7. "تعليق ظن وأخواتها عن العمل بلا النافية" (Zanne fiili ve benzerlerinin, olumsuzluk edâtı olan "lâ" harfi ile amelden koparılması)

Zanne ve grubu olan fiiler, mef'ûllerinden önce "لام الابتداء", "ما وإن النافيتان", "لام الابتداء" (olumsuzluk edatları olan "mâ" ve "in" harfeleri ve ibtidâ için olan "lâm" harfi) edatları gelmesi sebebiyle bu fiilerin (zanne vb.) mef'ûllerinde amel yapmasına engel olurlar. İbnü's-Serrâc, olumsuzluk edatı olan "لا النافية" (Lâ en-nâfiye) edatını da bu edatlardan saymıştır.¹⁷⁰

2.1.8. "إعراب القرفصاء" ("el-Kurfusâ" kelimesinin i'râbı)

Ayakları karına çekip elleri sararak oturma anlamına gelen "القرفصاء" kelimesinin "قعد القرفصاء" örneğindeki i'râbı, gramerciler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Sibeveyhi ve çoğunluğa göre "mef'ûlü mutlak nev-î" olup buradaki "قعد" fiili ile mansûb olmuştur. Çünkü bir oturma şekli olan "القرفصاء" kelimesi, oturmak anlamı taşıyan "قعد" fiilinin bir türüdür. İbnü's-Serrâc'a göre bu örnekte "القرفصاء" kelimesi, hazf olmuş olan bir mevsûfa (nitelenen isim) sıfat (nitelik) olarak gelmiştir. Bu örneğin açılımı: "قعد قعدة القرفصاء" şeklindedir. Hazf olmuş olan mevsuf mef'ûlü mutlak olmaktadır.¹⁷¹

2.1.9. "إذا جاء بعد مبتدأين خبر واحد" (İki mübtedânın arkasından bir tane haber gelmesi)

"زيد وعمرو قائم" örneğinde olduğu gibi arka arkaya gelen iki mübtedâdan sonra bir tane haber gelmesi durumunda; zikredilen haberin hangi mübtedâyaya haber olduğu ve hangi mübtedânın haberinin hazf olduğu konusunda gramerciler arasında görüş ayrılığı olmuştur. Sibeveyhi, Mazinî ve Müberred bu durumda zikredilen haberin birinci mübtedânın haberi olup ikinci mübtedânın haberi ise hazf olmuştur. İbnü's-

¹⁷⁰ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 1/495.

¹⁷¹ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1999), 140.

Serrâc'a göre ilk mübtedânın haberi hazf olmuş olup zikredilmiş olan haber ise ikinci mübtedâyâ haber olmuştur.¹⁷²

2.1.10. "إذا اتصلت برب كلمة ما" (Rubbe kelimesine yapışan "Mâ" harfinin durumu)

Basra ekolü dilcilerine göre "رب" kelimesi cer harfidir. Kûfe ekolü dilcilerine göre ise isimdir.¹⁷³ Arap dilinde bu harfe bazen "ما" kelimesi yapışarak "ربما" şeklinde okunur. Arap dilinde buna "ما كافة" (i'râb ameli yapmaya engel olan "mâ") denmektedir. Bu durumda "ما" kelimesinin işlevi ne olduğu konusunda gramerciler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Sibeveyhi ve gramercilerin çoğunluğunun görüşüne göre "ما" harfî, cer harfî olan "رب" kelimesine yapıştığında sadece fiil cümlesine gelir. Aynı zamanda "رب" harfinin cer ameli yapmasına da engel olmaktadır.¹⁷⁴ Müberred ve Zemahşerî (ö. 538/1144)'ye göre "ما" kelimesi "كافة" olarak gelmiştir. Bu durumda hem fiil cümlesine hem de isim cümlesine gelebilmektedir.¹⁷⁵ İbnü's-Serrâc'a göre ise "ما كافة" olarak ve "ما غير كافة" olarak gelir. "ما كافة" olarak geldiğinde "رب" kelimesi hem isim cümlesine hem de fiil cümlesine gelebilir.¹⁷⁶ "ما غير كافة" olarak geldiğinde "ما" kelimesi fazlalıktır. Bu durumda cer harfî olan "رب" kelimesi cer amelini kendinden sonra gelen isimde yapabilmektedir.¹⁷⁷

2.1.11. "إعراب تابع فاعل نعم وبنس على البدل لا على الصفة" (Ni'me ve bi'se kelimelerinin failine tabi olarak gelen şeyin sıfat değil; bedel yapılması)

Övgü ve yergi ifade eden "نعم و بنس" kelimeleri, Basra ekolü dilcileri ve Kûfe ekolünden Kisâî'ye göre fiil olup Kisâî dışındaki Kûfe ekolü dilcilerine göre isimdirler.¹⁷⁸ Bu kelimelerden her biri failde raf ameli yaparlar. Raf ameli yaptıkları fail hem ismü'z-zâhir (zamir olarak gelmeyen isim) hem de zamir olarak gelmektedir.¹⁷⁹

¹⁷² Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 1/335.

¹⁷³ Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 4/1737.

¹⁷⁴ Murâdî, *el-Cene'd-dâni*, 456.

¹⁷⁵ Murâdî, *el-Cene'd-dâni*, 456.

¹⁷⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/419.

¹⁷⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/420.

¹⁷⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/270.

¹⁷⁹ Abdullah b. Abdîrrahmân b. Abdillâh İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (Kahire: Dâru't-Türâs, 1980), 3/161.

Gramerciler "نعم وبنس" kelimelerinin failleri için birtakım hükümler zikretmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de bu kelimelerin faillerine sıfat gelip gelmemesi konusudur. İbnü's-Serrâc ve Ebû Alî el-Fârisî'nin dışındaki dilciler, bu kelimelerin faillerine sıfat gelmesinin caiz olduğu görüşündedirler.¹⁸⁰ İbnü's-Serrâc ve Farisî ise bu kelimelerin faillerine gelen tâbiler bedel olduğu; sıfat olmasının caiz olmadığı görüşündedirler.¹⁸¹

El-Usûl fi'n-nahv adlı eserine bakıldığında İbnü's-Serrâc, "نعم وبنس" kelimelerinin faillerine gelen tâbiin sıfat değil bedel olabileceğini zikretmektedir.¹⁸² İbnü's-Serrâc'ın kesin bir hüküm ortaya koymayan "olabileceği" ifadesinden, görüşü net olarak anlaşılamayabilir. Ancak Arap edebiyat tarihçisi ve dil bilgini olan Abdulkadir el-Bağdâdî (ö.1093/1682), İbnü's-Serrâc'ın öğrencisi olan Ebû Ali el-Fârisî'nin bu konu hakkında şöyle dediğini zikretmektedir:

"Ebû Bekr'in yanında el-Usûl eserinde geçen "نعم الفتى المري" örneği okundu. Bunun üzerine Ebû Bekr şöyle dedi: bir grup "المري" kelimesini sıfat yapmıştır. Ancak bize göre bu bedeldir, sıfat yapmak uygun değildir."¹⁸³

Burada İbnü's-Serrâc'ın fâile gelen tâbiin, sıfat olmasını uygun görmemesi onun, bu konudaki görüşünü net bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.1.12. "متعلق رب" (Rubbe kelimesinin bağlı olduğu fiil)

Gramercilerin çoğunluğuna göre "رب" kelimesi harf-i cer olarak bir fiile bağlı olması gerekmektedir. Rummânî'ye göre ise "رب" kelimesi zaide olan diğer harf-i cerler gibi bir şeye bağlı olmadığı görüşündedir.¹⁸⁴ Bu bağlamda "رب" harfinin hangi fiile bağlı olduğuna dair gramerciler ihtilaf etmişlerdir. Müberred ve Ebû Ali el-Fârisî'nin de aralarında bulunduğu gramercilerin çoğunluğuna göre "رب" harfinin bağlı olduğu âmil "mâzî" fiili olması gerekmektedir.¹⁸⁵ İbn Hişam en-Nahvî (ö. 761/1360), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) gibi

¹⁸⁰ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, 765.

¹⁸¹ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn (Cîze: Dâru Hicr, 1990), 3/10.

¹⁸² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/120.

¹⁸³ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 9/405.

¹⁸⁴ Murâdî, *el-Cene'd-dâni*, 453.

¹⁸⁵ Endelûsî, *İrtişâfü'd-darab*, 4/1742.

müteahhirîn gramercilere göre "رب" harfi hem mazi fiiline hem hâl hem de müstakbel fiiline bağlı olması caizdir.¹⁸⁶ İbnü's-Serrâc ise, "رب" harfinin mâzî ve hâl fiillerine bağlı olmasını caiz görmekte beraber, müstakbel fiile bağlı olmasını caiz görmemektedir.¹⁸⁷

İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde "رب" harfi ile ilgili açmış olduğu ayrı bir başlık altında bu konuya değinerek vermiş olduğu örneklerde âmilin mazi fiili ve hâl ifade eden muzârî fiili olabileceğine işaret etmiştir.¹⁸⁸ Aynı eserde "رب" harfinin müstakbel bir fiile bağlı olmasının caiz olmadığını "ولا يجوز رب رجل سيقوم، وليقوم غدا" sözıyla açık bir şekilde ifade etmiştir.¹⁸⁹ İbnü's-Serrâc'ın, "رب" harfinin müstakbel fiil olan bir âmile bağlı olmasını caiz görmemesi, bir dayanağı olmadığı iddialarından dolayı müteahhirin gramerciler tarafından kabul görmemiştir.¹⁹⁰

2.1.13. "وقوع الجملة الطلبية خبراً" (İstek ifade eden cümlenin haber olarak gelmesi)

Arap gramerinde cümle, işlevi bakımından "inşâ" (dilek) ve "haber" (bildirme) cümlesi olarak iki kısma ayrılır. Cümle, istek ve soru gibi anlamlar ifade eden bir yapıya sahip ise buna "inşa cümlesi" denilmektedir. Cümle, meydana gelmiş veya gelecek olan bir olayı haber veren yapı ise buna da haber cümlesi denilmektedir.¹⁹¹ Burada haber cümlesi, mübtedâya gelen haber ile karıştırılmamalıdır.

Arap gramerinde inşâ cümlesinin mübtedâya haber olarak gelmesini İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve bazı Kûfe ekolü dilcileri caiz görmemiştir.¹⁹² Kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edilen görüş; inşa cümlesinin mübtedâya haber olması durumunda burada "قول" kelimesinden türemiş bir fiil takdir edilir, bu fiil mübtedâya haber olur. Örneğin: "زيد أقول لك إضرابه" cümlesi İbnü's-Serrâc'a göre: "زيد إضرابه" şeklindedir.¹⁹³

¹⁸⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 183; Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, 3/179; Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 4/1742.

¹⁸⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/354.

¹⁸⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/417; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/421.

¹⁸⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/420.

¹⁹⁰ Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, 3/179; Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 4/1742.

¹⁹¹ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belagatu'l-Arabiyye* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/166-167.

¹⁹² Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 1998, 3/1115.

¹⁹³ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1998, 1/315.

Kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edilen bu görüş çerçevesinde *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde İbnü's-Serrâc farklı bir tutum sergilemiştir. Mübtedânın haberi cümle olarak geldiğinde inşa cümlesi olarak gelmemesi gerektiğini zikretmektedir.¹⁹⁴ Ancak Arapların bu konuda daha kapsamlı bir tutum içinde olduklarını, istek ve soru içeren cümleleri mübtedâyâ haber yapmak suretiyle kullandıklarını ifade etmiştir.¹⁹⁵ Kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edilen "قول" kelimesinden türemiş bir takdir etme görüşünü, "inşa cümlesinin mübtedâyâ haber olarak gelmesi" konusunda değil; "mevsûl olan "الذي" kelimesine inşa cümlesinin sıla yapılması" konusunda zikretmiştir.¹⁹⁶

2.1.14. "إما حرف عطف" (İmmâ kelimesinin atıf harfi olması)

Bazı kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a "إما" kelimesinin atıf harfi olmadığı görüşü nispet edilmektedir. Buna neden olarak da İbnü's-Serrâc'ın atıf harfleri ile ilgili zikretmiş olduğu kural ile ilintili olarak zikredilmektedir.¹⁹⁷ Öncelikle şunu belirtmek gerekir: İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde "إما" kelimesini atıf harfleri arasında zikretmektedir.¹⁹⁸ İbnü's-Serrâc, atıf harflerinin tümünü zikrettikten sonra atıf harfleri ile ilgili genel bir bilgi notu zikrederek şöyle demiştir:

“Şunu bil ki: atıf harfleri üst üste bitişik olarak gelmez. Şayet bir konuşmada veya bir cümlede böyle bir durum ile karşılaşarsan bu durumda iki harften bir tanesi atıf harfi olmaktan arındırılmış demektir. Buna misal olarak: "لم يقم عمرو ولا زيد" sözü örnek olarak verilir. Bu örnekte "واو" kelimesi atıf harfi, "لا" harfi ise olumsuzluğu pekiştirmek içindir. Aynı şekilde "والله لا فعلت ثم والله لا فعلت" sözü de öyledir. "ثم" kelimesi atıf harfi, "واو" harfi ise yemin harfidir.¹⁹⁹

İbnü's-Serrâc'ın atıf harfleri ile ilgili genel bilgi notu olarak zikretmiş olduğu bu metin içinde "إما" kelimesi ile ilgili hiçbir ifade geçmemektedir. Halbuki kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edilen "إما" kelimesinin atıf harfi olmadığı görüşüne, yukarıda zikredilen İbnü's-Serrâc'ın atıf harfleri ile ilgili genel bilgi notu

¹⁹⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/72.

¹⁹⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/72.

¹⁹⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/267.

¹⁹⁷ İbn Yaiş, *Şerhu'l-Mufassal*, 5/24.

¹⁹⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/56.

¹⁹⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/59.

ilintili bir şekilde zikredilmiştir. Kaldı ki İbnü's-Serrâc, yukarıda da belirtildiği gibi "إما" harfini atıf harfleri arasında zikretmektedir.

2.1.15. "مطابقة اسم التفضيل" (İsmü't-tafdîlin uyum konusu)

İsmü't-tafdîl: iki şey arasında nitelik yönünden karşılaştırma yapan veya bir şeyin belli bir nitelikteki üstünlüğünü ifade eden kalıba denir.²⁰⁰ İsmü't-tafdîlin Arap gramerinde üç kullanım şekli vardır.²⁰¹ Bunlardan birincisi: belirginlik ifade eden "ال" takısı ile kullanılmasıdır. Bu durumda nitelediği şeyler ile kullanıldığı kalıp olarak (eril, dişil, tekil, çoğul) uyum içinde olması gerekmektedir.²⁰² İkincisi: "من" harf-i cer ile kullanılır. Bu durumda tekil ve eril olarak kullanılması gerekir. Üçüncüsü: izafe edilerek kullanılır. Bu durumda izafe edildiği isim ya belirsiz bir isim olur ya da belirgin bir isim olur. Belirsiz bir isme izafe edildiğinde tekil ve eril olması gerekmektedir. Belirgin bir isme izafe edildiğinde gramercilerin çoğunluğuna göre, ismü't-tafdîl ile nitelediği isim arasında kalıp olarak (eril, dişil, tekil, çoğul) hem uyumlu bir şekilde hem de uyum olmadan gelmesinin caiz olmasıdır.²⁰³ İbnü's-Serrâc, bu durumda ismü't-tafdîlin eril ve tekil olması gerektiği, kalıp olarak uyumlu bir şekilde gelmesinin caiz olmadığı görüşündedir.²⁰⁴ Ancak İbnü's-Serrâc'ın ismü't-tafdîlin bu kısmında eril ve tekil olması gerektiği görüşü, gramercilerin çoğunluğu nezdinde kabul görmemiştir.²⁰⁵

2.1.16. "اسم الإشارة هو أعرف المعارف" (İşâret zamirinin ma'rifelik konumu)

Basra ekolü ile Kûfe ekolü arasında ma'rife türlerinin sıralamasında görüş farklılığı olmuştur. Diğer yandan Basra ekolü gramercileri kendi aralarında da ihtilaf etmişlerdir. Sibeveyhi, ilk sırada gelen ma'rifenin "şahıs zamiri" olduğunu

²⁰⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 263.

²⁰¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, ts., 3/287.

²⁰² Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 5/2320.

²⁰³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 264.

²⁰⁴ Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 1998, 5/2325.

²⁰⁵ İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil*, 3/181; Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 1998, 5/2325; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 264.

söylemektedir.²⁰⁶ Seyrâfi, ilk sırada gelen ma'rife türünün "özel isim" olduğunu söylemektedir. Kûfe ekolü gramercileri "mübhem" (belirsizlik ifade eden) ismin ilk sırada geldiğini söylemektedir.²⁰⁷

Birçok gramerci İbnü's-Serrâc'ın, ma'rife türleri arasında ilk sırada işâret zamirleri (mübhem isimler) olduğu görüşünde olduğunu zikretmektedir.²⁰⁸ Ancak İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde ma'rife türlerini sıralarken ilk sırada "şahıs zamirlerini" zikretmektedir.²⁰⁹ Bu sıralama İbnü's-Serrâc'ın sıralamadaki tercihini net bir şekilde ifade etmiyor olabilir. Ancak aynı eserde "zamirlerin mübtedâya haber olması" konusunda Mazinî'nin görüşünü aktarırken kendi yorumunu şöyle ifade etmektedir: "Mazinî'nin, şahıs zamirini haber yapmayı kıyasa uygun bulmamasının nedeni, şahıs zamirinin ma'rife türleri arasında en ma'rife olmasından kaynaklanmaktadır."²¹⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere İbnü's-Serrâc, ma'rife türleri arasında ilk sırada şahıs zamirleri olduğu zikretmektedir.

2.1.17. "رافع الخبر" (Haberî raf yapan âmil konusu)

Mübtedânın haberinde raf ameli yapan âmil konusunda Gramerciler arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Sibeveyhi ve Basra ekolünün çoğunluğuna göre haberde raf ameli yapan âmil mübtedâdır.²¹¹ Birçok gramer müellifi İbnü's-Serrâc'a, haberde raf ameli yapan âmilin, manevî âmil olan "الابتداء" âmili olduğu görüşünü nispet etmektedir.²¹² Ancak İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde haberde raf ameli yapan âmilin, manevî âmil olan "الابتداء" ve lafzi âmil olan "المبتدأ" âmillerinin ikisi beraber olduğunu zikretmektedir.²¹³

²⁰⁶ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 2/581.

²⁰⁷ Enbârî, *el-İnsâf*, 2/581.

²⁰⁸ Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye*, 244; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 1/188.

²⁰⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/149.

²¹⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/313.

²¹¹ Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 1998, 3/1085.

²¹² Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahmân el-Useymîn (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), 229; Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 1998, 3/1085; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 1/311.

²¹³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/58.

2.1.18. "حرفية ليس" (Leyse kelimesinin harf olma konusu)

Birçok kaynakta İbnü's-Serrâc'a, "ليس" kelimesinin harf olduğu görüşü nispet edilmektedir.²¹⁴ Ancak İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinin birçok yerinde "ليس" kelimesinin fiil olduğunu ifade etmektedir.²¹⁵ Bu sebeple İbnü's-Serrâc'a nispet edilen bu görüş *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserindeki görüşleri ile uyuşmamaktadır.

2.1.19. "حرفية عسى" (Asâ kelimesinin harf olma konusu)

Kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a "عسى" kelimesinin harf olduğu görüşü nispet edilmektedir.²¹⁶ Ancak İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde "عسى" kelimesinin fiil olduğunu zikretmiştir.²¹⁷

2.1.20. "الظرف والجار والمجرور قسم برأسه" (Zarf, câr ve mecrûrun başlı başına bir kısım olduğu)

Arap gramerinde zarf, câr ve mecrûrun fiile mi yoksa ismi fâile mi bağlı olduğu konusunda dilciler arasında görüş ayrılıkları olmuştur. Fiile bağlı olduğu takdirde "cümle" sınıfından olmaktadır. İsmi fâile bağlı olduğu takdirde cümlenin karşıtı olarak kullanılan "müfred" sınıfından olmaktadır. Sibeveyhi ve Basra gramercilerin birçoğu zarf, câr ve mecrûrun bağlı olduğu şeyin "استقر" veya bu tür genel anlam ifade eden bir fiil olduğunu söylemektedir.²¹⁸ Ahfeş ve bazı dilciler ise zarf, câr ve mecrûrun bağlı olduğu şeyin "مستقر" veya bu tür genel anlam ifade eden bir "ismi fâil" olduğu görüşündedirler.²¹⁹ Bu görüş ayrılıklarına bağlı olarak zarf, câr ve mecrûr bağlı olduğu şey itibari ile cümle mi yoksa müfred midir? Fiile bağlıdır diyenlere göre cümle kısmından olmaktadır. İsmi fâile bağlı olduğu diyenlere göre müfred kısmından olmaktadır. Bu noktada kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a zarf, câr ve mecrûrun bir fiile veya ismi fâile bağlı olmayıp başlı başına bir kısım olduğu görüşü nispet

²¹⁴ Endelüsî, *İrtişâfî 'd-darab*, 1998, 3/1146; İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 387; Süyûtî, *Hem 'u 'l-hevâmi*, 1998, 1/40.

²¹⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/76; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/228.

²¹⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 201; İbn Hişâm, *Evdahu 'l-mesâlik*, 2/12; Enbârî, *Esrârü 'l-Arabiyye*, 108; Abdullâh b. Abdîrahmân b. Abdillâh İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (Kahire: Dâru't-Türâs, 1980), 1/322.

²¹⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/76.

²¹⁸ Enbârî, *Esrârü 'l-Arabiyye*, 76.

²¹⁹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1/211.

edilmektedir.²²⁰ Ancak İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde mübtedânn haberinin zarf, câr ve mecrûr olarak geldiğinde "مستقر" veya "واقع" olarak ismi fâile bağlı olduğunu zikretmektedir.²²¹ Bu itibarla kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edilen zarf, câr ve mecrûrun başlı başına bir kısım olduğu görüşün, *el-Usûl*'deki söylemi ile uyuşmadığı görülmektedir.

2.1.21. "تقديم مفعول المصدر عليه" (Masdarın mef'ûlünün önce gelmesi)

Gramercilerin çoğunluğuna göre masdarın mef'ûlünün, âmili olan masdardan önce gelmesi caiz değildir.²²² Bazı kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a, masdarın mef'ûlünün, âmili olan masdardan önce gelmesinin caiz olduğu görüşü nispet edilmektedir.²²³ Ancak İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde masdarın mamûlü olan mef'ûl veya failin âmili olan masdardan önce gelmesinin caiz olmadığını belirtmektedir.²²⁴ Bu bakımdan kaynaklarda İbnü's-Serrâc'a nispet edilen görüş eserindeki söylemi ile uyuşmamaktadır.

2.2. KAYNAKLARI

Arap grameri bilginleri, bozulmamış ve fasih Arapça için belli kurallar ve metotlar takip etmişlerdir. Arap dilindeki kaideleri ve ortaya koymuş oldukları konuları kadim ve öz Arapça ile irtibatını sürdürmek için Arap kelamı olan semâ ve kıyas gibi kaynaklar ile Arap dilini yanlışlardan korumayı ve geliştirmeyi amaç edinmişlerdir. Bu bağlamda bütün nahiv bilginleri görüşlerinde ve eserlerinde bu kaynaklara yer vermişlerdir.

2.2.1. Semâ

Arap dili bilginleri, dil edinmede ve kapsamlı bir şekilde dile hâkim olmada semâ (duyum) yöntemini kullanmanın önemine son derece önem göstermişlerdir. Arap

²²⁰ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 1/321; Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 1998, 3/1110; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 1/211.

²²¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/63.

²²² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi fi şerhi Cem'i'l-cevâmi*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/46.

²²³ Endelüsî, *İrtişâfü'd-darab*, 1998, 5/2256; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 3/46.

²²⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/137.

dili ve gramercilerin önde gelenleri, eserlerinde ve ortaya koymuş oldukları görüşlerde, kaynak olarak semâ yolu ile ispatlamaya ve delil göstermeye özen göstermişler ve bunun önemine dikkat çekmişlerdir. İbn Fâris, (ö. 395/1004) dil edinmede semâ metodunu kaynak ve yöntem olarak kullanılmasına dair şöyle demektedir:

“Dil, bir çocuğun zamanla anne ve babası veya başkalarından duyarak edinmesi gibi sıradan, alelade bir şekilde edinerek öğrenilir. Dil, bir öğreticiden (bilgiyi) alarak veya güvenilir râvilerden aktararak edinilir.”²²⁵

Bireylerin, bulunmuş olduğu ortam ve toplumun fertlerinden elde etmiş olduğu kazanımlar, kişisel dil yetisinin gelişmesinde büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan Arap toplumlarında, dili bir sonraki nesle aktarma gayreti çerçevesinde aralarında güçlü bir bağ oluşturmuşlardır. Bu meyanda İbn Cinnî şöyle demektedir:

“Arap halkı her ne kadar yer yüzünde yaygın bir şekilde geniş bir kitleye sahip olsalar da birbirleri ile olan güçlü iletişim ve yakınlıkları sayesinde tek çatı altında bulunan bir topluluk gibidirler. Böylece her yönden olduğu gibi dil yönünden de birbirlerini gözetim ve kontrol altında tutmaktadırlar.”²²⁶

Bu bağlamda Arap dil bilimciler, fasih Arapçanın incelikleri ve dilin gerçek anlamda kullanışlarına vakıf olmak için çöllerde yaşayan Arap kabileler ile bir araya gelip dillerinden semâ yolu ile istifade etmişlerdir. Bu itibarla semâ, dilciler ve gramerciler için Arap dilini kullanmada ve gramer kurallarını oluşturmada büyük önem taşımaktadır.

Arapçada *سمع* kelimesinin sözlük anlamı: kulağın hissetmesi, insan ve başka bir varlığın duyması, başka şeyler ile meşgul olmayıp sadece bir şeye odaklanmak anlamlarına gelmektedir.²²⁷

Süyûtî semâ kelimesinin terimsel tanımını şöyle yapmaktadır:

“Fesahatine güvenilen kişilerden sabit olan kelimeler olup Allah’ın ve peygamberinin sözlerini kapsamaktadır. Ayrıca peygamberlik gelmeden önceki

²²⁵ Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 34.

²²⁶ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Kahire: el-Heyetu'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetu li'l-Kitâb, ts.), 2/18.

²²⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 8/162.

Arap kelamı, peygamberlik dönemi ve sonrası; dilin bozulmaya başladığı müvelledûn şairler dönemine kadar olan zamanı içine almaktadır.”²²⁸

Gramer ve dil bilginleri, görüş belirttikleri birçok konularda semâ kelimesine nispetle semâî kelimesini kullanmaktadır. Bu bağlamda semâî kelimesinin terim anlamı da semâ kelimesinden bağımsız değildir. Bu itibarla semâî kelimesinin sözlük anlamı, semâ kelimesine nispet edilen; terim anlamı ise genel ve kapsayıcı bir kuralı zikredilmeyen demektir.²²⁹

2.2.1.1. Basra ekolüne göre Semâ delili

Basra ekolü dilcileri gramer kurallarını belirlemede ve konuları bu kurallar üzerine bina etmede semâ yöntemine büyük önem göstermişlerdir. Bu sebeple fesahati güvenilir olan Arap kabileleri ile görüşmek için çeşitli bölgeler ve badiyelere yolculuk yapmışlardır. İşte Sibeveyhi'nin hocası olan Halil b. Ahmed (ö. 175/791), dilleri bozulmamış, güvenilir Arap kabilelerden Arap dilini öğrenmek için buldukları bölgelere seyahat etmiştir. Kisâî kendisine bu ilmi nerden aldığını sorunca Halil b. Ahmed, “Hicaz, Necd ve Tihâme badiyelerinden” diye cevap vermiştir.²³⁰

Basra ekolünün en önemli temsilcilerinden olan Sibeveyhi'ye bakıldığında *el-Kitâb* adlı eserinin birçok yerinde: “Arapçası güvenilir olan kişilerden işittik”,²³¹ “Bazı Arapların şöyle söylediğini işittik,²³² gibi semâ yöntemini güçlü bir şekilde kullandığı görülmektedir.

Basra ekolünün tanınmış diğer bir ismi olan Ahfeş el-Evsat, aynı şekilde *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinin birçok yerinde “Bunların bazılarını dili fasih olan Araplardan işittik,²³³ “Bunu Araplardan işittik”,²³⁴ şeklinde kullanmış olduğu ifadeler,

²²⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahv* (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 39.

²²⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 121.

²³⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 2/258.

²³¹ Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1/155.

²³² Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/326.

²³³ Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmud Kurrâa (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990), 1/28.

²³⁴ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/187.

nahiv delillerinden biri olan semâ yöntemine göstermiş olduğu önemi ortaya koymaktadır.

Arap dilinde semâ delili tüm gramerciler tarafından kabul görmüştür. Ancak Basra ekolü her duyulana ve her rivayete itibar etmeyerek semâ yöntemini kullanmada seçici davranmıştır. Basra ekolüne göre semâ delilinde, kedisinden işitilen kişilerin dildeki fesahati güvenilir olması gerekmektedir. Bu minvalde el-Endelüsî şöyle demektedir:

“Kûfe ekolü dilcileri, şayet bir evde usule ters bir şeyin caiz olduğunu duysalar onu hemen kural yapıp üzerine konu bina ederler. Ancak Basra ekolü öyle (her işitilene ve duyulana kulak veren) bir ekol değildir.”²³⁵

2.2.1.2. Kûfe ekolüne göre Semâ delili

Kûfe ekolü dilcileri semâ yönteminin kullanımında çok geniş davranmış ve rahat hareket etmişlerdir. Basra ekolünde olduğu gibi dildeki fesahatin güvenilirliğine bakılmamış; şehirde veya çölde yaşayan, dili düzgün olan veya olmayan her kesimden dil veya şiir alanında semâ yöntemini kullanmayı uygun ve caiz görmüşlerdir. Bu bağlamda Basra ekolü dilcilerinden olan Ebû'l-Fazl er-Riyâşî (ö. 257/871), Kûfe ekolü dilcilerini, dili fasih olmayan Araplardan almaları sebebiyle alaylı bir şekilde ağır bir dille eleştirmiştir.²³⁶

Kûfe ekolü dilcileri her ne kadar semâ yöntemini kullanmada rahat bir şekilde hareket etseler de Kisâî gibi bazı önemli Kûfe ekolü temsilcileri, dili fasih olan kabilelerden fasih dili öğrenmek için yolculuk yapmışlardır. Kaynaklarda: Kisâî, Halil b. Ahmed'e "Bu ilmini nereden aldın?" diye sorduğunda Halil b. Ahmed: "Hicaz, Necd ve Tihâme badiyelerinden" diye cevap verince Kisâî, bu badiyelere doğru yola çıktığı ve Araplardan ezberledikleri dışında yazdıkları için on beş şişe mürekkep harcadığı zikredilmektedir.²³⁷

Başta Kisâî olmak üzere Kûfe ekolü dilcileri, Basra ekolü müntesipleri gibi dili fasih olan Araplardan almakla yetinmeyip toleranslı ve müsamahakâr davranarak dili adlıkları kişilerin fasih olup olmamasına bakmadan birçok dil hatası içeren şaz

²³⁵ Süyûtî, *el-Iktirâh*, 157.

²³⁶ Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 153.

²³⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 2/258.

duyumlara itibar ederek bu duyumları kural haline getirmişlerdir. Böylece üzerlerine konular bina ederek nahiv kurallarını bozmuşlardır.²³⁸

2.2.1.3. İbnü's-Serrâc'a göre semâ delili

Nahiv delillerinden biri olan semâ delili, nahiv kaidelerini belirleme ve bu kaideler üzerine konular bina etme açısından gramerciler nezdinde büyük önem arz etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi nahiv dil ekolleri, semâ yöntemini kullanmada farklı tutum sergilemişlerdir. Bir tarafta dili fasih ve güvenilir olmasına özen gösteren Basra ekolü; diğer tarafta ise semâ yöntemini kullanmada belli bir sınır koymayıp her duyulana itibar eden Kûfe ekolü vardır.²³⁹

İbnü's-Serrâc semâ yöntemini kullanmada, benimsemiş olduğu Basra ekolü gibi titiz bir tavır takınmıştır. İbnü'Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserine bakıldığında naklî delil olan semâ deliline sıkça rastlanmaktadır. Eserinin birçok yerinde: “Arapçası kabul gören kişiler demiştir”,²⁴⁰ “Güvenmiş olduğumuz Arapların şöyle söylediğini işittik”,²⁴¹ “Arapların en fasihi olan bir kişiden işittim”,²⁴² gibi dilin güvenilir ve fasih olmasını öne çıkaran ifadeler kullanmaktadır. İbnü's-Serrâc'ın, semâ deliline yönelik kullanmış olduğu bu şekildeki tabir ve ifadeler onun, bu delile karşı olan katı tutumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İbnü's-Serrâc semâ yönteminde: Kur'ân-ı Kerîm ve kıraatler, Hadis-i Şerif, Arap şiiri ve nesir gibi kaynaklara yer vermiştir.

2.2.1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerim nakli deliller arasında en fasih ve en güvenilir kaynaktır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm, nahiv kaide ve kurallarını oluşturmada kaynaklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Nahiv alimlerinin tümü Kur'ân-ı Kerîm'in en fasih ve en güvenilir kaynak olduğu konusunda hemfikir olmuştur. Bu bağlamda İbn Hâleveyh (ö. 370/980) şöyle demektedir: “Kur'ân'da geçen bir dil konusu, Kur'ân dışındaki bütün

²³⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1993, 4/1744.

²³⁹ Tantâvî, *Neşetü'n-nahv*, 140.

²⁴⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/168.

²⁴¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/168.

²⁴² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/337.

kaynaklardan daha fasihtir. Bu konuda bütün herkes ittifak etmiş, hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır.”²⁴³

İbnü’s-Serrâc, nahiv kurallarını ortaya koyma ve belirlemede diğer dilciler gibi Kur’ân-ı Kerîm’e her zaman öncelik vermiş ve eserinin hemen hemen her sayfasında Kur’ân ile birden fazla istişhâd getirerek büyük önem göstermiştir. Müellif, *el-Usûl fi’n-nahv* adlı eserinde nahiv kurallarına ve konularına dair 300’ün üzerinde Kur’ân-ı Kerîm’den delil getirmiştir.²⁴⁴

İbnü’s-Serrâc’ın *el-Usûl fi’n-nahv* adlı eserinde Kur’ân-ı Kerîm ile istişhâd metoduna bakıldığında farklı istişhâd metotları uyguladığı görülmektedir. Bazen bir konuya önce Kur’ân sonra Arap kelamı; şiir veya sözler ile delil getirirken bazen de bir Arap kelamının doğruluğunu kanıtlamak için Kur’ân ile delil getirmektedir. Bazen bir alimin görüşüne kanıt olarak Kur’ân’dan ayet ile delil getirmektedir. Çalışmamızın bu kısmında İbnü’s-Serrâc’ın, bazı Kur’ân-ı Kerîm ile istişhâd metotları ele alınacaktır.

Önce Kur’ân- Kerîm sonra Arap kelamı; şiir ve sözler ile istişhâd: İbnü’s-Serrâc’ın *el-Usûl fi’n-nahv* adlı eserinde en çok kullandığı metottur. Bu metotta; bir konu başlığı açtıktan sonra vermiş olduğu örnekleri önce Kur’ân âyeti ile daha sonra Arap kelamından şiir ile konuya delil getirmektedir. Buna örnek olarak: “باب النفي بلا” “Lâ kelimesi ile olumsuzluk”²⁴⁵ konusunda “ذكر الأسماء المنفية في هذا الباب” “Bu konu altında olumsuz yapılan isimlerin zikredilmesi” adında bir başlık açmıştır. Bu başlık altında olumsuz yapılan isimleri dört kısma ayırmıştır. Bu kısımlardan biri de النكرة المفردة “Basit olan nekre” olduğunu zikretmektedir. Bu kısımda لا رجل عندي, ولا رجل في الدار, ولا صاحب لا شكلinde örnekler getirdikten sonra bu konuya “أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنْ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ” *Allah’ın azabından yine O’na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı.*²⁴⁶ Ayeti ile delil getirmektedir.²⁴⁷ Konuya bu âyet ile delil getirdikten sonra لا هيثم الليلة للمطي “Geceleyin bineklere güzel türkü söylemede Heysem gibisi yoktur”²⁴⁸ şiiri ile

²⁴³ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Müzahir fi ulûmi’l-luga ve envâihâ*, thk. Fuat Alî Mansûr (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 1/168.

²⁴⁴ Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *Fehârisü Kitâbi’l-Usûl li’bni’s-Serrâc* (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1986), 15-34.

²⁴⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/379.

²⁴⁶ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), et-Tevbe 9/118.

²⁴⁷ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/382.

²⁴⁸ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/383.

olumsuzluk edatı olan "لا" kelimesi ile “nekre” ve “müfret” (terkip olmayan) isimlerin olumsuz yapılmasına delil getirmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’e işarette bulunarak Ayet ile delil getirip daha sonra Arap kelamı; şiir ve sözler ile nahiv kuralını pekiştirmek suretiyle istişhâd: İbnü’s-Serrâc, Kur’ân-ı Kerîm ile istişhâd getirmede bir ayet ile getirdikten sonra وهذا الضرب في القرآن كثير “Bu tür örnekler Kur’ân’da çoktur”²⁴⁹ diyerek Kur’ân-ı Kerîm’e atıfta bulunmuştur. Daha sonra Arap kelamından ve şiirden delil getirerek konuyu pekiştirmiştir. Buna örnek olarak: “İstisna-i munkatı” konusunda istisna harfi olan "إلا" kelimesinden önce gelen kelamın, istisna edilene (müstesna minhü) delalet etmesi gerektiğini ifade ederken لا غاصمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجَمَ “Bugün Allah’ın rahmet ettikleri hariç, O’nun azabından korunacak hiç kimse yoktur.”²⁵⁰ قُلْ لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ “Yûnus’un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı!”²⁵¹ ayetleri ile delil getirerek وهذا الضرب في القرآن كثير “Bu tür örnekler Kur’ân’da çoktur” diyerek Kur’ân-ı Kerîm’in her alanda olduğu gibi gramer alanında da zengin bir kaynak olduğuna atıfta bulunmuştur.

Arap kelamının doğruluğunu kanıtlamak için Kur’ân-ı Kerîm ile istişhâd: İbnü’s-Serrâc bazen Arap kelamının doğru kullanıldığına kanıt olarak Kur’ân ayeti ile delil getirmektedir. Örnek olarak: İbnü’s-Serrâc, "إِنَّ" kelimesinin kullanıldığı yerleri anlatırken ما أحببت ذلك وإن لك عندي ما أحببت “İşte! Sevdiğin şey bendedir” şeklinde bir Arap kelamından örnek vermektedir. Daha sonra bu Arap kelamının kullanılmasının doğruluğunu kanıtlamak için ذَلِكَ فَنُؤْفُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ “İşte şimdi siz tadın onu! Kâfirlere bir de cehennem azabı vardır”²⁵² ayeti ile delil getirmiştir.²⁵³

Kısımlara ayrılmış olan bir konunun her bir kısmı için Kur’ân’dan bir ayet ile istişhâd: Arap dilinde “bedel” konusu dört kısma ayrılır. İbnü’s-Serrâc “bedel” konusunda her bir kısım için Kur’ân’dan bir ayet ile delil getirmektedir. Birincisi: ما ابتدل من الأول وهو هو (Bedel ile mübdel-ü minhü aynı olarak gelmesidir). İbnü’s-Serrâc buna صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ اللَّهِ “Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah’ın yoluna”²⁵⁴ ayeti ile istişhâd getirmiştir.²⁵⁵

²⁴⁹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/291.

²⁵⁰ Hûd 11/43.

²⁵¹ Yûnus 10/98.

²⁵² el-Enfâl 8/14.

²⁵³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/271.

²⁵⁴ eş-Şûrâ 42/52-53.

²⁵⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/46.

getirmektedir. Buna örnek olarak: kalem (yemin) harflerinden olan "الناء" harfi, "Allah" lafzından başka bir lafız ile kullanılmamaktadır. İbnü's-Serrâc buna وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ "Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım"²⁶³ ayeti ile delil getirmiştir.²⁶⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in i'râbını açıklamak suretiyle istişhâd: İbnü's-Serrâc bazen Kur'ân-ı Kerîm ile istişhâd yaparken i'râbını da açıklamaktadır. Buna örnek olarak: إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ آخِذِينَ "Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar"²⁶⁵ ayeti ile istişhâd yaptığında آخِذِينَ kelimesinin "hâl" olduğunu belirtmiştir.²⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'den bir ayetin anlamını açıklamak suretiyle istişhâd: İbnü's-Serrâc, "Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu"²⁶⁷ ayetinde mef'ûl olan "الناس" kelimesinin, faile nasıl dönüştüğünü ifade etmek için bu ayeti şöyle açıklamıştır: "Ayetin manası: insanların bir kısmı diğer bir kısmını savmasaydı."²⁶⁸

İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinden getirmiş olduğumuz bazı örnekler onun, Kur'ân-ı Kerîm'i kaynak olarak kullanmada izlemiş olduğu metodu genel anlamda ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kur'ân Kerîm en güvenilir ve en fasih kaynak olması hasebiyle en önemli kaynak durumundadır. İbnü's-Serrâc, konulara semâ yolu ile istişhâd getireceği zaman Kur'ân Kerîm kaynağına öncelik göstermektedir. Bazen Arap kelimini pekiştirmek veya bir alimin görüşünü desteklemek ya da bir nahiv kaidelerini kuvvetlendirmek; bazen de bir ayetin i'râbını açıklamak veya bir ayetin anlamını beyan etmek gibi istişhâd yöntemleri kullanmıştır.

2.2.1.3.2. Kıraatler

İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde konulara istişhâd getirmede; farklı okuyuş şekilleri olan kıraatlere yer vermiştir. İbnü's-Serrâc'ın kıraatler ile

²⁶³ el-Enbiyâ 21/57.

²⁶⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/430.

²⁶⁵ ez-Zâriyât 51/15-16.

²⁶⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/217.

²⁶⁷ el-Bakara 2/251.

²⁶⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/50.

getirmiş olduğu istişhâd metotlarını birkaç örnek üzerinden incelemek mümkündür. İbnü's-Serrâc, bazen kıraat ile istişhâd yaparken kıraat olduğunu belirtmemektedir. Buna örnek olarak: "فعل يفعل" ölçüsünde gelen fiillerin ism-ü mekân kalıbının "مفعل" ölçüsünde geldiğini ifade ettikten sonra فَتَنْظَرُ إِلَى مَيْسَرَةٍ “Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin”²⁶⁹ ayetindeki "مَيْسَرَةٍ" kelimesinin diğer bir okunuşu olan "مَيْسَرَةٍ" şeklindeki kıraati ile "مفعل" ölçüsünde gelebileceğine dair bu kıraat ile istişhâd getirmiştir.²⁷⁰ Nafi b. Hüzmüz (ö. 117/735), "مَيْسَرَةٍ" kelimesini raf olarak okumuştur.²⁷¹ Ancak İbnü's-Serrâc bu kıraat ile istişhâd getirmekle beraber kıraati zikretmemiştir. İbnü's-Serrâc bazı yerlerde kıraat ile istişhâd getirdiğini farklı tabirler kullanarak ifade etmiştir. Örneğin: "فعلت" ölçüsünde gelen fiillerde lâmel-fiil "ذال" harfi olursa bu durumda aslı üzerine okuyan olduğu gibi bu harfi "التاء" harfine dönüştürenler de olmuştur. İbnü's-Serrâc buna وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذٰلِكُمْ إِصْرِي “Bunu kabul ettiniz mi; verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?”²⁷² ayetinde farklı bir okuyuş olan "وَأَحْتَمَّ" şeklinde “zâl” harfinin “tâ” harfine dönüşmüş hali olan kıraat ile istişhâd getirmiştir. İbnü's-Serrâc burada وَقَرَأُوا “Okudular” diyerek, bunun bir kıraat olduğunu belirtmiştir.²⁷³ İbnü's-Serrâc, istişhâd olarak getirmiş olduğu kıraatlerde meşhur kıraat olup olmamasına bakmamıştır. Buna örnek olarak: İbnü's-Serrâc, "او" harfinden sonra fiillerin "الا أن تفعل" anlamında olduğu takdirde mansûb olacağını ve buna örnek olarak da تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ “Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız”²⁷⁴ ayetini istişhâd olarak göstermiştir. Burada meşhur olan kıraat "أَوْ" "أَوْ يُسَلِّمُونَ" şeklinde okunmasıdır. Ancak İbnü's-Serrâc وَقَاتِلُوا أَوْ يُسَلِّمُوا Übey b. Kâ'b'ın mushafındaki okunuşu zikrederek meşhur olmayan kıraat olan أَوْ يُسَلِّمُوا şeklindeki okunuşu ile bu konuya istişhâd getirmiştir.²⁷⁵

İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserindeki kıraat ile istişhâd örneklerinden de anlaşılacağı üzere kıraatlerin meşhur olup olmamasına, bir senedinin bulunup bulunmamasına veya kimin rivayet ettiğine bakmaksızın kıraatler ile istişhâd yapmıştır.

²⁶⁹ el-Bakara 2/280.

²⁷⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/143.

²⁷¹ Ebû Bekr Ahmed b. Müsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâât*, thk. Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1980), 192.

²⁷² Âl-i İmrân 3/81.

²⁷³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/270.

²⁷⁴ el-Fetih 48/16.

²⁷⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/155.

2.2.1.3.3. Hadis-i Şerif

Hadis kelimesi sözlükte: نقيض القديم “Eski anlamının zıddı” olarak kullanılmaktadır.²⁷⁶ Terim anlamı: Peygamberin sözleri, fiilleri ve tasviplerine denir.²⁷⁷

Hadis-i şerif ile istişhâd konusunda nahiv alimleri; hadis ile istişhâdı caiz görenler, caiz görmeyenler ve orta bir yol izleyenler olarak üç farklı tutum sergilemişlerdir.

Hadis ile istişhâdı caiz görenlerin başında İbn Malik (ö. 672/1274) gelmektedir. İbn Mâlik ve ona tabi olan İbn Hişâm en-nahvî, nahiv bilginleri arasında hadis ile en çok istişhâd yapanlardandır.²⁷⁸ Ebu Hayyân el-Endelüsî *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde İbn Malik'i bu konuda kınayarak şöyle demektedir:

“Bu musannif, Arap dilindeki külli kaidelerin ortaya konmasında hadis ile istişhâd yapmaya çok yer vererek aşırıya gitmiştir. Mütেকaddimîn ve müteahhirîn alimlerinden bu tutum içinde olan kimseyi görmedim.”²⁷⁹

Ebû Hayyân ve Ebû'l-Hasen ed-Dâi (ö. 680/1282) hadis ile istişhâd getirmeye en çok karşı çıkan kişilerdir. Hadis ile istişhâda karşı çıkanların gerekçeleri iki sebepten ötürüdür. Birincisi: hadis râvileri mana ile hadis nakletmeyi caiz görmelerinden dolaydır. Bu bakımdan hadis metnindeki sözcüklerin bizzat peygamberden olması şart değildir. İkincisi: birçok hadis râvisi Arap olmamaları sebebiyle Arap gramerine tam olarak hâkim olamadıkları için sözcüklerde birçok yanlışlıklar yapılmaktaydı. Bu sebeple dili en fasih olan peygamberin bizzat kendi sözleri olmadığı için nahiv kurallarında kaynak olarak kabul görmemiştir.²⁸⁰ Ancak Ebû'l-Kâsım es-Süheylî (ö. 581/1185) hadis ile istişhâda karşı çıkanların katı tutumuna karşı şöyle demektedir: “Hadis ile istişhâd konusunda Ebû Hayyân'ın *Şerhu't-Teshîl*'deki tutumu ve Ebû'l-Hasen ed-Dâi'in *Şerhu'l-Cümel*'deki tutumu dışında Arap dilcileri arasında bu şekilde tutum sergileyen birini bilmiyoruz.”²⁸¹ Bu

²⁷⁶ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 2/131.

²⁷⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv Yayınları, 1997), 15/28.

²⁷⁸ Muhammed Saîd b. Muhammed Cân el-Efgânî, *Fî usûli'n-nahv* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987), 50.

²⁷⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 44.

²⁸⁰ Efgânî, *Fî usûli'n-nahv*, 48.

²⁸¹ Efgânî, *Min târihi'n-nahv*, 102.

itibarla Ebu Hayyân'ın göstermiş olduğu tutum birçok alim tarafından kabul görmemiştir. Ancak Ebû Hayyân hadis ile istişhâd getirmeye karşı sergilemiş olduğu katı tutumu şu şekilde savunmaktadır:

“Bu konuda konuşmamı derinleştirmiş olmamın sebebi, bu alanda yeni ve müptedi olan kişi şöyle dememesi içindir; nahiv bilginlerine ne oluyor da aralarında Müslüman ve kafirin bulunduğu Arapların sözleri ile delil getiriyorlar da Buhari ve Müslim ve bunların emsalleri gibi güvenilir olan kişilerin nakilleri ile rivayet olan hadisler ile delil getirmiyorlar? Bizim anlattıklarımızı inceleyen kişi, nahiv bilginlerinin neden hadis ile istişhâd getirmediğini anlayacaktır.”²⁸²

Buradan da anlaşılacağı üzere Ebu Hayyân ve ona tabi olanlar Hadis ile istişhâdı kabul etmemekte aslında hadisi hedef aldıklarından değil; hadislerin mana olarak rivayet edilmesinin caiz olması sebebiyle, dili güvenilir olmayan kişilerin sözleri ile rivayet edilebileceği olmasından dolayıdır.

Ebû İshâk eş-Şâtibî (ö. 790/1388) Hadis ile istişhâd konusunda orta bir yol izlemiştir. Sözcük ve lafızları peygamberden birebir nakledilmesine özen gösterilmiş olan hadisler ile istişhâd getirmeyi caiz görmüştür. Şâtibî bu bağlamda hadisi iki kısma ayırmıştır. Birincisi: râvinin sadece mana yönüne itibar ettiği hadis, ikincisi: peygamberin fesahatinin ortaya konulması gibi belli bir maksat ifade eden hadisler gibi sözcükleri büyük önem arz eden hadistir. Şâtibî bu ikinci kısımdan olan hadisler ile istişhâd getirmeyi caiz görmüştür. İbn Mâlik bu ayrımı yapmamış, tüm hadisler ile istişhâdı caiz görmüştür.²⁸³

İbnü's-Serrâc hadis ile istişhâda çok az yer vermiştir. *el-Usûl fi'in-nahv* adlı eserine bakıldığında sadece üç hadis ile istişhâd getirdiği görülmektedir.²⁸⁴ Bunlardan sadece bir tanesinde hadis olduğunu zikretmektedir. İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde istişhâd getirmiş olduğu birinci hadis: "أرأيت من لا أكل ولا شرب ولا صاح فاستهل" hadisidir.²⁸⁵ İbnü's-Serrâc burada olumsuzluk anlamı ifade eden "لا" harfinin mazi fiili ile dua anlamı taşıdığına istişhâd getirmiştir. Müellif burada işlemiş olduğu konuya dair "Peygamberin şu sözü de bu kabildendir" diyerek,

²⁸² Süyûtî, *el-İktirâh*, 45.

²⁸³ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 1/13.

²⁸⁴ Tanâhî, *Fehârisü Kitâbi'l-Usûl*, 35.

²⁸⁵ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *el-Müctebâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 1986), 8/51.

istişhâd getirirken peygamberin sözü ve hadis olduğunu açık bir şekilde zikretmiştir.²⁸⁶ İbnü's-Serrâc'ın istişhâd getirdiği ikinci hadis: "لبيك إنَّ الحمد والنعمة لك" hadisidir.²⁸⁷ Bu hadis ile "ان" kelimesinin hemzesinin hem esre hem de üstün okunabileceğine istişhâd getirmiştir.²⁸⁸ İbnü's-Serrâc'ın istişhâd getirmiş olduğu üçüncü hadis: "ما من أيام أحب إلى الله فيها الصوم منه في عشر ذي الحجة" hadisidir. Bu hadis kaynaklarda farklı lafızlar ile zikredilmiştir.²⁸⁹ Buradaki istişhâdında peygamberin sözü veya hadis olduğunu açık bir şekilde zikretmeden istişhâd yapmıştır.²⁹⁰

Nasrettin akan, *İbnü's-Serrâc'ın nahivdeki yöntemi* adlı yüksek lisans tez çalışmasında İbnü's-Serrâc'ın, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde iki hadis istişhâdına yer verdiğini zikretmektedir.²⁹¹ Ancak Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinin farklı yönlerden indekslerini ele aldığı *Fehârisü Kitâbi'l-Usûl fi'n-nahv li-Ebî Bekr İbni's-Serrâc* adlı çalışmasında eserde geçen hadislere dair üç hadis zikretmektedir.²⁹²

2.2.1.3.4. Arap kelamı

Semâ yönteminin kaynaklarından olan Arap kelamı ile nazım olan Arap şiiri ve nesir kastedilmektedir.²⁹³

Nahiv kaidelerini ortaya koymak ve gramer ile ilgili bir olgunun hükmünü beyan etmek için semâ yöntemlerinden biri olan Arap kelamına başvurulmaktadır. Ancak istişhâd getirilen Arap kelamının, dili güvenilir ve fasih olan kişilerden alınması gerekmektedir. Bu konuda Süyûtî: "Arap kelamı ile istişhâd sadece dili fasih ve güvenilir olan kişilerden sabit olan malzemeler ile getirilir" demektedir.²⁹⁴

Nahiv bilgileri Arap kelamı ile istişhâd getirmede her kabileden dil malzemesi almamışlardır. Acem olan kişilerin aralarına karışmasından ve dil yanlışlıklarından

²⁸⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/401.

²⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2002), 376.

²⁸⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/272.

²⁸⁹ Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 2/123.

²⁹⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/131.

²⁹¹ Akan, *İbnü's-Serrâc'ın Nahivdeki Yöntemi*, 44.

²⁹² Tanâhî, *Fehârisü Kitâbi'l-Usûl*, 35.

²⁹³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

²⁹⁴ Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

kendilerini korumuş olan kabilelerden almak ile yetinmişlerdir. Dilcilerin en çok başvurduğu ve en fasih dile sahip olan Kureyş kabilesi, aynı şekilde Temîm, Kays, Esed ve Hüzeyl gibi dili bozulmamış dili güvenilir olan kabileler, nahiv bilgileri tarafından Arap keliminde kaynak olarak tercih edilmişlerdir.²⁹⁵

Süyûti, kendilerinden dil malzemesi alınmayan kabilelerin vasıflarını şu şekilde zikretmiştir: “Yerleşik ve şehir hayatı yaşayan kişilerden hiçbir zaman (dil malzemesi) alınmaz. Aynı şekilde farklı milletler ile yakın veya sınırdaş olan çöl sakinlerinden de alınmaz.”²⁹⁶

Arap kelamını almış oldukları kabileler ve yaşamış oldukları mekân için belli ölçüler koyan nahiv bilgileri, nesir gibi Arap kelamı olan şiir ile istişhâd getirmede de belli zaman dilimlerini ölçü olarak koymuşlardır. Bu meyanda alimler dönemleri itibarıyla şairleri dört tabakaya ayırmıştır.²⁹⁷ Birinci tabaka: İslam’dan önce yaşayan, İmrüülkays (ö. 540) ve Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609) gibi Cahiliyyûn adı verilen şairlerdir.²⁹⁸ İkinci tabaka: hem Cahiliyye hem de İslam döneminde yaşayan, Hassan b. Sâbit ve Lebîd b. Rebîa gibi Muhadramûn adı verilen şairlerdir.²⁹⁹ Üçüncü tabaka: İslam’ın ilk dönemlerinde yaşayan, el-Ferezdak (ö. 114/732) ve Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728) İslamiyyûn adı verilen şairlerdir.³⁰⁰ Dördüncü tabaka: üçüncü tabakadan sonra gelen Beşşâr b. Bürd el-Ukaylî (ö. 167/783-84) ve Ebû Nüvâs (ö. 198/813) gibi Muhdesûn adı verilen şairlerdir.³⁰¹

Nahiv alimleri Cahiliyyûn ve Muhadramûn olan şairlerin şiirleri ile istişhâd getirmenin caiz olduğunda görüş birliğine varmışlardır. İslâmiyyûn olan şairlerin şiirleri ile istişhâd getirmede ihtilaf bulunsa da doğru kabul edilen görüş istişhâd getirmenin caiz olduğudur.³⁰² Süyûti, Muhdesûn olan şairlerin şiirleri ile istişhâd getirmenin caiz olmadığına dair görüş birliği olduğunu zikretmiştir.³⁰³ Abdülkadir el-

²⁹⁵ Süyûti, *el-Müzhir fî ulûmi ’l-luga*, 1998, 1/149.

²⁹⁶ Süyûti, *el-İktirâh*, 47.

²⁹⁷ Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesilî el-Kayrevânî, *el-Umde fî mehâsini ’ş-şi ’r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (Beirut: Dâru’l-Cil, 1981), 1/113.

²⁹⁸ Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü ’l-ereb fî funûni ’l-edeb* (Kahire: Dâru’l-Kütüb, ts.), 3/61.

²⁹⁹ Süyûti, *el-Müzhir fî ulûmi ’l-luga*, 1998, 1/236.

³⁰⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü ’ş-şuarâ* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 111.

³⁰¹ Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzübânî, *el-Müveşşah fî meâhizi ’l-ülemâ ale ’ş-şuarâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 286.

³⁰² Bağdâdî, *Hizânetü ’l-edeb*, 1/6.

³⁰³ Süyûti, *el-İktirâh*, 58.

Bağdâdî (ö. 1093/1682), Muhdesûn olan şairlerin şiirleri için hiçbir şekilde istişhâd konusu olmayacağı alimler nezdinde kabul gören görüş olmakla beraber; Zemahşerî'nin de tercih etmiş olduğu azınlık görüşe göre Muhdesûn şairlerin güvenilir olanların şiirleri ile istişhâd yapılabileceğini zikretmektedir.³⁰⁴

Arap kelamı ile istişhâd getirmede İbnü's-Serrâc'ın tutumu: Arap kelamının, nahiv alanında kaideleri tespit ve konuların doğrulunu belirlemede önemli rolü bulunmaktadır. Bu bakımdan İbnü's-Serrâc, şiir ve nesir gibi Arap kelamı ile istişhâd getirmeye büyük önem vermiştir.

el-Usûl fi'n-nahv adlı eserine bakıldığında İbnü's-Serrâc'ın, nahiv kaidesi ve konuların bir çoğunda şiir ile istişhâda çokça yer verdiği görülmektedir. İbnü's-Serrâc, genellikle şiirleri ait olduğu kişilere nispet ederek istişhâd getirmektedir. Câhiliyyûn şairlerden İmruülkays,³⁰⁵ Muhadramûn şairlerden Hassâb b. Sâbit (ö. 60/680),³⁰⁶ İslâmiyyûn şairlerden Ferezdak (ö. 114/732)³⁰⁷ gibi her üç tabakada bulunan şairler ile istişhâd getirmiştir.

İbnü's-Serrâc, şiir ile istişhâd getirmede; Kur'ân ayetindeki nahiv ve dil ile alakalı bir olguya istişhâd, nahiv kaidesini tespit için istişhâd, kural dışı kullanımlar için istişhâd, Arap kelamındaki bir kullanımın duyumunu desteklemek amaçlı istişhâd gibi farklı metotlar kullanmıştır. Burada bu metotların bazılarından örnekler verilecektir.

Kur'ân ayetindeki nahiv ve dil ile alakalı bir olguya istişhâd: İbnü's-Serrâc, "لا" harfi ile menfi olan bir isimden sonra aynı şekilde "لا" ile menfi olan başka bir ismin daha gelişine örnek olarak *فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* "Onlar için herhangi bir korku yoktur"³⁰⁸ ayeti ile istişhâd getirmiştir. Ayetin içermiş olduğu nahiv konusunu bir şiir ile desteklemiştir.³⁰⁹ Getirmiş olduğu şiir şöyledir:

وَمَا صَرَمْتُكَ حَتَّى قُلْتُ مُغَلَّنَةً \ لَا نَاقَةَ لِي فِي هَذَا وَلَا جَمَلٌ

Seninle irtibatımı kesmemin sebebi

³⁰⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/6.

³⁰⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/405.

³⁰⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/177.

³⁰⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/425.

³⁰⁸ el-Bakara 2/38.

³⁰⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/394.

*Benim ile hiç işin olmadığını duyurmandan dolaydır*³¹⁰

Nahiv kaidesini desteklemek suretiyle şiir ile istiṣhâd: İbnü's-Serrâc'ın, şiir ile istiṣhâd getirmede en çok kullandığı metottur. Örnek olarak:

يا للرجال ليوم الأربعاء أما | ينقك يحدث لي بعد النهي طربا

Ey millet! Çarşamba günü için yardım edin

*O gün başıma gelenler, bu yaşıma rağmen hâlâ bana ıstırap veriyor*³¹¹

İbnü's-Serrâc, müstegâsın (yardım istenilen) başına gelen lâm harfinin üstün, müstegâs-ı lehin (yardım konusu) başına gelen lâm harfinin esre olacağına dair yukarıdaki şiir ile istiṣhâd getirmiştir.³¹²

Kural dışı kullanımlar için şiir ile istiṣhâd: İbnü's-Serrâc'ın en çok başvurduğu istiṣhâd yöntemlerindedir. Örnek olarak:

كان سلافة من بيت رأس | يكون مزاجها غسل وماء

Beyt-ü Res'deki şarap

*Su ile bal karışımı gibidir*³¹³

Mübtedâ ve haber konusunda; mübtedânın ma'rife, haberin nekre olması gerekmektedir. Bu durumun tam tersine; mübtedânın nekre, haberin ma'rife olması kural dışıdır. Mübtedâ ve haberin başına gelen kelimeler ile kural dışı bu durum caiz olabilmektedir. İbnü's-Serrâc, şiirde bulunan "عسل" kelimesinin nekre ve aslında mübtedâ olduğunu, "مزاجها" kelimesinin ise ma'rife ve aslında haber olduğunu, mübtedâ ve haberin başında nevâsih grubundan "يكون" gelmesiyle kural dışı bu kullanımın caiz olduğunu belirterek şiir ile istiṣhâd getirmiştir.³¹⁴

Arap kelimelerindeki bir kullanım ile ilgili duyumu desteklemek amaçlı istiṣhâd: Arap kelimelerinde duyum yolu ile farklı kullanımlara rastlanabilmektedir. Bu bakımdan İbnü's-Serrâc, bu tür kullanımlara şiir ile istiṣhâd getirmektedir. Örnek olarak:

³¹⁰ Ebû Cendel Ubeyd b. Husayn b. Muâviye b. Cendel en-Nümeyrî, *Dîvânü'r-Râ'î en-Nümeyrî*, thk. Vâdih Samed (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1995), 187.

³¹¹ Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî es-Sükkerî, *Şerhu eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc (Kahire: Dâru'l-Medenî, 1965), 2/910.

³¹² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/352.

³¹³ Abdurrahmân b. Abdurrahmân b. Seyyid b. Ahmed el-Berkûkî, *Şerhu Dîvâni Hassân b. Sâbit* (Mısır: el-Matbaatu'r-Rahmâniyye, 1929), 3.

³¹⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/67.

يا تيم تيم عدي لا أبا لكم \ لا يلقينكم في سواة عمر

Ey Teym; Teym Adiy oğulları babasızlar

*Ömer sizi utanç verici kötü bir duruma düşürmesin!*³¹⁵

Nidâ bahsinde münâdâ olan isim tekrar edildiğinde ilk geçtiği yerdeki hal üzere bırakılarak kullanılmaktadır. İbnü's-Serrâc, Arap keliminde yer alan kullanışı desteklemek için şiir ile istişhâd getirmiştir.³¹⁶

İbnü's-Serrâc'ın nesir ile istişhâd getirmede tutumu: nesir, nahiv konularına istişhâd getirmede en çok kullanılan enstrümanlardan biridir. İbnü's-Serrâc atasözü, deyimler ve gramer örnekleri gibi nesir olan birçok Arap kelamı ile istişhâd getirmiştir.

Atasözü ile istişhâd: Arap dilinde "استفعل" ölçüsünde gelen fiillerin ifade ettiği anlamlardan biri de bir durumdan başka bir duruma dönüşmektir. İbnüs-Serrâc bu duruma استنوقَّ الجمَل "Erkek deve dişi deveye dönüştü"³¹⁷ anlamına gelen atasözü ile istişhâd getirmiştir.³¹⁸

Deyimler ve gramer örnekleri ile istişhâd: mef'ûlü meah konusunda, beraberlik manası taşıyan "واو" harfinden sonra gelen isim mef'ûlü meah olmaktadır. İbnü's-Serrâc, bu konuya استوى الماء والخشبة "Su odun ile eşit seviyeye geldi"³¹⁹ deyimini ile istişhâd getirmiştir.³²⁰

İbnü's-Serrâc, elif ve lâm konuları içerisinde الذي يطير الذباب فيغضب زيد örneğine yer vermektedir. Örnekte "يغضب" kelimesinde bulunan zamirin, mevsûl olan "الذي" kelimesine dönüş yaptığını zikretmektedir. Bu bakımdan anlam açısından açılımın الذي الذي يطير الذباب فالذي يغضب زيد; إذا طار الذباب غضب زيد şeklinde açılımın uygun olmadığını belirtmektedir.³²¹

³¹⁵ Cerîr b. Atyye b. el-Hatafâ et-Temîmî, *Dîvânü Cerîr* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1986), 219.

³¹⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/343.

³¹⁷ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/49.

³¹⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/128.

³¹⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 14/410.

³²⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/210.

³²¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/357.

2.2.2. Kıyas

Kıyas, semâ delilinden sonra nahiv kaidelerini tespit etmek ve nahiv konularına isitşhâd getirmede en önemli kaynak olarak görülmektedir. Bu bağlamda Kûfe ekolünün en önemli temsilcileri arasında yer alan Kisâî, kıyasın önemine şöyle vurgu yapmıştır:

إنما النحو قياسي يتبع | وبه في كل أمر ينتفع

Nahiv, tâbi olunan kıyastır

*Her konuda onunla faydalanılandır!*³²²

Nahiv konularının büyük bir kısmı Araplardan nakil yolu ve kıyas ile edilirken bir kısmı da başka ilimlerden elde edilmektedir. Süyûtî bu konuda şöyle demektedir: “Nahvin bazı konuları Araplardan elde edilmiş, bazıları illet, gerekçe ve sebeplerden ibaret olan düşünce ve fikir ile elde edilmiş, bir bazıları ise başka ilimlerden elde edilmiştir.”³²³

Nahiv konularının birçoğu kıyas ile sabit olması sebebiyle kıyas delilini yok saymak veya kabul etmemek mümkün değildir. İbnü'l-Enbârî kıyası inkâr etmenin nahiv ilmini inkâr etmek ile eş değer olduğunu, bu bakımdan nahiv bilginleri arasında kıyası kabul etmeyen alimin bilinmediğini ifade etmektedir.³²⁴

Kıyas kelimesinin Arap dilinde sözlük anlamı: bir şeyi benzeri ile karşılaştırmak, ölçmek, kıyaslamak anlamına gelmektedir. Arap dilinde şöyle denilmektedir: “فايست بين شيئين إذا قدرت بينهما” “İki nesne arasında karşılaştırma ve ölçme yaptığında; ikisini kıyas ettim.”³²⁵

Kıyas terim olarak: asılda bulunan hükmün, ortak özelliklere sahip benzerinde uygulanmasıdır. İbnü'l-Enbârî kıyası nahiv ilmi özelinde şöyle tarif etmiştir:

“Kıyas, aynı özelliklere sahip olması durumunda, nakil yolu ile gelmeyen nakil yolu ile gelen üzerine hamledilmesidir. Bütün hepsi onlardan (Araplar) nakil

³²² Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 176.

³²³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 80.

³²⁴ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Lüma' u'l-edille fi usûli'n-nahv*, thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Cân el-Efgânî (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1957), 95.

³²⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 6/187.

yolu ile gelme de fâilin her geldiği yerde merfû‘, mef’ûlün her geldiği yerde mensub olması gibi.”³²⁶

2.2.2.1. Basra ekolüne göre kıyas

Nahiv ilminin kural ve kaidelerini sistematik olarak ilk ortaya koyanlar Basralı alimler olmuştur. Bu bağlamda İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846), Basra ehlinin nahiv alanında öncelik sahibi olduğunu, Arap dilindeki kuralların temellerini ilk atan ve nahiv alanında kıyasa ilk yer veren kişinin Ebu’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) olduğunu belirtmektedir.³²⁷ Bu bakımdan nahiv ilminin semâ delilinden sonra ikinci önemli kaynağı olan kıyas, ilk dönemden itibaren nahiv alimlerinin başvurduğu önemli bir kaynak olmuştur. Ancak nahiv konularında kıyas ve illetlere genişçe yer veren ilk olarak Basra dil mektebinin kurucularından olan Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) olmuştur.³²⁸

Basra ekolü alimleri kıyas deliline karşı katı bir tutum sergilemişlerdir. Arap dili ve nahiv alanında koymuş oldukları kurallar ve kaidelere riayet ederek meşhur ve yaygın kullanışlara itibar etmek suretiyle kıyasta bulunmuşlar; nadir olan ve yaygınlaşmamış meşhur olmayan kullanışlara kıyas etmemişlerdir.³²⁹ Basra ekolünün en önemli temsilcilerinden olan Sîbeveyhi, "الفساد", "الصلاح", "الذَّهَاب" gibi "فَعَال" vezninde ancak üç harfli fiillerin gelebileceğini; "أَفْعَلت" gibi dört harfli olan fiillerin bu vezinde gelmesinin caiz olmadığını zikretmiştir. Bunun sebebi ise bu şekilde bir duyumun kendilerine gelmediğini, şayet böyle bir duyum varsa sadece o duyum ile sınırlı kalınması gerektiğini belirtmiştir.³³⁰ Sîbeveyhi’nin bu yaklaşımından; kullanışı nadir veya yaygın olmayan duyum üzerine kıyas yapmadığı görülmektedir.

Basra ekolü dilcilerinin kıyas yapmayı caiz görmediği bir diğer konu şaz olan kullanıştır. Basralı alimler, Şaz olarak gelen konularda şaz görüşü ortaya atan kişinin görüşü olduğunu ve sadece onu bağladığını ifade etmektedirler. Bu durumda uygun

³²⁶ Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İğrâb fî cedeli’l-i’râb*, thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Cân el-Efgânî (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1957), 45.

³²⁷ Cumahî, *Tabakâtü’ş-şuarâ*, 29.

³²⁸ Cumahî, *Tabakâtü’ş-şuarâ*, 30.

³²⁹ İbrâhîm Enîs, *Min Esrâri’l-luğa* (Kahire: Mektebetü’l-Anglo el-Misriyye, 1966), 10.

³³⁰ Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1988), 3/280.

gördükleri bir tevil ile şaz kullanışı aslına uygun bir şekilde açıklamaktadırlar.³³¹ Müberred bu konuda: “Nadir ve şaz kullanışlar hedefin olup kıyaslarında bunlara başvurup bel bağlarsan yanlışların çok olur” diyerek, şaz kullanışa kıyas yapmayı eleştirel bir dille reddetmiştir.³³²

2.2.2.2. Kûfe ekolüne göre kıyas

Kûfe ekolü müntesipleri nahiv alanında kıyasa geniş yer vermişlerdir. Basra ekolü gibi kullanışın yaygın olması ve şaz olmamasına bakmamışlardır. Kullanımı az ve yaygın olmayan kullanışlara kıyas yapmışlardır.³³³

Kûfe ekolü alimleri, kullanışına dair hiçbir duyum olmamasına rağmen kıyas yolu ile konu üretmişlerdir. Buna örnek olarak: "لكن" kelimesinin, anlam olarak aralarında benzerlik bulunması sebebiyle "ك" kelimesi gibi îcâb anlamı ifade ettiğini savunmuşlardır. Ancak Basralı alimler böyle bir kullanışa dair duyum olmadığı için bunu kabul etmemişlerdir.³³⁴

Kûfe ekolünün kıyasa karşı bu tutumları, kaidelerin devamlılık ve süreklilik ifade etmesi gerekliliğini zedelemesi sebebiyle ortaya koymuş oldukları birçok nahiv konularında ve nahiv kaidelerini tespit etmede yanlışlığa düşmelerine sebep olmuştur.³³⁵

2.2.2.3. İbnü's-Serrâc'a göre kıyas

İbnü's-Serrâc'ın, nahiv kaidelerini belirlemede ve konuları ortaya koymada başvurduğu kaynaklardan biri de kıyas olmuştur. Bu konuda şöyle demektedir: “Zikretmiş olduğum bütün konuları daha önce belirtmiş olduğum usuller ile karşılaştırmam gerekmektedir. Kıyasa uygun olanlara cevaz verebilir; kıyasa uymayanlara cevaz vermemen gerekir.”³³⁶

³³¹ Muhammed el-Hıdr b. Hüseyin b. Ali b. Ömer el-Hasenî, *el-Kıyâs fi'l-lugati'l-Arabiyye* (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1353), 42.

³³² Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 132.

³³³ Enis, *Min Esrâri'l-luga*, 12.

³³⁴ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1998, 3/185.

³³⁵ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 161.

³³⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/378.

İbnü's-Serrâc, benimsemiş olduğu Basra ekolü gibi kıyas ile istişhâd getirmede katı bir tutum sergilemiştir. Şaz kullanışlara kıyas yapmamıştır. Şaz olan kullanışlar ve bu kullanışlara kıyas yapma konusunda İbnü's-Serrâc şöyle demektedir:

“Şunu bil ki: bir konu kendi bâbından şaz olabilmektedir. Bu durumda şunu bilmen gerekir: kıyas bütün bâbı kapsayıp süreklilik arz ettiğinde şaz olarak konu dışına çıkan meseleye bakılmaz. Böylece bu durum benzerlerinde de yaygınlaşım süreklilik hali almaz. Birçok ilimde uygulama bu şekildedir. Şayet şaz olan bir konu, kapsayıcı ve süreklilik arz eden kıyasa engel olacak olursa birçok ilim işe yaramaz duruma gelir.³³⁷

İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde kıyasın iki kısım olduğunu zikretmiştir. Birincisi: Arap kelamı ile elde edilen kıyastır. Örnek olarak: her fâilin merfû olması gibi. İkincisi: illetin illeti olan kıyastır. Buna örnek olarak: fâilin neden merfû, mef'ûlün neden mansûb olduğunun illetleridir. İbnü's-Serrâc, İletinin illeti olan kıyasın bizlere, Arapların konuştuğu gibi konuşma katkısı olmayacağını; sadece kaideler ve usullerdeki hikmetin anlaşılmasına katkı sağlayacağını belirtmiştir.³³⁸

2.3. BENİMSEDİĞİ NAHİV EKOLÜ

İbnü's-Serrâc'ın benimsediği ekolü belirlemek için yaşadığı ilmî ortam, hocaları ve eserlerinde bunu ortaya koyan tabir ve ifadeleri ele alınacaktır.

İbnü's-Serrâc'ın yetişmiş olduğu dönemde Bağdat, önce Kûfe sonra Basra dil ekolü için Arap dili ve grameri çalışmalarında bir merkez haline gelmesiyle, her iki ekol temsilcileri ve destekçileri arasında kıyasıya bir yarış başlamıştır. Kûfe ekolü temsilciliğini ve önderliğini Sa'leb yürütmekte, Basra ekolü temsilciliği ve öncülüğünü Müberred yürütmektedir. Her iki ekol müntesipleri, bilgi ve donanımlarıyla kendi ekolünü desteklemek için delillerini ortaya koymakta, karşı ekolün görüşlerini de çürütmeye çalışmaktadır.³³⁹

Müberred ve Sa'leb'in vefatından sonra iki ekol müntesipleri arasındaki sert atışmalar ve kendi ekollerine karşı olan taassup yerini olumlu ve yapıcı bir mücadeleye ve rekabete bırakmıştır. Dileyen istediği ekolün görüşünü benimsemekte ve tercih

³³⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/56.

³³⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/35.

³³⁹ Raway, *en-Nahvu'l-Arabi*, 445.

etmektedir. Bu durum ilerleyen dönemlerde Bağdat ekolünün ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.³⁴⁰ Bu tarihi gelişmeler çerçevesinde İbnü's-Serrâc'ın yetiştiği ve büyüdüğü ortamı değerlendirecek olursak İbnü's-Serrâc, Bağdat'ta doğmuş ve burada büyümüştür. Eğitimini Basra ekolünün temsilcileri olan Müberred ve Zeccâc gibi Bağdat'ın en güçlü simalarından almıştır. Böylece bu alimlerden sonra Arap dili ve grameri alanında döneminin öncü bilgini olmuştur.³⁴¹

İbnü's-Serrâc, Arap gramerinin kaynaklarından olan semâ ve kıyası ele alırken Basra ekolünün yöntemini tercih etmiştir. Basralı dilciler her duyulan konuyu bir kaynak olarak görmemektedirler. Aynı şekilde şâz (kural dışı) olan şeylere itibar etmemektedirler.³⁴² İbnü's-Serrâc, Basralı dilciler gibi her duyulanı nahiv kaynağı olarak görmemiş, kural dışı ve kullanımı nadir ve az olan konular üzerine kıyas yapmamış ve bu tür konulara itibar etmemiştir. Bunu *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde açık bir şekilde ifade etmiştir.³⁴³

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî (ö. 379/989) *Tabakatü'n-nahviyyîn* adlı eserinde İbnü's-Serrâc'ı dokuzuncu kategoride, Basra ekolü dilcileri ile zikretmektedir.³⁴⁴ İbnü'n-Nedîm (ö. (385/995) *el-Fihrist* adlı eserinde “Basra ekolü dilcileri” başlığı altında İbnü's-Serrâc'ı da zikretmektedir.³⁴⁵

İbnü's-Serrâc her iki ekolün görüşlerini aktarıırken Basra ekolü dilcilerinden “arkadaşlarımız” diye bahsederken,³⁴⁶ Kûfe ekolü dilcilerinden “topluluk” diye bahsetmektedir.³⁴⁷

Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında terimsel olarak farklılıklar ve isimlendirmeler olmuştur.³⁴⁸ İbnü's-Serrâc *el-Usûl fi'n-nahv* adlı kitabında, “İsmü'l-fâil”, “el-Memnû mine's-sarf” gibi eserin birçok yerinde nahiv terimleri olarak Basra ekolü dilcilerinin terimlerini kullanmıştır.³⁴⁹

³⁴⁰ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 245.

³⁴¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2535; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/149.

³⁴² Süyûtî, *el-İktirâh*, 156.

³⁴³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/56.

³⁴⁴ Zübeydî, *Tabakatü'n-nahviyyîn*, 111-117.

³⁴⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 67.

³⁴⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/351.

³⁴⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/137.

³⁴⁸ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 165.

³⁴⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/122.

İbnü's-Serrâc'ın eğitim aldığı hocaları, eserlerinde kullanmış olduğu terimleri ve Basra ekolünün usullerini esas olarak alması onun, Basra ekolünü benimsediğini ortaya koymaktadır. Ancak İbnü's-Serrâc Basra ekolü kurallarını ve görüşlerini benimserken, fanatizm ve taassup güderek körü körüne bir tutum sergilememiştir.

3. BÖLÜM

EL-USUL Fİ'N-NAHİV ADLI ESERİNDE METOT VE KONULARIN TASNİFİ

3.1. NAHİV ÇALIŞMALARINDA METOT VE KONULARIN TASNİFİ

Nahiv konularını tertipli ve düzenli bir şekilde ele alan İbnü's-Serrâc'ın getirmiş olduğu yeni tasnif metodunu daha belirgin bir şekilde ortaya koymak adına, Sîbeveyhi'den İbnü's-Serrâc'a kadar olan zamanda öne çıkan teliflerde, konu tasniflerinin düzen ve tertip yönlerine ve nahiv terimlerine kısaca değinilecektir.

3.1.1. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında tertip ve düzen açısından konuların tasnifi

Sîbeveyhi, kitabın birinci bölümünde sadece nahiv konularını, ikinci bölümün başında nahiv konuları, sonrasında sarf konularını, son bölümde ise ses bilgisi ile alakalı konuları zikretmiştir.³⁵⁰

Nahiv konularına ilk olarak; “Bu, Arapçadaki kelimelerin bâbıdır” başlığı ile kelimenin kısımlarını açıklayarak başlamıştır.³⁵¹ Bu başlık altında; “İ'râb” ve “Binâ” alametleri, “M'urab” ve “Mebnî” konularına değindikten sonra “Müsned ve müsnedün ileyh”, “Lafzın halleri” ve “Şiirde zaruret hali” konularını zikretmiştir.³⁵² Bu konulardan sonra; “Geçişli ve geçişsiz fiil”, “İki ve daha fazla mef'ûlü nasb eden fiil” gibi asli nahiv konularına başlamıştır.³⁵³ Bu konuların akabinde, “Fiilin iştigâli”, “Fiilin tenâzü-ü”, “İlgâ”, “Masdar, türeyenler ve fiilimsi isimlerin amel etme” konularını âmil olgusunu göz önünde bulundurarak zikretmiştir.³⁵⁴ Bu konulardan sonra “Mef'ûller” konusunu, “Hâl”, “Zarf”, “Cer”, “Tevâbi”, “Nidâ”, “Nüdbe”, “İstisnâ”, “Nevâsib”, “Cevâzim”, “İnne ve enne” konuları ile kitabın birinci bölümü sona ermektedir. İkinci bölümün başında “Munsarif ve gayri munsarif” ve “İdâfe” konusunu zikrederek nahiv konularını tamamlamıştır.³⁵⁵ Sarf bölümünü; “Tesniye”, “Cemi”, “Tasgir”, “Nûn-ü sakîle ve hafife”, “Mudâaf fiil”, “Maksûr ve memdûd”, “Fiillerin yapıları”, şeklinde konuları tasnif etmiş, son olarak “İmâle”, “Hemzetü'l-

³⁵⁰ Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 82.

³⁵¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/12.

³⁵² Ali en-Necdî Nâsîf, *Sîbeveyhi imâmu'n-nuhât* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1979), 175.

³⁵³ Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 85.

³⁵⁴ Muhtâr, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî*, 84.

³⁵⁵ Nâsîf, *Sîbeveyhi imâmu'n-nuhât*, 182-183.

vasıl”, “İltikâü’s-sâkineyn”, “Vakıf”, “Hurûf-ü’z-zevâid”, “İ’lâl”, “İbdâl” ve “İdgâm” gibi ses bilgisi ile ilgili konuları zikrettikten sonra “Şâz olanlar” konusu ile kitabını tamamlamıştır.³⁵⁶

Sîbeveyhi, nahiv konularının tasnifinde âmil olgusunu göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Müsned ve müsnedün ileyhi başlığı altında fiil ve isim cümlesinden yola çıkarak, fiil ve ismi ele almıştır.³⁵⁷ Bu bağlamda ilk olarak fiil konusunu ele almış, müteaddî ve lâzimî kısımlarını, fiilin fâili merfû, mef’ûlü mansûb yapması gibi amellerini zikretmiştir.³⁵⁸ Aynı şekilde müsned ve müsnedün ileyhinin diğer bir kısmı olan isim cümlesi bağlamında mübtedâ ve haber bahsini ele almış ve burada mübtedânın haberde raf ameli yaptığını belirtmiştir.³⁵⁹ Bu itibarla Sîbeveyhi, konuları tasnif ederken âmil olan fiil, âmil olan isim çerçevesinde zikretmiş ve nahiv bâblarını bu minvalde ele almıştır.³⁶⁰

3.1.2. Müberrid’in *el-Muktedab* adlı eserinde tertip ve düzen açısından konuların tasnifi

Sîbeveyhi’nin kitabından sonra kapsamlı bir şekilde nahiv ve sarf konularını ele alan eser, *el-Muktedab* kitabıdır. Kitabın neredeyse tüm konularında, Sîbeveyhi’nin kitabının etkisi görülmektedir.³⁶¹ Müberrid, eserinde konuları tertipli ve düzenli hale getirmeye çalışan ilk kişi olmuştur. Ancak konular Sîbeveyhi’nin kitabında olduğu gibi dağınık bir şekilde kalmış, sistematik bir yöntem ortaya koyamamıştır.³⁶²

Kitabın ilk konularına bakıldığında tasnifteki düzensizlik açık bir şekilde görülmektedir. Kitabına ilk olarak kelimenin kısımlarını zikrederek başladıktan sonra “Fâil” konusunu, daha sonra “Hurûf-u’l-atıf” konusunu zikrettikten sonra tekrar “Fâil” ve “Mef’ûl” ile ilgili meseleler bâbını ele almıştır. Bu konulardan sonra “Hurûfu’l-

³⁵⁶ Abdülazîz Atîk, *İlmü’n-nahv ve’s-sarf* (Beyrut: Mektebetü Müneymene, 1963), 76; Hadîsî, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 85.

³⁵⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/23.

³⁵⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/33-43.

³⁵⁹ Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1988), 2/127.

³⁶⁰ Dayf, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 65.

³⁶¹ Hadîsî, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 96-97.

³⁶² Muhtâr, *Târîhu’n-nahvi’l-Arabî*, 156-157.

bedel”, “Zevâid”, ve “Yapılar” gibi sarf konularına giriş yapmaktadır. Sarf konularını zikrettikten sonra tekrar nahiv konularına başlamaktadır.³⁶³

Müberred, konuları tasnifte hedeflemiş olduğu tertip düşüncesine birebir uymamıştır. Birçok nahiv ve sarf konusunu karışık bir şekilde zikretmiştir. Buna örnek olarak: “Fiillerde tad’îf harfleri”,³⁶⁴ “Emmâ ve immâ bâbı”,³⁶⁵ “Müz ve münzü”,³⁶⁶ konularından sonra “Tebyîn ve temyîz”³⁶⁷ konusunu zikretmiş, akabinde “Sahîh ve mutellerde tesniye bâbı”,³⁶⁸ “Îmâle”,³⁶⁹ “Kem”³⁷⁰ konularını zikrettikten sonra “Mukârebe fiilleri olarak adlandırılan fiiller bâbı”³⁷¹ şeklinde nahiv ve sarf konularını karışık bir şekilde ele almıştır. Bu sıralamalara bakıldığında konular arasında bir bağ olmadığı ve kitaptaki diğer konular arasında genellikle Müberred’in bu yönde bir tutumu olduğu görülmektedir.³⁷²

Müberred’in, kitabını tesis ettiği metot ve usuller, Sîbeveyhi ve daha önceki Basra ekolü alimlerinin metot ve yöntemi ile büyük ölçüde aynı olmuştur. Bu bakımdan *Muktedab*’dan önceki nahiv çalışmalarında baş gösteren âmil olgusu, Müberred’in kitabındaki konu ve bâblarda da önemli rol oynadığı görülmektedir. Gânim Kadûrî, *Menâhicü’t-telifi’n-nahvî* adlı makalesinde, *Muktedab* kitabındaki bâblardaki düzenin, Sîbeveyhi’nin kitabındaki tertip ve düzenden daha iyi bir durumda olmadığını, bu bakımdan konuların tasnif metodunun Sîbeveyhi’nin kitabındaki metot ile aynı olduğunu belirtmektedir.³⁷³

³⁶³ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâi, *ed-Dirâsâtü’n-nahviyye ve’l-lugaviyye inde’z-Zemâşeri* (Bağdat: Matbaatu’l-İrşâd, 1971), 35.

³⁶⁴ Mübârek, *en-Nahvu’l-Arabî*, 26.

³⁶⁵ Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 3/27.

³⁶⁶ Müberred, *el-Muktedab*, 3/30.

³⁶⁷ Müberred, *el-Muktedab*, 3/32.

³⁶⁸ Müberred, *el-Muktedab*, 3/39.

³⁶⁹ Müberred, *el-Muktedab*, 3/42.

³⁷⁰ Müberred, *el-Muktedab*, 3/55.

³⁷¹ Müberred, *el-Muktedab*, 3/68.

³⁷² Abdulfettâh İsmâil Şelebî, *Ebû Alî el-Fârisî hayâtühû ve mekânetühû beyne eimmeti’t-tefsîri’l-Arabîyyeti ve âsârühû fî’l-kirâati ve’n-nahvi* (Cidde: Dâru’l-Matbûâtî’l-Hadîse, 1989), 519.

³⁷³ Gânim Kadûrî el Hamd, “Menâhicü’t-telifi’n-nahvî arz ve münakaşa”, *Mecelletü Âfâkû’s-Sekâfeti Ve’t-Türâs* 44 (2003), 45.

3.1.3. Sîbeveyhi ve sonrası nahiv terimleri

Sîbeveyhi döneminde nahiv terimleri bazı konularda oturmuş ve netlik kazanmış olsa da henüz tam olarak tüm konularda yerleşmemiştir. Bu bakımdan Sîbeveyhi'nin, kitabındaki konu başlıklarında belli ve oturmuş olan sabit nahiv terimlerine bağlı kalmadığı görülmektedir.³⁷⁴ Kitabının değişik yerlerinde, konu başlıkları ve bâblar münasebetiyle, belli bir lafız veya şekil gözetmeksizin, değişik terkipler kullanmak suretiyle terimler kullanmıştır.³⁷⁵

Sîbeveyhi, daha sonraki dönemlerde kısaltılmış olarak kullanılan konu başlıklarını, okuyucuya kolaylık olması amacıyla açıklayıcı bir üslup kullanarak daha uzun tutmuştur. Bu bağlam günümüzde “İnne ve grubu” olarak bilinen konu başlığını Sîbeveyhi, açıklamak ve örnek vermek suretiyle; “Fiilin kendinden sonrasında amel ettiği gibi amel eden beş harfin bâbı”³⁷⁶ şeklindeki konu başlığı terimini kullanmıştır.³⁷⁷ Bu metot üzere kullanmış olduğu bazı örnekler verecek olursak: “Fiili, mef’ûle geçişli olmayan fâilin bâbı” başlığı ile “Lâzimî fiil”, “Fiili mef’ûle geçişli olan fâil” başlığı ile “Müteaddî fiil” başlıkları bu tür kullanılmış başlık terimleridir.³⁷⁸

Bazı nahiv terimleri Sîbeveyhi tarafından geliştirilmiş ve yerleşmiştir. Sîbeveyhi'den önceki dönemde hem isim hem de fiillerde karışık olarak kullanılan i'râb terimleri, Sîbeveyhi'nin ayrımı ile belirlenmiştir. “Raf”, “nasb”, “cer” ve “cezm” hareketlerinin “m'urab” kelimelerde; “feth”, “kesr”, “dam” ve “vakıf” hareketlerinin “mebnî” kelimelerde kullanarak sınırlarını belirlemiştir. Ancak Sîbeveyhi'nin, teorikteki bu ayrımına kitabında kendisi uymadığı görülmektedir. Bu bağlamda “Nidâ” bahsinde, mebnî olan müfred kelimenin i'râbının “raf” olduğunu belirterek, mebnî kelimedede m'urab hareketinin adını kullanmıştır.³⁷⁹

Sîbeveyhi'nin kitabında öne çıkan bazı terimler şunlardır: “Müsned” terimini “Haber” anlamında, “Tekrîr ve sıfat” terimlerini “Tekit” anlamında, “Menkûs” terimini “Maksûr” anlamında, “Nisbe” terimini “İdâfe” anlamında, “el-Esmâü'l-mübheme” teriminin “İsmü'l-işaret” anlamında kullanmaktadır.³⁸⁰

³⁷⁴ Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 90.

³⁷⁵ Nâsîf, *Sîbeveyhi imâmu'n-nuhât*, 171-172.

³⁷⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 2/131.

³⁷⁷ Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 90.

³⁷⁸ Atîk, *İlmü'n-nahv ve's-sarf*, 76.

³⁷⁹ Hasrân, *Merâhilü tetavvuri'd-dersi'n-nahvî*, 103-104.

³⁸⁰ Muhtâr, *Târîhu'n-nahvi'l-'Arabî*, 82-83.

Basra ekolünün terimlerini ilk belirleyen kişi Sîbeveyhi olmuştur. Daha sonra gelen alimler, terimselleşme yönünden onu izlemiş ve bu yönde bazı terimler belirlemişlerdir. Bunlardan öne çıkanlar: “Atfu’l-beyân”, “Tekît”, “Teaccüb” “Tenâzü”, “Bedel” ve “Mef’ûlü leh” terimleridir.³⁸¹

Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında nahiv terimleri kapsamında büyük ölçüde görüş ayrılıkları yaşamışlar, bu görüş ayrılıkları daha sonraki nahiv alimlerin çalışmalarında kullanmış oldukları terimlerde de etkisini göstermiştir.³⁸²

Kûfe ekolü müntesipleri, Ferrâ öncülüğünde kendilerine özgü bazı terimler kullanarak Basra ekolü temsilcilerine muhalefet etmişlerdir. Ferrâ’nın, Basra ekolü terimleri yerine kullanmış olduğu terimlerden bazıları şunlardır: "البدل" terimi yerine "الترجمة" terimini, "التمييز" terimi yerine "التفسير" terimini, "العطف بالحرف" terimi yerine "الرد" terimini, "الزائد" terimi yerine "الصلة" terimini, "اسم الفاعل" terimi yerine "الفعل الدائم" terimini, "الضمير" terimi yerine "الكناية" terimini kullanmışlardır.³⁸³

Sîbeveyhi’den sonra Basra ekolünün en önemli temsilcilerinden olan Müberred’in *el-Muktedab* adlı eserine bakıldığında, büyük ölçüde Sîbeveyhi’nin kitabındaki terimlere bağlı kaldığı görülmektedir.³⁸⁴ Müberred’in bu tür kullanışlarına örnek olarak: Sîbeveyhi, “Mübtedâ” ve “Haber” konusunu; “هذا باب المسند والمسند إليه وهما” başlığı ile ifade etmiştir.³⁸⁵ Müberred’in kitabına baktığımızda; “هَذَا بَابُ الْمَسْنَدِ وَالْمَسْنَدِ إِلَيْهِ وَهُمَا مَا لَا يَعْزِي وَاحِدٌ مِنْهُمَا عَنِ الْآخِرِ وَلَا يَجِدُ الْمَتَكَلِّمُ مِنْهُ بَدَأَ” şeklinde benzer başlığı kullanmıştır.³⁸⁶ Sîbeveyhi, “Geçişli fiiller” konusunu; “الفاعل الذي يتعداه فعله” şeklinde başlık ile ele almıştır.³⁸⁷ Müberred’in kitabına bakıldığında; “هَذَا بَابُ” başlığını kullanmıştır.³⁸⁸ “Nidâ harfleri” konusunu Sîbeveyhi, “باب الحروف التي ينبه بها المدعو” başlığı ile zikretmiştir.³⁸⁹ Müberred aynı konuyu; “هَذَا بَابُ الْحُرُوفِ الَّتِي تَنْبِهُ بِهَا الْمَدْعُو” olarak aynı başlık ile ele almıştır.³⁹⁰

³⁸¹ Hasrân, *Merâhilü tetavvuri’ d-derisi’ n-nahvî*, 105.

³⁸² Avad b. Hamd el-Kûzî, *el-Mustalahu’ n-nahvî; neş’ etühû ve tetavvuruhû hattâ evâhiri’ l-karni’ s-sâlisi’ l-hicrî* (Riyad: İmâdetü Şüûni’ l-Mektebât, 1981), 156.

³⁸³ Hasrân, *Merâhilü tetavvuri’ d-derisi’ n-nahvî*, 105.

³⁸⁴ Kûzî, *el-Mustalahu’ n-nahvî*, 156.

³⁸⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/23.

³⁸⁶ Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme (Beirut: Âlemü’ l-Kütüb, ts.), 4/126.

³⁸⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/34.

³⁸⁸ Müberred, *el-Muktedab*, 3/91.

³⁸⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 2/229.

³⁹⁰ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/233.

“Mübtedâ ve “Haber” konu başlıklarına bakıldığında Müberred’in zikretmiş olduğu başlık, Sîbeveyhi’nin kitabındaki başlığın kopyası gibi olduğu, “Geçişli fiiller” konusunun başlıklarında Müberred’in sadece Sîbeveyhi’nin başlığının sözcüklerinin sıralarını değiştirdiği, “Nidâ” konusunda ise aynı başlığı kullandığı görülmektedir.³⁹¹

Zikretmiş olduğumuz konu başlıkları çerçevesinde bakıldığında İbnü’s-Serrâc, Sîbeveyhi ve Müberred’den farklı olarak terimleri daha kısa, konulara has ve belirgin sözcükler ile ifade etmiştir. Bu bağlamda “Müsned” ve “Müsnedün ileyh” konularını uzun başlıklar ile değil; "المبتدأ" ve "خير المبدأ" şeklinde kısa ve konuya has terimler ile zikretmiştir.³⁹² “Geçişli olmayan fiiller” konusunu, "الفاعل" başlığı altında zikretmiş,³⁹³ “Geçişli olan fiiller” konusunu ise "المفعول به" başlığı altında zikretmiştir. Bu bağlamda geçişli fiili "المتعدي" olarak, geçişli olmayan fiili "غير المتعدي" olarak adlandırmıştır.³⁹⁴ “Nidâ” konusunu "باب النداء" şeklinde belirli bir sözcük ile zikretmiştir.³⁹⁵

İbnü’s-Serrâc’ın kitabında kullanmış olduğu terimlere bakıldığında, daha belirgin, kısa ve konuya has terimler kullandığı görülmektedir. Bu bakımdan İbnü’s-Serrâc, Sîbeveyhi’nin kitabında ve daha sonra da devam eden konu başlıkları ve terimlerdeki kapalılık ve belirsizlik problemlerine vâkif olması sebebiyle, bu yönde çözüm üreten bir metot kullandığı görülmektedir.³⁹⁶

Nahiv alimleri, nahiv kavramına bakış açıları çerçevesinde, nahiv konularının tasnifinde farklı yöntem ve metotlar izlemiştir. Bu metotlar İbnü’s-Serrâc’ın dönemine kadar olan nahiv çalışmalarında; âmil ve i’râb odaklı tasnifler olarak öne çıkmaktadır. Arap kelamındaki etkileşim tesir eden (âmil), tesir olunan (mamûl) ve eser (hüküm) olarak ortaya çıkmaktadır. Âmil olgusunda üç temel özellik bulunmaktadır. Bunların birincisi: isim, fiil ve harf olan kelime, ikincisi: kelimenin m‘urab veya mebnî oluşu, üçüncüsü: asıl i’râb belirtileri olan raf, nasb, cer ve cezm harekeleridir. Bu minvalde âmil odaklı telifler isim, fiil ve harf gibi kelimelerin âmil olma yönleri göz önünde bulundurularak cümledeki işlevlerini ele alan eserlerdir. İrab odaklı telifler ise âmilin meydana getirmiş olduğu raf, nasb, cer ve cezm gibi yönleri göz önünde buldurularak,

³⁹¹ Kûzî, *el-Mustalahü'n-nahvî*, 157.

³⁹² İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/58; İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/62.

³⁹³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/73.

³⁹⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/169.

³⁹⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/329.

³⁹⁶ Çıkar, “Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası”, 353.

aynı i'râba sahip konuların merfû, mansûb veya mecrûr gibi başlıklar altında ele alınmasıdır.

3.2. İBNÜ'S-SERRÂC'IN KİTABINI *EL-USÛL* OLARAK ADLANDIRMASI

İbnü's-Serrâc, kitabını yazmaktaki amacını açıklarken kitabının ismine de vurgu yapmıştır. Bu bağlamda şöyle demektedir: “Benim bu kitabı yazmaktaki amacım; kapsayıcı olduğu zaman sadece Arap kelamına ulaştıracak olan illet ve yaygın olanları zikretmektir. Çünkü bu kısa bir kitaptır.³⁹⁷ Eserin başka bir yerinde:

“Merfûât ve mansûbât konularını bitirmiş olduk. Bu kitaba uygun olacak şekilde, öğrenciye bir alıştırma, âlim kişiye bir araştırma olacak kadar her bâb içinde yeterince mesele zikrettik. Çünkü bu bir usûl kitabıdır. Bu usullerin fûruatlarını çoğaltmak ve birbirleri ile harmanlayıp birleştirmek için ayrı bir kitap ele alacağız. Ve bu usullerin fûrûâtları olmaları için ona da fûru kitabı adını vereceğiz.³⁹⁸

İbnü's-Serrâc, eserinde kitabının adını zikrederek başka bir eseri ile karşılaştırma yapmış ve şöyle demiştir: “Artık *Kitabü'l-Usûl* ile *Kitabü'l-Cümel*'in aynı olduğu konulara geldik.”³⁹⁹ İbnü's-Serrâc kitabını sonlandırırken şöyle demiştir: “Bu, *Usûl*'ün sonudur.”⁴⁰⁰

Naklettiğimiz bu sözlere bakıldığında İbnü's-Serrâc, *el-Usûl* kitabını yazarak nahiv ilminin ana konularını ele almayı hedeflediği için kitabına *el-Usûl* adını verdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeptendir ki kitabının kısa ve öz olduğunu belirtmiş ve sadece yaygın olan konuları ele alacağını belirtmiştir. Ayrıca kitabını adlandırmış olduğu “usûl” teriminin karşısında “fûru” terimini kullanmıştır. Bu bakımdan kitabında miktarından fazla fûru konusuna yer vermeyeceğini, fûru konular için ayrı olarak fûru kitabı ele alacağını vurgulamış ve ifade etmiştir.

İbnü's-Serrâc *el-Usûl* kitabı ile semâ ve kıyas gibi Arap dili ve nahiv ilminin kaynakları ve delillerini yalın bir şekilde ele almayı amaçlamamıştır. Bilakis nahiv ilminin ana konularını delillerine dayandırarak ele almayı hedeflemiştir.

³⁹⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/36.

³⁹⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/328.

³⁹⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/261.

⁴⁰⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/480.

İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* kitabı; İbn Cinnî'nin *el-Hasâis* kitabı, el-Enbârî'nin *Lümeu'l-edille fi usûli'n-nahv* ve Süyûtî'nin *el-İktirâh fi usûli'n-nahv* adlı eserleri gibi nahiv ilminin delillerini yalın bir şekilde alan bir eser olmasa da bu alanda bu isimle ilk yazılan eserdir.⁴⁰¹

Netice itibarıyla İbnü's-Serrâc, *el-Usûl* kitabında nahiv ilminin sarsılmaz olan kesin usulleri ve sabit kaidelerini ele almıştır. Şaz ve az olan kullanışlara yer vermekten kaçınmış, kullanışı yaygın ve çoğunlukta olan konulara yer vermiştir. İhtilafı ve uzak tevil gerektiren konulardan uzak durmuştur. Böylece İbnü's-Serrâc kitabında nahiv ve sarf ilminin ana ve asıl konularına yer verdiği için kitabına *el-Usûl* adını vermiştir.⁴⁰²

3.3. İBNÜ'S-SERRÂC'IN *EL-USÛL Fİ'N-NAHV* ADLI ESERİNDE METOT

İbnü's-Serrâc'dan önce nahiv alanında belli başlı çalışmalar yapılmıştır. Bu meyanda en kapsamlı kitap olan Sîbeveyhi'nin kitabı; konuların karışık olması, çok fazla tekrarların olması, meselelerin dağınık olup anlaşılır olmaması, nahiv öğrencileri ve araştırmacıları için istifade edilmesi zor bir eser olmuştur.⁴⁰³ Sîbeveyhi'den sonra nahiv çalışmalarında konuların tasnifine dair düzenli bir metot teşebbüsü ilk olarak Müberred'in *el-Muktedab* eseri ile olmuştur. Ancak Müberred'in bu teşebbüsü, kitabındaki konuların, Sîbeveyhi'nin kitabı gibi karmaşık olması sebebiyle talepleri karşılayacak bir şekilde istenilen düzeyde olmamıştır.⁴⁰⁴

İbnü's-Serrâc, nahiv çalışmalarında sistematik bir metodun olmadığı bir dönemde *Usûl* kitabını yazmasıyla, nahiv konularını akla uygun, tutarlı ve mantıksal yöntemle ele almış ve nahiv çalışmalarında yeni bir metot geleneği ortaya koymuştur.⁴⁰⁵

İbnü's-Serrâc, nahiv ilminin kaide, mefhum ve tariflerini açıklamada, konuların kısımlarını belirtmede, meseleleri ayıklamada, kolay ve anlaşılır bir üslup kullanarak nahiv tarihinde yeni bir metot başlatmıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Çıkar, "Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası", 350.

⁴⁰² Müeyyed, "Dirâsetü kitâb el-Usûl fi'n-nahv", 403.

⁴⁰³ Muhtâr, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî*, 156.

⁴⁰⁴ Hamd, "Menâhicü't-telifi'n-nahvî", 45.

⁴⁰⁵ Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, 83-84.

⁴⁰⁶ İbrâhîm Rufeyde, *en-Nahvu ve kütübü't-tefsîr* (Bingazi: ed-Dâru'l-Cemâhîriyyetü, 1990), 67.

İbnü's-Serrâcın kitabındaki çalışması, nahiv alanındaki dağınık konuları toplayıp bir araya getirmek olmamıştır. Bu tür çalışmayı Sîbeveyhi yapmıştır. İbnü's-Serrâc, Sîbeveyhi'nin kitabından esinlenerek, *el-Kitâb* 'dan elde etmiş olduğu konuları düzenli ve sistematik bir şekilde ele alarak, Sîbeveyhi'nin yapmış olduğu derleme ve toplamadan farklı olarak konuların tasnifinde yeni bir metot ortaya koymuştur. Bu bağlamda el-Merzûbânî (ö. 384/994) şöyle demektedir:

“İbnü's-Serrâc nahiv alanında *el-Usûl* olarak adlandırdığı bir kitap yazmıştır. Bu kitabı (konularını) Sîbeveyhi'nin kitabından elde etmiştir. Kitabının bölümlerini mantıkçıların taksimatına göre yapmış, mantıkçılar da bu metodu çok beğenmişlerdir. Kitabında bölüm ve taksim gibi telaffuz ve kavramları kullanmış, ancak içerik ve mefhum olarak tüm malzemeleri Sîbeveyhi'nin kitabından elde etmiştir.⁴⁰⁷

İbnü's-Serrâc'ın kitabını, Sîbeveyhi'nin kitabından farklı kılan etkenlerden biri de İbnü's-Serrâc'ın üslubu olmuştur. Sîbeveyhi, kullanmış olduğu kapalı ifadeler ve cümleler ile kitabının anlaşılmasını güç bir hâle getirmiştir. İbnü's-Serrâc, daha açık ve anlaşılır ifadeler ve tabirler kullanarak, Sîbeveyhi'nin üslubundan farklı olarak anlaşılabilir bir eser ortaya koymuştur.⁴⁰⁸

İbnü's-Serrâc'ın üslubu ile hocası olan Müberred arasında bir benzerliğin olduğu görülse de Müberred, nahiv kaide ve konuların açıklamalarını çok kısa tutmuştur. Bu bakımdan kapalı ve anlaşılması güç bir üslup ortaya çıkmıştır. İbnü's-Serrâc'ın, kaide ve meseleleri izahata kavuşturmak için ortaya koymuş olduğu çaba, kitabını daha anlaşılır bir üslup çerçevesinde ele almasını sağlamıştır.⁴⁰⁹

İbnü's-Serrâc'ın, nahiv konularını tertipli ve düzenli bir hale getirmesi, kendi döneminde ve daha sonraki dönemlerde büyük yankı uyandırmıştır. Bu bakımdan kendi döneminde İbnü's-Serrâc'ın kitabını görenler: “Bu, *Muktedab* kitabından daha güzeldir” diyerek, tertipli ve düzenli olmasına atıfta bulunup şaşkınlıklarını ve hayranlıklarını gizleyememişlerdir.⁴¹⁰ İbnü's-Serrâc'ın getirmiş olduğu yenilik daha sonraki dönemlerde yapılan nahiv çalışmaları için de ışık tutmuş ve İbnü's-Serrâc için: “Nahiv ilmi deli (dağınık) idi. Onu akıllandıran (derli toplu hâle getiren) İbnü's-Serrâc oldu” sözü dillerde dolaşmaya başlamış ve zamanla bu şekilde anılmaya başlamıştır.⁴¹¹

⁴⁰⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/149.

⁴⁰⁸ Müeyyed, “Dirâsetü kitâb el-Usûl fi'n-nahv”, 412.

⁴⁰⁹ Müeyyed, “Dirâsetü kitâb el-Usûl fi'n-nahv”, 413.

⁴¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 87.

⁴¹¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2535.

İbnü's-Serrâc için söylenmiş olan bu söz onun, nahiv konularını tertipli ve düzenli hale getirip yeni bir metot oluşturmasından dolayı söylendiği anlaşılmaktadır.

İbnü's-Serrâc'ın başlatmış olduğu yenilik hareketi ve konulardaki mantiki düzene dair bilgi ve becerisi onun, Fârâbî ile arkadaşlığı ve ondan almış olduğu mantık eğitimine dayandırılmaktadır.⁴¹² Bu bağlamda İbnü's-Serrâc, Fârâbî'den almış olduğu eğitim ile konuları kavrayışı, bakış açısı, dil ekollerine karşı taassup gütmemesi ve mantıkçıların yöntem ve metotlarını kullanması çalışmalarını olumlu yönde etkilemiştir.⁴¹³

İbnü's-Serrâc, kitabında izlemiş olduğu metotlar ile ilgi şöyle demektedir:

“Bu usul ve bölümleri kavra. Ben bu kitapta nahiv ilminin sırlarını ve gizlerini belirttim. Nahvin sınırlarını belirleyerek tüm konuları derleyip bir araya getirdim. Nahiv ilmini mümkün olduğu kadar en belirgin ve kısa söz ile kategorilerine göre kısım ve bölümlerini ortaya koyacak ve anlaşılacak şekilde ayrıntılı olarak açıklığa kavuşturdum. Bunu yapmamın sebebi nahvin, zihinlerde anlaşılır olması ve öğrencilere ezberlemesi kolay olması içindir.”⁴¹⁴

İbnü's-Serrâc bir konuyu ele alırken okuyucuya, bâblar arasındaki tertipli ve düzenli olan bağı hatırlatmaktadır. Bu bağlamda şöyle demektedir: “Merfû, mansûb ve mecrûr olan isimler ile ilgili konuyu bitirdim. Şimdi bunlara tâbi olanları zikredeceğim.”⁴¹⁵ Aynı şekilde m'urab ve mebnî isimler ve mebnî fiiller konusunu bitirdikten sonra şöyle demektedir: “M'urab ve mebnî isimler ve mebnî fiiller kısımlarını bitirdikten sonra harflerin zikri kalmıştır.”⁴¹⁶ Harfler kısmını da bitirdikten sonra demektedir: “Şimdi isim, fiil, harf ve bunların i'râb ve mebnîlik konularına vardık. Biz bu konunun peşinden kelimada meydana gelen takdimi tehir ve idmâr konularını ele alacağız.”⁴¹⁷

İbnü's-Serrâc bu şekilde konular arasında düzeni ve uyumu oluşturmak için aralarındaki irtibatı belirtmiş, kitabının okuyucularına kolaylık sağlamıştır. İbnü's-Serrâc'ın, kitabında izlemiş olduğu düzenli ve tertipli bu metottan ötürü el-Enbârî övgü ile şöyle bahsetmektedir: “İbnü's-Serrâc'ın en güzel ve büyük eseri *el-Usûl* kitabıdır.

⁴¹² İbn Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, 606.

⁴¹³ Çıkar, “Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası”, 348.

⁴¹⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/56.

⁴¹⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/19.

⁴¹⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/205.

⁴¹⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/221.

Çünkü bu kitapta Arap dilinin usullerini bir araya getirmiş, Sîbeveyhi'nin konularını ele alarak en güzel şekilde düzenli hale getirmiştir.”⁴¹⁸ Bu bakımdan İbnü's-Serrâc, merfûât, mansûbât, mecrûrât, nevâsib, cevâzim gibi konu başlıkları altında benzer konuları bir araya getirmiş, konular arasında uyumu gözeterek meseleleri en güzel şekilde izaha kavuşturmuştur.⁴¹⁹

İbnü's-Serrâc, nahiv ilmini yeni öğrenmeye başlayanların seviyelerini gözeterek, kitabında eğitim ve öğretim eksenli bir metot izlemiştir. Bu bağlamda İbnü's-Serrâc, kitabını alim için değil; öğrenci için ele aldığını, bu sebeple konuları akla yaklaştırmaya daha çok ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.⁴²⁰ *el-Usûl* kitabına bu yönden bakıldığında; diyalog türü üslup, ibarelerin yeterince açık ve düzgün olması, delillere ve i'râblarına eksiksiz bir şekilde yer verilmesi, anlaşılması zor sözcüklerin anlamlarının açıklanması, kısım ve bölümlerin mümkün olduğunca sınırlı tutulması, nahiv meselelerinin Kur'ân ayetlerinde tatbik edilmesi gibi öğretici olma özelliklerine sahip bir metot izlendiği görülmektedir.⁴²¹

3.4. İBNÜ'S-SERRÂC'IN *EL-USÛL Fİ'N-NAHV* ADLI ESERİNDE KONULARIN TASNİFİ

İbnü's-Serrâc, konuların tasnifinde anlaşılır, akla ve mantığa uygun, konular arasında uyum olacak şekilde bir metot izlemiştir. Bu bağlamda kitabını nahiv, sarf ve zarûrât-i şâir olarak üç ana bölüme ayırmıştır. Her bir bölümdeki konuları, taşımış oldukları ortak özellik ve benzerlikler ekseninde aynı başlık altında ele almış ve konuların akışını gelişi güzel bir şekilde değil; bir sonraki konu ile bir önceki konu arasındaki bağlantıyı göz önünde bulundurarak kolaylaştırıcı bir metot izlemiştir.⁴²²

⁴¹⁸ Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 186.

⁴¹⁹ Suûd b. Gâzî Ebû Tâkî, *Hasâisu't-telifi'n-nahvi fi'l-Karni'r-Râbi'l-Hicrî* (Kahire: Dâru Garîb, 2005), 158.

⁴²⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/37.

⁴²¹ Vadha Abdülkerim Cema el-Meyân, *et-Telifü'n-nahvi beyne't-talim ve't-tefsîr* (Kuveyt: Mektebetü Dâru'l-Urûbe, 2007), 237.

⁴²² Müeyyed, “Dirâsetü kitâb el-Usûl fi'n-nahv”, 406.

3.4.1. Nahiv bölümü

3.4.1.1. Kelimenin kısımları

İbnü's-Serrâc konulara ilk olarak, kelimenin kısımları olan isim, fiil ve harf konularını ele alarak başlamıştır. Bu meyanda her bir kısmın şerhini yaparak tüm detaylarıyla ele almıştır.⁴²³

Sîbeveyhi'nin kitabına bakıldığında ilk olarak; “Arap dilinde kelimelerin öğrenim konusu” olarak, kelime kısımları ile başlangıç yaptığı görülmektedir.⁴²⁴ Ancak Sîbeveyhi, kelime kısımlarını detaylı bir şekilde açıklamamıştır. Kelimenin kısımlarını kısaca belirterek i'râbları ele aldığı; “Arap dilinde kelime sonlarının değişimleri” konusuna başlamıştır.⁴²⁵ Aynı şekilde Mübberred, *el-Muktedab* adlı eserinde kitabına; “Arapçanın yönlerinin açıklaması, isim ve fiillerin i'râbı” başlığı altında, kelime kısımlarının isim fiil ve harf olduğunu belirterek i'râb konusuna başlamıştır.⁴²⁶ Bu bağlamda Sîbeveyhi ve Mübberred, İbnü's-Serrâc gibi kelimeyi isim, fiil ve harf kısımlarına ayırmıştır.

3.4.1.2. “Harfin geldiği yerler” konusu

Kelimenin kısımlarından olan harf konusunu, kısımlar arasında en son ele aldıktan sonra “harfin yerleri” başlığı altında, harfin gelebileceği sekiz yer olduğunu belirtilip bu yerler açıklanmıştır. Bu yerlerin birincisi: لام التعريف gibi isme özel olarak gelen, ikincisi: س ve سوف gibi fiile özel olarak gelen, üçüncü ve dördüncüsü: واو gibi iki isim ve iki fiil arasında bağlaç olarak gelen, beşincisi: cer harfi olan باء gibi isim ve fiil arasında bağlaç olarak gelen, altıncısı: istifam edatı olan “hemze” gibi tam bir cümle üzerine gelen, yedincisi: şart edatı olan إن gibi iki cümle arasında bağlaç olarak gelen, sekizincisi: cer harfinin zâid olarak geldiği yerlerdir.⁴²⁷ Müellif harfin şerhini yaptıktan sonra harflerin genel olarak gelebileceği yerleri özet olarak zikretmiştir. Sîbeveyhi, kelimenin kısımlarını ele alırken harfin detaylı şerhine yer vermediği gibi “harfin geldiği yerler” konusuna değinmemiştir.⁴²⁸ Mübberred'in kitabındaki durum

⁴²³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/36-41.

⁴²⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/12.

⁴²⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/13.

⁴²⁶ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/3.

⁴²⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/42-43.

⁴²⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/12.

Sîbeveyhi'den farklı değildir. Kelimenin kısımlarının isim, fiil ve harf olduğunu zikrettikten sonra harfin açıklamasına değinmemiş ve harfin geldiği yerleri İbnü's-Serrâc'da olduğu gibi zikretmemiştir.⁴²⁹

3.4.1.3. Yapı ve i'râb yönünden değişime uğrayan ve uğramayan kelimeler

Kelimenin her üç kısmı ile ilgili açıklamaları yaptıktan sonra her üç kısmı ilgilendiren konu olan “Bu üç kısımdan değişime uğrayan ve uğramayanlar” konusuna yer vermiştir. Bu değişimlerin isim ve fiilde yapı ve i'râb yönünden meydana geldiğini, harflerin ise edat oldukları için ne yapı olarak ne de i'râb olarak değişimi mümkün olmadığını belirtmiştir.⁴³⁰

3.4.1.4. İ'râb, m'urab, binâ ve mebnî

Kelimenin kısımları arasında değişikliğe uğrayan ve uğramayanları belirttikten sonra İbnü's-Serrâc, konuya uygun olarak “İ'râb, m'urab, binâ ve mebnî” konularını zikretmiştir.⁴³¹

3.4.1.5. Âmiller

Kelimelerin kısımlarını ve bunlarda oluşabilecek değişiklikler konusunu ele aldıktan sonra bu değişiklikleri meydana getiren âmil konusuna yer vermiş, böylece İbnü's-Serrâc, “Her üç kelimededen âmil olanlar” konusunu ele almıştır.⁴³²

Görüldüğü üzere İbnü's-Serrâc, nahiv konusuna Arap kelimelerinin oluştuğu parçalar olan kelimenin kısımları ve bu kelimelere dair konuları ele alarak konulara ön hazırlık mahiyetinde giriş yapmıştır.

⁴²⁹ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/3.

⁴³⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/43.

⁴³¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/45.

⁴³² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/51.

3.4.1.6. Merfû olan isimler

İbnü's-Serrâc, kitabına giriş yaptıktan sonra nahiv konularını; merfû olan isimler, mansûb olan isimler ve mecrûr olan isimler olarak üç kısma ayırmıştır.⁴³³

İbnüs-Serrâc, ilk olarak merfû olan isimler konusu ile başlamış, “merfû olan isimler” başlığı altında ele alacağı konuları toplu olarak belirtmiştir. Bu konuların; mübtedâ, haber, fâil, fâili zikrolunmayan mef'ûl (nâibü fâil), ve lafzen fâile benzeyen türler olarak beş kısım olduğunu zikretmiştir.⁴³⁴

Sîbeveyhi kitabında konuları i'râblarına göre ayırmamıştır. Konuların tasnifinde müsned ve müsnedün ileyhidden oluşan fiil cümlesinde âmil olan fiil, aynı şekilde isim cümlesinde âmil olan ismi göz önünde bulundurarak, konuları âmillere göre tasnif ettiği anlaşılmaktadır.⁴³⁵

Müberred, *el-Muktedab* adlı eserinde nahiv, sarf ve ses bilgisi konularını ele alarak büyük ölçüde Sîbeveyhi'nin yolundan gitmiştir. Müberred'in kitabında konuların tasnifi, İbnü's-Serrâc'ın kitabındaki gibi merfûât, mansûbât ve mecrûrât gibi konuları birleştiren başlıklar altında toplamamış, bilakis nahiv ve sarf konuları karışık bir şekilde zikredilmiştir.⁴³⁶

3.4.1.7. Mutasarrıf olmayan fiiler

İbnü's-Serrâc, merfû olan isimler bahsini bitirdikten sonra mutasarrıf olmayan fiiller konusunu zikretmiştir.⁴³⁷ Bu durum ilk bakışta konular arasında insicamın bozulduğu gibi algılansa da İbnü's-Serrâc bunu bilinçli olarak yapmıştır. Bunun sebebi ise İbnü's-Serrâc, merfû bahsinde fâilden bahsederken isimleri raf yapan âmillerin altı tür olduğunu belirtmiştir.⁴³⁸ Bu türler arasında mutasarrıf ve mutasarrıf olmayan fiilleri zikretmiş, mutasarrıf ve mutasarrıf olmayan fiilleri açıkladıktan sonra mutasarrıf olmayan fiilleri yeri geldiğinde zikredeceğini ifade etmiştir.⁴³⁹

⁴³³ Müeyyed, “Dirâsetü kitâb el-Usûl fi'n-nahv”, 407.

⁴³⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/58.

⁴³⁵ Muhtâr, *Târîhu'n-nahvi'l-'Arabî*, 84.

⁴³⁶ Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 101.

⁴³⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/98.

⁴³⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/75.

⁴³⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/76.

Kanaatimiz odur ki; mutasarrıf olmayan fiillerin, merfû isimler bahsinde ele alınması konuyu uzatacağı ve dağınıklığa sebep olacağından İbnü's-Serrâc, bu konuyu merfû isimler bahsini bitirdikten sonra ele almayı uygun görmüştür.

3.4.1.8. Fiil-i teaccüb

Mutasarrıf olmayan fiillerden ilki olan “fiil-i teaccüb” ile başlamıştır. Burada mutasarrıf olmayan fiilin tanımını yaptıktan sonra fiil-i teaccüb'ün açıklamasına başlamıştır.⁴⁴⁰

Konu üzerine meseleler: İbnü-Serrâc, daha sonra gelecek olan konularda da olacağı gibi konu sonunda konu ile ilgili örnekler ve meseleler getirip o örnekler üzerinden çıkarımlar yapmaktadır. Bu itibarla burada fiil-i teaccüb konusunun tanımını, kısımlarını ve hükümlerini açıkladıktan sonra konu ile alakalı “bu bâb ile ilgili meseleler” başlığı altında örneklere ve meselelere yer vermiştir.⁴⁴¹

3.4.1.9. Ni'me ve bi'se bâbı

Ni'me ve bi'se kelimelerinin mâzi fiil-i olduklarını; mana bakımından ve mutasarrıf olmamaları açısından teaccüb fiiline benzediklerini belirtmiştir.⁴⁴²

3.4.1.10. Fiil amelini yapan isimler konusu

Fiil amelini yapan isimlerin dört kısma ayrıldığını belirtmiştir.⁴⁴³

Mutasarrıf olmayan fiiller konusunda olduğu gibi İbnü's-Serrâc, merfû isimler konusunda, isimleri raf yapan türler arasında, fiil manasında olan isimleri zikretmiş ve bunların açıklamalarını yerinde zikredeceğini belirtmiştir.⁴⁴⁴ Bu bakımdan burada bu konuyu daha önce belirttiği şekilde mutasarrıf olmayan fiiller konusu gibi ayrı bir başlık olarak ele almıştır. Bu sebeple konuların insicamında bir bozukluk meydana gelmemiştir.

⁴⁴⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/98.

⁴⁴¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/105.

⁴⁴² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/111.

⁴⁴³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/122.

⁴⁴⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/76.

İbnü's-Serrâc'ın konular arasındaki bu uyumu *el-Muktedab* adlı eserde görülmektedir. Müberred fiil amelini yapanlar konusunu önceki konular ile uyumlu ve konuları bir arada ele alarak zikretmemiştir. Örnek olarak: fiil ameli yapan ismü'l-fâil konusunu, “izâfe” bahsinden sonra tek bir başlık altında zikretmiştir.⁴⁴⁵

İsmü'l-fâil ve ismü'l-mef'ûl konusu: fiil amelini yapan isimler arasından ilk olarak ismü'l-fâil ve ismü'l-mef'ûl konularına yer vermiştir.⁴⁴⁶

İsmü'l-fâile benzeyen sıfat (Sıfat-ı müşebbehe) konusu: bu isimler ile niteleme yapıldığını, eril ve dişil olarak geldiklerini ve elif lââm takıları aldıklarını belirtmiştir.⁴⁴⁷

Masdar konusu: fiil amelini yapan isimlerden üçüncüsü olduğunu ve fiilin amelini yaptığını zikretmiştir.⁴⁴⁸

Esmâü'l-efâl: fiil amelini yapan isimlerin dördüncü ve sonuncusu olarak fiilimsi isimleri ele almıştır. Bu isimlerin kelimadaki yerlerinin, emir ve nehiy olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁹

3.4.1.11. Ma'rife ve nekra

İbnü's-Serrâc, merfû isimler konusunu bitirdikten sonra mensûb isimler konusuna başlamadan bu iki konu arasında “ma'rife” ve “nekra” konularına yer vermiştir.⁴⁵⁰ Konular arasındaki insicama özen gösteren İbnü's-Serrâc, bu durumu şöyle izah etmiştir: “Mansûbât konusunu zikretmeden önce hem mansûbât hem de merfûât konularında yararlanma olması için iki konu arasında ma'rife ve nekra konusunu ele alalım.”⁴⁵¹ İbnü's-Serrâc'ın bu açıklamayı yapmaya ihtiyaç duyması, konuların tasnifinde insicama ve tertibe gösterdiği önemin açık bir belirtisidir.

⁴⁴⁵ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/148.

⁴⁴⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/122.

⁴⁴⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/130.

⁴⁴⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/137.

⁴⁴⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/141.

⁴⁵⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/148.

⁴⁵¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/147.

3.4.1.12. Mansûb olan isimler

İbnü's-Serrâc, merfû olan isimler konusunu zikrettikten sonra mansûb olan isimler konusunu ele almıştır. Mansûb isimlerin iki ana kısma ayrıldığını belirtmiştir. Birinci kısım: merfû olan mamûlü ile yetinen âmilden sonra gelen isimlerdir. Bu kısmın daha yaygın ve daha çok kullanışta olduğunu ve bu kısmın da mef'ûller ve mef'ûle benzeyenler olarak iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. İki ana kısımdan ikincisi: ölçü ve sayı ifade eden kelimelerin temyîzleridir.⁴⁵²

Sîbeveyhi ve Müberred'de, İbnü's-Serrâc'ın bu düzen ve metodu görülmemektedir. Sîbeveyhi mansûb olan isimleri ayrı ayrı yerlerde zikretmiştir. Mef'ûl konularına kitabının başında yer vermiş, mansûb isimler konusundan olan "hâl" üzerine nasb olan konulara farklı yerde zikretmiştir. Bu bağlamda mef'ûlü bih konusunu; "Fiili, mef'ûle geçişli olan fâil" başlığı ile zikretmiş,⁴⁵³ "hâl" konularından olan bir konuyu ise; "Hâl olduğu için nasb olanlar bâbı" başlığı altında zikretmiştir.⁴⁵⁴

Müberred'e bakıldığında, konuları dağınık bir şekilde ele alarak, Sîbeveyhi ile aynı tutumu sergilemiştir. Bu bağlamda mef'ûl konusunu; "Fâilin, mef'ûle geçişli olduğu fiilin bâbı" şeklinde, Sîbeveyhi'nin konu başlıklarına benzer şekilde ele almıştır.⁴⁵⁵ Bir başka mansûb isimlerden olan "mef'ûlü fih" konusunu; "Bu konu, zaman ve mekân zarfları ile ilgili bâbdır" başlığı altında, kitabının farklı yerinde zikretmiştir.⁴⁵⁶

Mef'ûl ve mef'ûle benzeyenler konusunda mef'ûllerin beş kısmını ve "hâl" ve temyîz gibi mef'ûle benzeyen konuları zikretmiştir.⁴⁵⁷

el-Mef'ûlü mutlak: İbnü's-Serrâc ilk olarak mef'ûlü mutlak konusunu ele almış ve bunun aynı zamanda masdar olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁸

el-Mef'ûlü bih: İbnü's-Serrâc, fiillerin geçişli ve geçişsiz olarak iki kısma ayrıldığını ve mef'ûlü bih ancak geçişli fiillerden gelebileceği zikretmiştir. Geçişli fiillerin; bir mef'ûl alan fiil, iki mef'ûl alan fiil ve üç mef'ûl alan fiil olarak üç kısma ayrıldığını belirtmiştir. Bu kısımlardan bir mef'ûl alan fiileri daha önce zikrettiğini, bu

⁴⁵² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/159.

⁴⁵³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/34.

⁴⁵⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/376.

⁴⁵⁵ Müberred, *el-Muktedab*, 3/91.

⁴⁵⁶ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/328.

⁴⁵⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/159.

⁴⁵⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/160.

sebeple diğeri iki kısmı konu üzerine meseleleri zikrettikten sonra ele alacağını ifade etmiştir.⁴⁵⁹

İki mef'ûl alan fiiller: geçişli fiillerden iki ve üç mef'ûl alan fiillere daha sonra yer vereceğini mef'ûlü bih konusunda zikretmiştir. Bu bakımdan burada ilk olarak iki mef'ûl alan fiiller konusuna yer vermiştir.⁴⁶⁰ Bu bahsin, mef'ûl-bih konusu ile yakından alakalı olması sebebiyle İbnü's-Serrâc, konu bütünlüğünü bozmamak adına bu konuyu, mef'ûl-bih konusunun hemen akabinde zikrettiği görülmektedir.

Üç mef'ûl alan fiiller: üç mef'ûle geçişli olan fiiller ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.⁴⁶¹

el-Mef'ûlü fih: İbnü's-Serrâc, mef'ûlü fih olgusunun zaman ve mekân olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtmiştir.⁴⁶²

el-Mef'ûlü leh: mansûb isimlerden olan mef'ûllerin dördüncüsü olarak mef'ûlü leh kısmına yer verilmiştir.⁴⁶³

el-Mef'ûlü meah: mansûb isimlerden olan mef'ûllerin beşincisi ve sonuncusu olarak mef'ûlü meah zikredilmiştir.⁴⁶⁴

Mef'ûle benzeyenler konusu: İbnü's-Serrâc, mansûb olan isimlerin iki ana kısmından birincisi olan “merfû olan mamûlü ile yetinen âmilden sonra gelen isimler” kısmının birinci kısmı olan “mef'ûller” konusunu bitirdikten sonra ikinci kısmı olan “mef'ûle benzeyenler” konusunu ele almıştır. Mef'ûle benzeyenler kısmının: “Telaffuzda mansûb olan ismin, anlam yönünden merfû isim ile aynı olan”; “Telaffuzda mansûb olan ismin, anlam olarak merfû olan isimden farklı veya merfû olan ismin bir parçası olan” şeklinde iki kısma ayrıldığını belirtmiştir.⁴⁶⁵

Anlam olarak merfû olan mansûb isim: İbnü's-Serrâc bu kısmın; âmili hakiki fiil olan, âmili bir tür fiil vezninde olup fiil gibi çekimi yapılan ancak gerçekte fiil

⁴⁵⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/169-172.

⁴⁶⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/177.

⁴⁶¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/187.

⁴⁶² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/190.

⁴⁶³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/206.

⁴⁶⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/209.

⁴⁶⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/212.

olmayan ve âmili, çekimi yapılmayan ve câmid harf olan şekilde üç kısma ayrıldığını belirtmiştir.⁴⁶⁶

Hâl ve temyîz konusu: İbnü's-Serrâc, "Mef'ûle benzeyen isimlerden âmili hakiki fiil olan" kısmı nahiv alimlerinin, "hâl" ve "temyîz" olarak adlandırdığı iki konuyu kapsadığını ifade etmiştir. Bu kısım aslında mef'ûle benzeyen isimlerin bir alt kısmına aittir. Ancak İbnü's-Serrâc konu başlığını, bir üst kısmın adı ile zikretmiştir.⁴⁶⁷ Bu bağlamda ilk olarak, mef'ûle benzeyen isimlerden "hâl" konusunu, "âmili hakiki fiil olan mansûb isim" olarak ele almıştır.⁴⁶⁸ Daha sonra mef'ûle benzeyen isimlerden, âmili hakiki fiil olan mansûb isimlerden ikincisi olarak "temyîz" konusunu zikretmiştir.⁴⁶⁹ Sîbeveyhi'ye bakıldığında hâl konusunu tek bir bâb altında ele almamıştır. Hâl konusunu "Hâl olarak gelen masdar" başlığı ile ayrı bir yerde,⁴⁷⁰ "Masdar olmayan hâl" konusu olarak farklı yerlerde, farklı başlıklar altında ele almıştır.⁴⁷¹ Müberred'e bakıldığında hâl konusunu "Mef'ûl ve mef'ûle benzeyenler" başlığı altında mef'ûller ile birlikte ele almıştır.⁴⁷²

Anlam olarak merfû olan mansûb ismin ikinci kısmı: bu kısımda âmilin, fiil olmayıp ancak fiil vezninde ve fiil gibi çekilmekte olduğu belirtilmiş, bunların da "kâne ve grubu" olduğu zikredilmiştir.⁴⁷³ Sîbeveyhi "kâne ve grubu" konusunu "fiilin müteaddî olması" konusunda zikretmiştir.⁴⁷⁴ Aynı şekilde Müberred, "fiilin müteaddî olması" konusunda "kâne ve grubu" konusunu ele almıştır.⁴⁷⁵

Âmili câmid ve çekimi yapılmayan harfler ile mansûb isimler: anlam olarak merfû olan mansûb isimlerin üçüncü kısmı olduğu belirtilmiştir. İbnü's-Serrâc bu tür mansûb isimlerin âmillerinin; "inne", "lâkinne", "leyte", "lealle" ve "keenne" harfleri olduğunu zikretmiştir.⁴⁷⁶ İbnü's-Serrâc bu bahiste; "inne" ve "enne" harflerinin

⁴⁶⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/213.

⁴⁶⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/213.

⁴⁶⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/213.

⁴⁶⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/222.

⁴⁷⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/370.

⁴⁷¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/391.

⁴⁷² Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/299.

⁴⁷³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/228.

⁴⁷⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/45.

⁴⁷⁵ Müberred, *el-Muktedab*, 3/97.

⁴⁷⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/229.

hükümlerine değinmiş, hemzelerinin nerede esre, nerede kalın okunacağına dair ayrı bir konu ele alacağını belirtmiştir.⁴⁷⁷

“İnne” veya “Enne” olarak elif harfinin üstün veya esre okunması: İbnü’s-Serrâc, bu konuyu ayrı bir başlık altında alacağını daha önce belirtmiştir.⁴⁷⁸ Bu bakımdan burada, “inne” harfinin elifinin nerede esre, nerede üstün okunacağı ile ilgili konuya yer vermiştir.⁴⁷⁹

Anlam olarak merfû olan isimden farklı veya merfû olan ismin bir parçası olan mansûb isimler: mansûb olan isimlerden, mef’ûle benzeyenlerin ikinci kısmıdır. İbnü’s-Serrâc, bu bölümün “müstesnâ” konusunu kapsadığını belirtmiştir.⁴⁸⁰ Ayrıca İbnü’s-Serrâc, “müstesnâ” konusuna bağlı olarak “müstesnâ-i münkati” konusunu, ayrı bir başlık altında bu konudan sonra ele alacağını belirtmiştir.⁴⁸¹ Sîbeveyhi ve Müberred, ﻻ harfi ile olumsuz yapma konularını zikrettikten sonra “İstisnâ” bahsini ele almışlardır.⁴⁸²

İstisnâ-i münkati konusu: İstisnâ bahsinin bir parçası olan “münkati” konusuna yer verilmiştir.⁴⁸³

İbnü’s-Serrâc bu konunun sonunda bir sonraki konuya geçmeden, konunun bağlantısı ile ilgili ön bilgi vermiştir. Bu bağlamda şöyle demektedir:

“Mansûb isimler konusunun başında, mansûb isimlerin iki ana kısma ayrıldığını belirtmiştik. Birinci kısmın yaygın ve daha çok kullanışta olduğunu zikretmiş ve bütün kısımlarını ele almıştık. Şimdi geri kalan diğer kısmı ele alacağız...”⁴⁸⁴

Görüldüğü üzere İbnü’s-Serrâc, zikredecek olduğu konunun, bir önceki konudan uzak düşmesi sebebiyle, konular arasında bağlantıyı kurmak için konuya girmeden önce ön bilgi vermiştir.

Ölçü ifade eden kelimelerin temyizleri: İbnü’s-Serrâc, bu türden mansûb olan isimlerin; ölçü ifade eden kelimeler ve sayıların temyîzleri olarak iki kısım olduğunu

⁴⁷⁷ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/234.

⁴⁷⁸ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/234.

⁴⁷⁹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/262.

⁴⁸⁰ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/281.

⁴⁸¹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/289.

⁴⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/309; Müberred, *el-Mukteḍab*, ts., 4/389.

⁴⁸³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/290.

⁴⁸⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/306.

belirtmiştir.⁴⁸⁵ Bu iki kısımdan ilk olarak ölçü ifade eden kelimelerin temyîzlerini ele almış,⁴⁸⁶ daha sonra sayıların temyîzlerine yer vermiştir.⁴⁸⁷

“Kem” kelimesinin bahsi: “kem” kelimesi istifham için olduğunda sayılar gibi olduğu için İbnü’s-Serrâc, sayılar konusuna ilhak ederek zikretmiştir.⁴⁸⁸

Konu üzerine meseleler: sayıların temyîzleri ile ilgili örnek ve meselelere yer verilmiştir.⁴⁸⁹

İbnü’s-Serrâc, merfû olan isimler ve mansûb olan isimler konularını bitirdikten sonra; bu konulardan yeteri kadar mesele zikrettiğini ve bu kitabı için bu miktarın uygun olduğunu belirtmiştir. “Raf” ve “nasb” konularını bitirdikten sonra “nidâ” ve “lâ harfi ile menfi olan isim” konuları gibi m‘urab isimlere benzeyen “madmûm” ve “meftûh” olan isimlerin konularını ele alacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁰ Sîbeveyhi, “lâ” harfi ile menfi olan ismin i‘râbının tensinsiz bir şekilde nasb olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹¹ Ancak İbnü’s-Serrâc bu tabir yerine “feth” terimini kullanarak, “nasb” ile “feth” terimleri arasındaki farklılığa işaret etmiştir.

M‘urab isme benzeyen madmûm ve meftûh isimler: İbnü’s-Serrâc, “dam” i‘râbının belli bir isme has olmayıp isimlerin genelinde kullanılan “raf” i‘râbına benzediğini ve bu “dam” i‘râbının “nidâ” olgusunda kullanıldığını; “feth” i‘râbının ise “nasb” i‘râbına benzediğini ve bu “feth” i‘râbının olumsuzluk ifade eden “lâ” kelimesinde kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁹²

Nidâ konusu: “dam” i‘râbının kullanıldığı nidâ olgusu ele alınmıştır. Münâdâ olan isimlerin; “müfred”, “mudâf” ve “mudâf isme benzeyen” olarak üç kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Ayrıca “nidâ” konusunda; “istigâse”, “teaccüb”, “medih” ve “nüdbe” olguları ortaya çıktığını ve bunları yeri gelince zikredileceği belirtilmiştir.⁴⁹³ Nidâ konusunu bitirdikten sonra “Terhîm bâbı” başlığı altında konuyu ele almıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/306.

⁴⁸⁶ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/307.

⁴⁸⁷ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/311.

⁴⁸⁸ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/315.

⁴⁸⁹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/321.

⁴⁹⁰ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/328.

⁴⁹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 2/274.

⁴⁹² İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/328.

⁴⁹³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/329.

⁴⁹⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/359.

İbnü's-Serrâc, münâdâ isimlerin üç kısma ayrıldığını belirtmiştir. Bunlar; müfred, mudâf ve mudâfa benzeyen isimlerdir.⁴⁹⁵

Müfred olan münâdâ isim: nidâ konusunun birinci kısmı olan müfred isim bahsinin açıklamasına yer verilmiştir.⁴⁹⁶ Ayrıca İbnü's-Serrâc, bu konuda bahsi geçen “bedel” ve “atfü'l-beyan” konusunu “tevâbi” konusunda ele alacağını zikretmiştir.⁴⁹⁷

Mudâf olan münâdâ isim: münâdâ olan isimlerin ikicisi “mudâf” kısmı ele alınmıştır.⁴⁹⁸

Mudâf isme benzeyen münâdâ isim: münâdâ olan isimlerin üçüncü kısmı olan “mudâf isme benzeyen isim” konusu açıklanmıştır.⁴⁹⁹

Münâdâ ismin uğramış olduğu değişiklikler: İbnü's-Serrâc, nidâ bahsinde genel olarak münâdâ olan isimde meydana gelen; münâdâ ismin mebnî olması, ismin sonunda ziyade ve hazf gibi uğramış olduğu değişiklikleri ele almıştır.⁵⁰⁰ Ayrıca İbnü's-Serrâc, “terhîm” konusunu ayrı bir başlık altında daha sonra zikredeceğini ifade edeceğini belirtmiştir.⁵⁰¹

Nidâ konusunda istigâse ve teaccüb ifade eden “lâm”: İbnü's-Serrâc, daha önce de belirttiği gibi, ayrı bir başlık altında nidâ bahsinde istigâse ve teaccüb ifade eden “lâm” konusunu ve bu konuyla ilgili açıklamaları ele almıştır.⁵⁰²

Nüdbe konusu: nidâ konusundan olan nüdbe bahsi ele alınmıştır.⁵⁰³

Terhîm konusu: müfred olan münâdâ isimlerdeki “terhîm” olgusuna yer verilmiştir.⁵⁰⁴

Nidâ konusunun benzerleri konusu: vurgu ve tahsis yolu ile münâdâ hükmünü alan konu ele alınmıştır.⁵⁰⁵

⁴⁹⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/329.

⁴⁹⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/330.

⁴⁹⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/334.

⁴⁹⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/340.

⁴⁹⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/344.

⁵⁰⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/347.

⁵⁰¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/350.

⁵⁰² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/351.

⁵⁰³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/355.

⁵⁰⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/359.

⁵⁰⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/367.

Konu üzerine meseleler: genel olarak nidâ konusu ile ilgili örnek ve meselelere yer verilmiştir.⁵⁰⁶

İbnü's-Serrâc, konu sonunda; “raf” i'râbına benzeyen “dam” i'râbını ele aldığı, bu konunun akabende ise; “nasb” i'râbına benzeyen “feth” i'râbına yer vereceğini belirtmiştir.⁵⁰⁷

“Lâ” harfi ile olumsuzluk konusu: “nasb” i'râbına benzeyen “raf” i'râbı; “lâ” kelimesi ile olumsuz olmuş olan nekre isimde yaygın bir şekilde gelen i'râba denmektedir.⁵⁰⁸

Bu bâb özelinde olumsuz olan isimler: bu konuda olumsuz olan isimlerin dört kısım olduğu ve bu kısımların açıklamaları ele alınmıştır.⁵⁰⁹

Olumsuz olan isimlerde tenvîn ve nûn harfinin sübutu: “lâ” harfi ile olumsuz olan isimlerde tenvîn ve nûn harfinin durumu ele alınmıştır.⁵¹⁰

“Lâ” harfinin gelmesiyle durumu değişmeyen isimler: bu tür isimlerin üç kısma ayrıldığı belirtilmiştir.⁵¹¹

“Lâ” harfine istifham elifinin gelişi: “lâ” harfinden önce istifham elifi geldiğinde cümle, soru ve temenni ifade edebileceği konusu ele alınmıştır.⁵¹²

“Lâ” harfinin kullanışı: “la” harfinin cümle içinde kullanılışı ve kullanıldığı yerler ele alınmıştır.⁵¹³

Konu üzerine meseleler: olumsuzluk ifade eden “Lâ” harfi ile ilgili genel anlamda örnek ve meselelere yer verilmiştir.⁵¹⁴

İbnü's-Serrâc, merfû, mansûb ve bunlara benzeyen isimler konularını bitirdikten sonra mecrûr isimler konusunu ele alacağını belirtmiştir.⁵¹⁵

⁵⁰⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/368.

⁵⁰⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/378.

⁵⁰⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/379.

⁵⁰⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/382.

⁵¹⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/387.

⁵¹¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/392.

⁵¹² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/396.

⁵¹³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/400.

⁵¹⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/402.

⁵¹⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/408.

3.4.1.13. Cer ve mecrûr isimler konusu

Bu kısımda mecrûr isimlerin; cer harfi ile mecrûr olan isimler ve izafe ile mecrûr isimler şeklinde kısımları ve açıklamaları ele alınmıştır.⁵¹⁶

Harf-i cer konusu: İbnü's-Serrâc, cer harflerini "حروف الجر" başlığı altında topluca zikretmiştir. Ancak Sîbeveyhi, "باب عدة ما يكون عليه الكلم" başlığı altında,⁵¹⁷ kelimeleri harf sayılarına göre ele alırken harf-i cer terimini kullanmadan direk harfleri zikretmiştir.⁵¹⁸ Aynı şekilde Müberred, "ما جاء من الكلم على حرفين" başlığı altında,⁵¹⁹ cer harflerini ele almıştır.⁵²⁰

İbnü's-Serrâc, harf-i cerleri iki kısma ayırmıştır. Birinci kısım: Arapların yalnızca harf olarak kullandıkları kelimelerdir. İkincisi: Arapların harf ve harf dışında isim ve fiil gibi kullandıkları kelimelerdir. Sadece harf olarak kullanılanlar; yalnızca cer ameli yapanlar ve cer ameline bağlı kalmayan harfler olarak iki kısma ayrılmaktadır.⁵²¹ İbnü's-Serrâc bu konuda Arapların sadece harf olarak kullandığı cer harflerini ele almış, ikinci kısma değinmemiştir.

Cer ameline bağlı kalan harfler: İbnü's-Serrâc, bu harflerin; "min", "ilâ", "fi", "bâ" ve "lâm" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, grubundaki harflerden farklı kullanışlara sahip olduğu için "rubbe" harfini ayrı bir başlık altında ele alacağını belirtmiştir.⁵²²

"Rubbe" konusu: İbnü's-Serrâc, daha önce de belirttiği gibi "Rubbe" kelimesinin kullanışları ve hükümleri ile ilgili konulara ayrı bir başlık altında yer vermiştir.⁵²³

Cer ameline bağlı kalmayan harfler: bu harflerin "hattâ" ve "vâv" harfleri olduğu belirtilmiştir. İbnü's-Serrâc, "vav" harfinin "rubbe" yerinde kullanıldığını belirttiği için burada zikretmeye gerek duymamıştır. Ayrıca İbnü's-Serrâc, kase ile mecrûr olan isimleri ayrı bir başlık altında ele alacağını belirtmiştir.⁵²⁴

⁵¹⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/408.

⁵¹⁷ Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 4/216.

⁵¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 4/224.

⁵¹⁹ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/41.

⁵²⁰ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/44.

⁵²¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/408.

⁵²² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/408.

⁵²³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/416.

⁵²⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/423.

“Hattâ” konusu: “hattâ” kelimesinin iki kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Birincisi: “hattâ” kelimesinin sonrası, öncesinin bir parçası olmasıdır. İkincisi: “hattâ” kelimesinden önceki durumun, sonrasını kapsamamasıdır.⁵²⁵

Kasem bahsinde mecrûr olan isimler: İbnü’s-Serrâc, “cer ameline bağlı kalmayan harfler” konusunda bu bahsi ayrı başlık olarak ele alacağını zikretmiştir.⁵²⁶

İbnü’s-Serrâc, kasem edatlarının; “vâv”, “bâ”, “tâ”, “lâm” ve “min” olarak beş harf olduğunu ve bunlar içinde en çok kullanılanların önce “vâv” sonra “bâ” harfleri olduğunu belirtmiş ve bu konuda bu harflerle ilgili bilgilere yer vermiştir.⁵²⁷

İzâfe ile mecrûr olan isimler konusu: mecrûr olan isimlerden ikinci kısım olarak ele alınmıştır. İbnü’s-Serrâc izafeyi: “izâfe-i mahda” (izafe-i manevî) ve “izâfe-i gayri mahda” (izafe-i lafzî) olarak iki kısma ayırmıştır. İzafe-i mahda kısmını da: kendinden olan bir isme izâfe, kendinden olmayan bir isme izâfe olarak iki kısma ayırmıştır.⁵²⁸ Daha sonra izâfe-i gayri mahda olan kısmın da dört kısma ayrıldığını belirtmiştir.⁵²⁹ Ayrıca izâfe-i gayri mahda kısmından olan, ismi zamanların fiil ve cümleye olan izafe konusunu daha sonra ayrı bir başlık altında ele alacağını ifade etmiştir.⁵³⁰

Görüldüğü üzere İbnü’s-Serrâc, konuların taksimatını ilk olarak topluca belirtip daha sonra detaylı açıklamalara geçmektedir.

İsimlerin fiil ve cümlelere izâfe konusu: bu konuda, İsimlerin aslında isimlere izâfe edilmesi gerektiği, ancak Arapların, ismi zamanda bu durumu daha geniş tuttıkları, fiil ve cümlelere izafe ederek kullandıkları belirtilmiştir.⁵³¹

Konu üzerine meseleler: isimlerin fiil ve cümlelere izâfe edilişi ile ilgili örnek ve meselelere yer verilmiştir.⁵³²

İbnü’s-Serrâc, bu konunun sonunda; merfûât, mansûbât ve mecrûrât konularını bitirdiğini, şimdi ise i’râb olarak bu konulara tabi olanları ele alacağını belirtmiştir.⁵³³

⁵²⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/424.

⁵²⁶ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/423.

⁵²⁷ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/430.

⁵²⁸ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/5.

⁵²⁹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/6.

⁵³⁰ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/10.

⁵³¹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/11.

⁵³² İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/13.

⁵³³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/19.

3.4.1.14. İ'râb olarak isimlere tabi olanlar konusu (Tevâbi)

İrab olarak isimlere tabi olanların beş kısım olduğu ve bunların: “tekit”, “n‘at”, “atfu‘l-beyân”, “bedel” ve “harfler ile atıf” olduğu zikredilmiştir.⁵³⁴

Tekit konusu: tekit; ismin tekrar edilmesi veya tümünü kapsayan kalıplar ile olacak şekilde iki kısım olduğu belirtilmiştir.⁵³⁵

N‘at konusu: n‘at konusunun kısımları; nitelenenin ma‘rife veya nekre oluşuna göre kısımlara ayrıldığı belirtilmiştir.⁵³⁶

Atfu‘l-beyân: hükümleri ve i‘râbları konusunda, n‘at ve tekit konuları gibi olduğu belirtilmiştir.⁵³⁷

Atfu‘l-bedel: bedel konusunun; “kül”, “b‘az”, “iştimâl” ve “galat” olarak dört kısım olduğu zikredilmiştir.⁵³⁸

el-Atfu bi‘l-harf: tâbi isimlerden beşincisi olarak, harf ile atıf konusu ele alınmış, bu harflerin on tane olduğu zikredilmiştir.⁵³⁹

Mahal üzerine atıf konusu: bu konuda, bir ismin lafzı dışında pozisyonu veya mahalli göz önünde bulundurularak atıf yapma konusu ele alınmıştır.⁵⁴⁰

İki âmil üzerine atıf konusu: iki âmil üzerine atfın caiz olup olmadığı konusu ele alınmıştır.⁵⁴¹

Konu üzerine meseleler: genel olarak atıf konusu ile ilgili örnek ve meselelere yer verilmiştir.⁵⁴²

İbnü‘s-Serrâc, bütün merfû, mansûb, mecrûr ve i‘râb konusunda bunlara tabi olan isimleri zikrettiğini belirtmiştir. Ayrıca kitabın başında isimlerin; m‘urab ve mebnî olarak iki kısma ayrıldığını, m‘urab isimlerinde; munsarif ve gayri munsarif

⁵³⁴ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/19.

⁵³⁵ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/19.

⁵³⁶ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/23.

⁵³⁷ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/45.

⁵³⁸ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/46.

⁵³⁹ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/55.

⁵⁴⁰ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/61.

⁵⁴¹ İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/69.

⁵⁴² İbnü‘s-Serrâc, *el-Usûl fi‘n-nahv*, 1996, 2/76.

olarak iki kısma ayrıldığını, bu itibarla şimdi munsarif ve gayri munsarif isimleri zikredeceğini, akabinde isi mebnî olanları ele alacağını ifade etmiştir.⁵⁴³

İbnü's-Serrâc bu açıklamasıyla, konuların birbirinden uzak düşmesi sebebiyle aradaki bağlantıyı kurmaya ihtiyaç duymuş ve bu şekilde başlayacak olduğu konunun düzenine dair ön bilgi vermiştir.

3.4.1.15. Munsarif ve gayri munsarif isimler konusu

İsmin, her üç hareke i'râbı ve tenvini alması ile munsarif halleri; cer ve tenvin almayarak gayri munsarif halleri ile ilgili konulara yer verilmiştir.⁵⁴⁴

İsmin munsarif olmasına engel olan sebepler: bir ismin gayri munsarif olmasının dokuz sebebi olduğu belirtilmiş ve bu sebepler ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.⁵⁴⁵

Konu üzerine meseleler: munsarif ve gayri munsarif konuları ile ilgili örnek ve meselelere yer verilmiştir.⁵⁴⁶

İbnü's-Serrâc burada, mukatta harflerinin i'râbından da bahsetmiştir. Bu vesile ile bazı harflerin hikâye üzerine i'râb aldığını zikretmiş ve "hikâye" konusunu ayrı bir başlık altında ele alacağını belirtmiştir.⁵⁴⁷

Hikâye edilmesi caiz olan ve caiz olmayanlar konusu: Arap dilindeki herhangi bir harf, kelime, terkip veya cümle ad olarak kullanıldığında, ad yapılmadan önceki i'râb mı hikâye edileceği, yoksa mevcut kullanımındaki i'râb mı verileceğine dair konular ele alınmıştır.⁵⁴⁸ Cümlenin, bir kişiye ad olarak kullanılmasına örnek olarak "تأبط شرا" (kötülüğü koltukladı) örneği verilmektedir. Bu cümle, kötülük işlemekle meşhur olan bir kişinin lakabı olmuştur. Bu itibarla bu kişinin ismi olarak cümlede "رأيت تأبط شرا" olarak kullanıldığında, daha önceki i'râbı üzerine kullanılır.

⁵⁴³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/79.

⁵⁴⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/79.

⁵⁴⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/80.

⁵⁴⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/93.

⁵⁴⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/103.

⁵⁴⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/104.

Hikâye edilmesi caiz olanlar: hikâye edilmesi caiz olanlar; cümle, şibhü'l-cümle ve ikil veya çoğul isimler olarak üç kısım olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁹

Hikâye edilmesi caiz olmayanlar: hikâye edilerek i'râb verilmesi caiz olmayanlar; mebnî isimler, dâimi izâfe ile kullanılıp izafeden koparılan isimler, ad olarak kullanılması kastedilen harfler olarak üç kısım olduğu zikredilmiştir.⁵⁵⁰ Ayrıca İbnü's-Serrâc, "harflerin ad olarak kullanılması" konusunu ayrı başlık altında ele almıştır.⁵⁵¹

İbnü's-Serrâc, munsarif olmayanlar konusunu zikrettiğini, ayrıca "m'urab olanlara benzeyen mebnîler" konusunu daha sonra ele alacağı bahsi geçtiğini,⁵⁵² bu itibarla burada bu konuya yer verip daha sonra "mebnî isimler" konusunu ele alacağını belirtmiştir.⁵⁵³

M'urab kelimelere benzeyen mebnî isimler konusu: bu isimlerin; müfred ve mürekkep olarak iki kısım olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁴

Müfred olan mebnî isimlerin kısımları: bu isimler: "kinâye" (zamirler), "işaret isimleri", "ism-ü fiil", "harf manası taşıyan isimler", "zarfiyette yerleşmiş isimler" ve "hikâye edilen sesler" olarak altı kısımdır.⁵⁵⁵

İbnü's-Serrâc bu konunun sonunda; m'urab ve mebnî isimleri zikrettiğini belirtmiştir. Ayrıca kelamın isim, fiil ve harf olduğunu belirttiğini, şimdi ise fiillerin i'râb ve binâ konularını zikredeceğini ifade etmiştir.⁵⁵⁶

3.4.1.16. Fiillerde i'râb ve binâ konusu

Fiillerin; m'urab ve mebnî olarak iki kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Mebnî fiiller de hareke üzerine ve sükûn üzerine olarak iki kısma ayrıldığı zikredilmiştir.⁵⁵⁷ M'urab

⁵⁴⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/104.

⁵⁵⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/108.

⁵⁵¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/110.

⁵⁵² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/107.

⁵⁵³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/111.

⁵⁵⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/111.

⁵⁵⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/114.

⁵⁵⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/144.

⁵⁵⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/145.

fiiller ise başında mudâraat harfleri olan zait harflerden birinin bulunduğu fiiller olduğu zikredilmiştir.⁵⁵⁸

İbnü's-Serrâc, m'urab ve mebnî olan isimler ve fiillerin tüm konularını bitirdiğini, sırada ise harfler konusu kaldığını belirtmiştir. Böylece İbnü's-Serrâc, konular arasındaki tertip ve düzeni korumuş ve kopukluk olmaması için kelimenin bir diğer kısmı olan harf konusuna geçeceğini ifade etmek istemiştir.⁵⁵⁹

3.4.1.17. Anlam ifade eden harfler konusu

İbnü's-Serrâc, kitabının başında harfin tarifini zikrettiğini belirtmiştir. Burada ise harfin tüm kısımlarını ele alacağını zikretmiştir. Bu bakımdan İbnü's-Serrâc, konunun giriş kısmında genel bir bilgi vererek konuya başlamıştır. Bu bağlamda bütün harflerin mebnî olduğunu ve aslında sükûn üzerine mebnî olması gerektiğini, bazı durumlarda hareke üzerine mebnî olduğunu zikretmiştir. Bu itibarla harfin binâ yönünden; sakin, medmûm, meksûr ve meftûh olarak dört kısım olduğunu zikretmiştir.⁵⁶⁰

İbnü's-Serrâc harfler konusunu bitirdikten sonra; isim, fiil, harf ve bu kısımların i'râb ve binâ konularını ele aldığını, şimdi ise kelimada meydana gelen; "takdim", "tehir", "idmâr" ve "izhâr" konularını ele alacağını belirtmiştir.⁵⁶¹

3.4.1.18. Takdim ve tehir konusu

İbnü's-Serrâc, öne geçirilmesi caiz olmayan konuların on üç kısımdan oluştuğunu ve bunları ayrı ayrı ele alacağını zikretmiştir. Bu on üç konuyu konunun başında topluca zikredip daha sonra ayrı ayrı olarak ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.⁵⁶²

Kelimada meydana gelen "idmar" ve "izhâr" konusu: kelamın idmâr ve izhar açısından üç kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Bunlar: kelimada mezkûr olup zikredilmemesi uygun olmayan, kelimada mezkûr olamayıp izhâr edilerek kullanılan,

⁵⁵⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/146.

⁵⁵⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/205.

⁵⁶⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/206.

⁵⁶¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/221.

⁵⁶² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/222.

mezkûr olmayıp izhârı terk edilmiş olan türler olarak zikredilmiştir.⁵⁶³ Konunun sonunda hazf konusunun bir parçası olan ancak hazf ile aralarında fark olduğu için “ittisâ” konusunu ayrı bir başlık olarak ele almıştır.⁵⁶⁴

Ziyade ve ilgâ konusu: nahiv konusunu, genel olarak ilgilendiren konular olan ziyade ve ilgâ konuları ele alınmış ve ilgâ olgusunun meydana geldiği yerler; isim, fiil, harf ve cümle olarak dört kısım olduğu belirtilmiştir.⁵⁶⁵

İbnü’s-Serrâc, bu konuyu bitirdikten sonra; “ellezî” ve “elif lâm” konusunu zikrettikten sonra *el-Usûl* kitabı ile *el-Cümel* kitabının eşit olduğu yere geldiğini zikretmiştir. Bu konudan sonra iki kitap arasında bir fark olmadığını, ancak “tasrîf” bahsinden sonra bu kitapta daha fazla mesele olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁶

İbnü’s-Serrâc, bu konunun ardından sırasıyla; “ellezî ve eliflâm”,⁵⁶⁷ “silet-ü ellezî”⁵⁶⁸ ve “ellezî kelimesinden haber verme”⁵⁶⁹ konuları ele alınmıştır.

İbnü’s-Serrâc bu konuları ele aldıktan sonra konuların daha anlaşılır olması ve açıklığa kavuşması için nahivcilerin haber vermekte caiz gördükleri konuları ele alacağını belirtmiştir.⁵⁷⁰

Haber olması caiz olan konular: isimlerden haber vermenin caiz olduğu bâbların tümünün on dört kısım olduğu zikredilmiştir. Bu konular ilk olarak topluca zikredilmiş, daha sonra tek tek ele alınmıştır.⁵⁷¹

İbnü’s-Serrâc, bu konuda olduğu gibi kitabının birçok yerinde, konuları ilk olarak genel hatları ile ele alıp daha sonra detaylı bir şekilde ayrı ayrı başlıklar altında inceleyip açıklamaktadır. Bu metot sayesinde konular daha anlaşılır olmakta ve okuyucuya kolaylık sağlamaktadır.⁵⁷²

Kelime sonlarının hareke ve sükûn gibi uğramış olduğu değişiklikler: İbnü’s-Serrâc, “elif lâm” ve “isimden haber verme” konularını bitirdikten sonra genel nahiv

⁵⁶³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/247.

⁵⁶⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/255.

⁵⁶⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/257.

⁵⁶⁶ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/261.

⁵⁶⁷ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/261.

⁵⁶⁸ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/266.

⁵⁶⁹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/269.

⁵⁷⁰ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/275.

⁵⁷¹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/276.

⁵⁷² Müeyyed, “Dirâsetü kitâb el-Usûl fi’n-nahv”, 416.

konularından olan “kelimenin sonunun hareke ve sakin yapılması” konusuna başlamıştır.⁵⁷³ Konuyu ele aldıktan sonra konu ile alakalı olan “vakıf” ve “ibtidâ” konusunu ele alacağını, akabinde ise “hemze” konusunu zikredeceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁴

İbnü’s-Serrâc, “kelime sonlarının uğramış olduğu değişiklikler” konusu ve bu konuya bağlı olarak getirmiş olduğu alt başlıklar ile nahiv konularını tamamlamış, “te’nis” konusu ile “sarf” konularına başlamıştır.⁵⁷⁵

3.4.2. Sarf bölümü

İbnü’s-Serrâc, kelimenin kendisinde meydana gelen değişiklikleri içeren; “müzekker müennes”, “maksûr memdûd”, “tesniye, cemi”, “aded”, “cemü’t-teksîr”, “tasgir”, “nisbe”, “masdarlar ve bunlardan türeyenler”, “imâle”, “ebniye”, “tasrif”, “idgâm” ve “zarûrâtü’ş-şâir” konuları kaldığını, bu kısımdan sonra sırasıyla bu konuları ele alacağını belirtmiştir.⁵⁷⁶

Müberred, *el-Muktedab* kitabında sarf konularının birçoğunu kitabının başında, nahiv konuları ile karışık bir şekilde zikretmiştir. İlk olarak “isim ve fiillerin i’râbları” konusuna değinmiş,⁵⁷⁷ ilerleyen konulardan sonra “tasrif ve kısımları” başlığı altında sarf konularını zikretmiştir.⁵⁷⁸ Ancak sarf konularını sadece bu başlık altında toplamamış, “maksûr ve memdûd” gibi sarf konularını nahiv konuları arasında zikretmiştir.⁵⁷⁹

3.4.2.1. Müzekker müennes konusu

Te’nis alametinin; belirtili ve belirtisiz olarak iki kısma ayrıldığı ve bu türlerin isimlerdeki kullanım şekilleri ele alınmıştır.⁵⁸⁰

⁵⁷³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/361.

⁵⁷⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/366.

⁵⁷⁵ Müeyyed, “Dirâsetü kitâb el-Usûl fi’n-nahv”, 407.

⁵⁷⁶ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/406.

⁵⁷⁷ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/3.

⁵⁷⁸ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/35.

⁵⁷⁹ Müberred, *el-Muktedab*, 3/79.

⁵⁸⁰ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/407.

3.4.2.2. el-Maksûr el-Memdûd

Lâmü'l-fiil olan “vâv” ve “yâ” harflerinden dönüşmüş olan elifler olduğu belirtilmiştir.⁵⁸¹

İbnü's-Serrâc, müzekker müennes konusunu işledikten sonra kelimenin kendisinde olan değişiklikleri içeren konular arasında “el-maksûr el-memdûd” konusunu ele almıştır. *Muktedab* kitabında ise bu konu, “haberi hazf olan mübtedâ” konusundan sonra zikredilmiş, daha sonra “ibtidâ konusuna geçilmiştir.⁵⁸²

3.4.2.3. Tesniye ve cemi konusu

Tesniye ve cemi olan isimler; sahih ve mutel olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İbnü's-Serrâc, sahih olan isimlerin daha önce zikredildiğini, mutel olan isimlerin ise; maksûr, memdûd ve sonu “yâ” olan şeklinde üç kısma ayrıldığını belirtmiştir.⁵⁸³

3.4.2.4. Sayılar konusu

Sayılarla gelen isimlerin müzekker ve müennes halleri ele alınmıştır.⁵⁸⁴

3.4.2.5. Cemü't-teksîr

Müfred olan kelimenin yapısının, çoğul yapıldığında değişmesinden dolayı meydana gelen kırılmaya söylendiği zikredilmiştir.⁵⁸⁵

3.4.2.6. Tahkîr

Diğer adı tasgir olarak bilinen tahkîr, adlarda küçültme anlamı ifade eden kalıba dönüştürme işlemi olarak belirtilmiştir.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/415.

⁵⁸² Müberred, *el-Muktedab*, 3/79.

⁵⁸³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/417.

⁵⁸⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/424.

⁵⁸⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/429.

⁵⁸⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/36.

3.4.2.7. Nisbe konusu

Bir ismin herhangi bir yere, şahsa, soya veya kabileye nispet edilmesine söylendiği, bu tür isimlerin beş kısma ayrıldığı belirtilmiştir.⁵⁸⁷

3.4.2.8. Masdarlar ve ismü'l-fâil konusu

Masdarların kök olduğu, fiillerin ise bunlardan türediği zikredilmiş, bu konuda; masdar, sıfat, fiil ve fiilden türeyenler olarak dört kısım zikredileceği belirtilmiştir.⁵⁸⁸

3.4.2.9. İmâle konusu

İmâle; elif harfinin yâ harfine yakın, fetha harekesini ise kesre harekesine yakın okumak olduğu, imâle ile okumanın sebeplerinin ise altı madde olduğu zikredilmiştir.⁵⁸⁹

3.4.2.10. İsimlerin yapıları ve kısımları

İsimlerde yapılar; fazlalık bulunmayan isim, fazlalık bulunan isim olarak iki kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Fazlalık bulunmayan isimler; üç harfli, dört harfli, beş harfli olarak üç kısma ayrılmıştır. Üç harfli olan isimler yapı olarak on kısma, dört harfli isimler beş kısma, beş harfli isimler de beş kısma ayrılmaktadır. Fazlalık bulunan isimler; asıl harflerden bir harfin tekrarı ile olan, asıl harfler dışında zâid harfler ile olarak iki kısma ayrıldığı zikredilmiştir.⁵⁹⁰

İbnü's-Serrâc'ın, konu girişindeki konuları topluca kısımlara ayırması ve genel bilgi verme metodu, Sîbeveyhi ve Müberred'in eserinde görülmemektedir. Örneğin: Sîbeveyhi, aynı konuya hiçbir ön bilgi vermeden başlamış ve konu karmaşık bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁹¹ Aynı şekilde Müberred, *el-Muktedab*'da konu girişinde kısa bir ayırım yapsa da konunun tamamı için genel bir taksimat yapmamış, ayrıca aynı

⁵⁸⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/63.

⁵⁸⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/85.

⁵⁸⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/160.

⁵⁹⁰ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/180.

⁵⁹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 4/242.

konu olan “isimlerin yapıları” bahsinin girişinde, fiillerin yapılarına da değinerek konuyu karmaşık hale getirdiği görülmektedir.⁵⁹²

3.4.2.11. Tasrîf konusu

Bir kelimenin, farklı kalıplara dönüştürülmesine “tasrîf” adının verildiği belirtilmiş; “ziyâde”, “ibdâl”, “hazf”, “tagyîr” ve “idgâm” olarak beş kısma ayrıldığı zikredilmiştir.⁵⁹³

3.4.2.12. İdgâm konusu

İbnü’s-Serrâc, Arap dilindeki harflerin yirmi dokuz tane olduğunu zikretmiştir. Ayrıca “idgâm” konusu ve Arap dilinin fonetik ve ses bilgisi olan “harflerin mahreçleri” konusunu ve bu harflerin kısımlarını detaylı bir şekilde ele almıştır.⁵⁹⁴

İbnü’s-Serrâc, “idgâm” konusu ile sarf konularını tamamlayıp “zarûretü’ş-şâir” konusuna başlamıştır.

3.4.3. Zarûretü’ş-şâir

Zarûretü’ş-şâir; Şairin belirli kurallar çerçevesinde vezin ölçüsünde hazf, ziyâde, takdim, tehir, harfin ibdâli veya i’râb değişikliği gibi zorunlu değişikliklere gitmesine denmektedir. Bu bağlamda İbnü’s-Serrâc, nahiv ve sarf konularından bağımsız olarak “zarûretü’ş-şâir” konusunu ele almıştır.⁵⁹⁵

Nahiv ve sarf konularının istişhâdlarında zarûret konusu devamlı karşılaşılan bir durum olmuştur. İbnü’s-Serrâc, bu konu için ayrı bir başlık açarak; “zaruret durumunda uygun olan uygulamalar”,⁵⁹⁶ “hazfetmeye ihtiyaç duyulduğunda şâir için uygun olan”,⁵⁹⁷ “kâfiyelerde şeddenin tahfif edilmesi”,⁵⁹⁸ gibi konulara yer vererek, konu içeriklerini tertipli ve düzenli bir şekilde ele almıştır. İbnü’s-Serrâc’ın amacı

⁵⁹² Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/53.

⁵⁹³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 3/231.

⁵⁹⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 3/399-405.

⁵⁹⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 3/435.

⁵⁹⁶ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 3/435.

⁵⁹⁷ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 3/447.

⁵⁹⁸ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 3/448.

sadece şairin muhalefet etmek zorunda kaldığı durumları aktarmak olmamış, aynı zamanda zaruret çerçevesinde yapılan “hazf”, “ziyâde” vb. uygulamalar için usûl ve kuralları belirtmek olmuştur. Bu bağlamda İbnü’s-Serrâc şöyle demektedir: “Şair kafasına göre hazfedip ziyade yapamaz. Bu iş için uygulaması gereken kurallar vardır. Onlardan birisi: kullanılması ve üzerine kıyas edilmesi uygun olan durumlar... Teşbih yaptığında; yakın teşbih, uzak teşbih vardır.”⁵⁹⁹

İbnü’s-Serrâc’ın, ayrı bir bölüm olarak ele almış olduğu “zaruretü’ş-şâir” konusu, daha sonra bu alanda yazılan telifler için ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda öğrencisi olan es-Sîyrâfî *Mâ yahtemilü’ş-şirü mine’d-darûrati* adlı eseri yazmış ve bu eserde İbnü’s-Serrâc’ın bu bölümde zikretmiş olduğu konuları ele almış ve bu kısımları dokuz kısım olarak zikretmiştir.⁶⁰⁰

İbnü’s-Serrâc, Sîbeveyhi’nin kitabından elde etmiş olduğu dil konularını, *el-Usûl* kitabında akla uygun, mantıki bir düzen ile tasnif ederek bir araya getirmiştir.⁶⁰¹ Müberred’in ele almış olduğu *el-Muktedab* eseri, Sîbeveyhi’nin kitabının bir muhtasarı ve özeti olarak görülmüştür.⁶⁰² İbnü’s-Serrâc, konuları “merfûât”, “mansûbât” ve “mecrûrât” gibi başlıklar altında benzer konuları, tertipli bir şekilde, konular arasında bağlantı kurmaya özen göstermiş, böylece hocası olan Müberred’in, konuları dağınık bir şekilde ele almış olduğu *el-Muktedab* adlı eserinden daha verimli ve istifâdeli bir kitap haline getirmiştir.⁶⁰³

3.5. EBÛ ALÎ EL-FÂRİSÎ’NİN *EL-ÎDÂHU’L-ADUDÎ* ADLI ESERİNDE İBNÜ’S-SERRÂC’IN METODUNUN ETKİSİ

Fârisî *el-Îdâh* adlı eserinde konulara İbnü’s-Serrâc gibi ilk olarak “kelam ve bileşenleri” konusuyla başlamıştır.⁶⁰⁴ Bu konudan sonra “i’râb ve binâ” konularını ele almıştır.⁶⁰⁵ Fârisî, İbnü’s-Serrâc gibi ön bilgi mahiyetinde olan bu girişten sonra merfû

⁵⁹⁹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 3/435.

⁶⁰⁰ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Mâ yahtemilü’ş-şirü mine’d-darûrati*, thk. İvâd b. Hamed el-Kavzî (Riyad: Câmîatü’l-Melik Suud, 1991), 34-35.

⁶⁰¹ Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, 6/2536.

⁶⁰² Muhtâr, *Târîhu’n-nahvi’l-Arabî*, 131.

⁶⁰³ Müeyyed, “Dirâsetü kitâb el-Usûl fi’n-nahv”, 408.

⁶⁰⁴ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Îdâhu’l-Adudî*, thk. Hasan Şâzelî Ferhûd (Riyad: Câmîatü’r-Riyâd, 1969), 9.

⁶⁰⁵ Fârisî, *el-Îdâhu’l-Adudî*, 11-15.

isimler olan; “ibtidâ”, “haber” ve “fâil” konularını zikretmiştir.⁶⁰⁶ Merfû isimleri bitirdikten sonra; “Mansûb olan isimler” başlığı altında mef’ûller, hâl, temyîz gibi mansûb olan isimleri zikretmiştir.⁶⁰⁷ Mansûb isimler konusundan sonra “Mecrûr olan isimler” başlığı altında, harf-i cer ve idâfe ile mecrûr olan konuları ele almıştır. Mecrûr isimlerin akabinde, “tekit”, “sıfat”, “atfu’l-beyân”, “bedel” ve “atıf bi’l-hurûf” gibi “tevâbi” konularını zikretmiştir.⁶⁰⁸

Aktarmış olduğumuz bu metot çerçevesinde İbnü’s-Serrâc, nahiv çalışmalarında sistematik bir metodun olmadığı bir dönemde *Usûl* kitabını yazmasıyla, nahiv konularını akla uygun, tutarlı ve mantıksal yöntemle ele almış ve nahiv çalışmalarında yeni bir metot geleneği ortaya koymuştur.

3.6. İBN SERRAC’IN NAHİV ÇALIŞMALARINDA GETİRMİŞ OLDUĞU YENİLİKLER

Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ı, Arap dilinde nahiv, sarf ve ses bilgisi konularını en kapsamlı ele alan ilk eserdir.⁶⁰⁹ Nahiv ilminin ilk ortaya çıkışından Halil b. Ahmed’e kadar geçen dönemdeki nahiv düşünce ve birikimlerini barındıran önemli bir kitap olmuştur. Bu bakımdan bu esere, nahiv alanında mucize bir eser olarak bakılmıştır.⁶¹⁰ Sîbeveyhi’nin kitabından sonra uzun zaman böyle bir nitelikte bir eser yazılmamıştır. Bu bağlamda el-Mâzinî; “Sîbeveyhi’den sonra kim nahiv alanında hacimli bir kitap yazmak isterse utansın” diyerek *el-Kitâb*’ın önemine vurgu yapmıştır.⁶¹¹ Bu itibarla Arap dilinde, insanlar uzun zaman *el-Kitâb* ile eğitim ve öğretim görmüş ve gündemlerinde her zaman bu eser olmuştur.⁶¹² Sîbeveyhi’den sonra nahiv, sarf ve ses bilgisi konularını kapsamlı bir şekilde ilk ele alan kişi Müberred olmuş ve *el-Muktedab* adlı eserini, Sîbeveyhi’nin kitabındaki konuları baz alarak yazmıştır.⁶¹³ İbnü’s-Serrâc, her nahiv ilmini talep eden kişi gibi Sîbeveyhi’nin kitabını hocası olan Müberred’de okumuş, böylece Arap dilinde üstün bir bilgiye sahip olmuştur.⁶¹⁴ İbnü’s-Serrâc,

⁶⁰⁶ Fârisî, *el-İdâhu’l-Adudî*, 29-63.

⁶⁰⁷ Fârisî, *el-İdâhu’l-Adudî*, 167-203.

⁶⁰⁸ Fârisî, *el-İdâhu’l-Adudî*, 273.

⁶⁰⁹ Şaban Avad Muhammed el-Ubeydî, *en-Nahvu’l-Arabiyyu ve menâhucu’t-telif ve’t-tahlîl* (Dımaşk: Dâru Tallâs, 1989), 297.

⁶¹⁰ Muhtâr, *Târîhu’n-nahvi’l-Arabî*, 80.

⁶¹¹ Dayf, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 59.

⁶¹² Muhtâr, *Târîhu’n-nahvi’l-Arabî*, 81.

⁶¹³ Hadîsî, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 96-97.

⁶¹⁴ Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, 6/2535.

Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'indeki konuları tertipli ve düzenli bir hale getirerek *el-Usûl* kitabını yazmıştır.⁶¹⁵ Bu itibarla İbnü's-Serrâc, kitabını ele alırken Sîbeveyhi ve hocası olan Müberred'den yararlanmış ve kitabında birçok atıflarda bulunmuştur. Ancak İbnü's-Serrâc, eserinde terimsel yönden bazı farklılıklar getirmiştir. Bu sebeple burada İbnü's-Serrâc'ın, Sîbeveyhi ve Müberred'den farklı olarak getirmiş olduğu öne çıkan bazı yenilik ve farklılıklar ele alınacaktır.

3.6.1. “Kelam ve bileşenleri” terimi

İbnü's-Serrâc, kelamın; isim fiil ve harf olarak üç kısımdan ibaret olduğunu zikretmiştir. Sîbeveyhi'nin kullanmış olduğu “kelime” yerine “kelam” tabirini kullanmıştır.⁶¹⁶ Çünkü Sîbeveyhi, isim fiil ve harf sınıflandırmasında “kelime” tabirini kullanmıştır.⁶¹⁷ İbnü's-Serrâc bu kullanışı ile hocası Müberred'in bu sınıflandırmada kullanmış olduğu “kelam” tabirini tercih ettiği görülmektedir.⁶¹⁸ Ancak İbnü's-Serrâc, sınıflandırmada isim, fiil ve harf kısımları için “kelamı meydana getiren” veya “kelamın bileşenleri” anlamını ifade eden "يأتلف" terimini kullanırken Sîbeveyhi ve Müberred bu tabiri kullanmamış ve Sîbeveyhi: "فالكلّم اسمٌ، وفِعْلٌ، وحَرْفٌ" şeklinde; Müberred ise: "فألكلام كلّ اسم وفعل وحرف" şeklinde sınıflandırma yapmıştır.

İbnü's-Serrâc, kelimenin kısımları olan isim, fiil ve harf türlerini ayrı ayrı tanımını yapmış ve tanımlarda farkındalık özelliği olan kelimeleri açıklamıştır. Bu bağlamda ismin tarifinde “müfred bir mana” taşıdığını belirtmiştir. Bu tanımda Müberred'den farklı olarak “müfred” kelimesini kullanmıştır. İbnü's-Serrâc bu terimi, isim olan kelimeyi fiilden ayırmak için kullandığını belirtmiştir.⁶¹⁹ Aynı şekilde Sîbeveyhi ismin tarifinde sadece örnek vermek ile yetinmiştir.⁶²⁰ Müberred ise ismi; “cer harfinin gelebileceği kelime” olarak tanımlamıştır.⁶²¹ Ancak İbnü's-Serrâc, ismin tüm özelliklerini içeren bir tanım ile ifade etmiştir.⁶²²

⁶¹⁵ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1986, 3/149.

⁶¹⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/36.

⁶¹⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/12.

⁶¹⁸ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/3.

⁶¹⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/36.

⁶²⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/12.

⁶²¹ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/3.

⁶²² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/36.

3.6.2. “Alem” terimi

Sîbeveyhi, ma‘rifenin kısımlarından biri olan şahıs isimleri için "علم الخاص" terimini kullanmış, hiçbir tanım yapmadan örnek vererek ifade etmiştir.⁶²³ Müberred, “ma‘rifeler” konusunda "الاسم الخاص" terimini kullanmaktadır.⁶²⁴ İbnü’s-Serrâc’ın kitabına bakıldığında, ma‘rifeler konusunda sadece “alem” terimini kullanmıştır.⁶²⁵ Daha sonraki nahiv çalışmalarında da bu terimin yerleştiği görülmektedir. Bu bağlamda İbn Hişâm *Evdahu’l-mesâlik* adlı eserinde “şahıs isimler” bahsinde: “Bu, alem bâbıdır” başlığı altında konuyu ele almaktadır.⁶²⁶

3.6.3. “Merfû isimler” terimi

İbnü’s-Serrâc, “merfû olan isimler” başlığı altında “mübtedâ”, “haber”, “fâil” gibi i‘râbı raf olan konuları bir araya toplamıştır. Sîbeveyhi ve Müberred, merfû olan isimleri dağınık bir şekilde ele almıştır. Örnek olarak: Sîbeveyhi, merfû isimlerden olan mübtedâ ve haber konusunu, bağımsız bir konu olarak; “müsned ve müsnedün ileyh” başlığı altında ele almıştır.⁶²⁷ Aynı şekilde Müberred, bir başka merfû isimlerden olan “fâil” konusunu; “merfû isimler” olgusunu gözetmeksizin bağımsız olarak zikretmiştir.⁶²⁸ Bu itibarla İbnü’s-Serrâc, Sîbeveyhi ve Müberred’den farklı olarak “merfû isimler” terimini zikretmiş, ayrıca tüm merfû olan konuları bir başlık altında ele almıştır.

3.6.4. “Mübtedâ” terimi

Sîbeveyhi, “mübtedâ” ve “haber” konusuna; “Bu bâb müsned ve müsnedün ileyh konusudur” şeklinde başlamaktadır. Müsned olan isme, mübtedâ terimini kullanmıştır. Tanım olarak; “İsmin ilk halinin ibtidâ olduğunu, nasb, raf ve cer yapanların ibtida dışında geldiğini” belirterek ifade etmiştir. Bu bağlamda Sîbeveyhi, “müsned”, “mübtedâ” ve “ibtidâ” terimlerini kullanmıştır.⁶²⁹ Müberred de

⁶²³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 2/5.

⁶²⁴ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/276.

⁶²⁵ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/149.

⁶²⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (Beirut: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/122.

⁶²⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/23.

⁶²⁸ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 1/13.

⁶²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/23.

Sîbeveyhi'nin konu başlığına ve tanımına benzer şekilde mübtedâ konusunu ele almıştır.⁶³⁰ Ancak İbnü's-Serrâc, merfû olan isimlerin beş kısım olduğunu ve bunlardan birincisinin “mübtedâ” olduğunu belirtmiş, daha sonra “mübtedâ'nın şerhi” başlığı altında açıklamasına yer vermiştir. Mübtedâ'nın tanımını; “İsim, fiil ve harf olan âmillerden arındırılmış, ikinciden önce gelmiş ve ikinci ise haberi olmuş, ikisi de bir diğerine ihtiyaç duyan olgudur” şeklinde yapmıştır.⁶³¹ İbnü's-Serrâc'ın konu başlığını; “mübtedânın şerhi” olarak zikrederek daha özele indirgemiş, “mübtedâ” terimini daha belirgin bir şekilde kullanmış, daha kapsamlı olan “müsned ve müsnedün ileyh” terimlerini kullanmamıştır.

3.6.5. “Nâibü'l-fâil” terimi

Son dönem nahivcileri arasında “nâibü'l-fâil” olarak yerleşmiş olan terim; mef'ûl olan kelimenin, zikredilmeyen fâilin yerine geçmesine denmektedir.⁶³² Sîbeveyhi, “nâibü'l-fâil” konusunu “Bu konu, fiilin mef'ûle geçişi olmayan fâilin bâbıdır” olarak adlandırmış ve belli bir terim kullanmamıştır.⁶³³ Müberred ise: “Fâili zikredilmeyen mef'ûlün bâbı” olarak ifade etmektedir.⁶³⁴ İbnü's-Serrâc'a bakıldığında daha açık ve daha anlaşılır bir ifade kullanmaktadır. Bu bağlamda İbnü's-Serrâc, merfû olan isimler bahsinde: “Eylemi gerçekleştirenin zikredilmediği mef'ûl” başlığı altında, “nâibü'l-fâil” konusunu ele almış ve tanımını yapmıştır.⁶³⁵

3.6.6. “Mansûb isimler” terimi

İbnü's-Serrâc, merfû isimler konusunda olduğu gibi i'râbı nasb olan isimleri; “mansûb olan isimler” terimi ile tek başlık altında toplamıştır.⁶³⁶ Ayrıca İbnü's-Serrâc bu başlığı ve terimi belli bir konu için değil; i'râbı nasb olan tüm isimler için kullanmıştır. Sîbeveyhi, buna benzer; “Bu, mansûb isimler bâbıdır” gibi başlık şeklinde bir tabir kullanmış olsa da bu tabiri, fiili hazf olmuş olan masdar gibi belli bir

⁶³⁰ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/126.

⁶³¹ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/126.

⁶³² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 2/135.

⁶³³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/33.

⁶³⁴ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/50.

⁶³⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/76.

⁶³⁶ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/159.

konu için kullanmış ve mensub olan isimleri dağınık bir şekilde zikretmiştir.⁶³⁷ Aynı şekilde Müberred, mansûb olan isimleri bir arada zikretmemiş, bu sebeple bu şekilde bir terim kullanmamıştır. Örnek olarak: İbnü's-Serrâc, “temyîz” konusunu “mansûb isimler” başlığı altında zikrederken Müberred, böyle bir terim ve başlık altında mansûb isimleri topluca zikretmemiş ve konuyu bağımsız olarak zikretmiştir.⁶³⁸

3.6.7. “Fâile benzeyen” terimi

İbnü's-Serrâc, “kâne ve grubu” ve “leyse kelimesine benzeyenler” ile merfû olan isimlere; “fâile benzeyen” tabirini kullanmıştır. Bunun sebebi ise “kâne ve grubu” olan fiillerin gerçek fiil olmayışıdır. Bu sebeple bu fiiller ile merfû olan isimler de gerçek fâil değil; “fâile benzeyen” olarak ifade etmiştir.⁶³⁹

Sîbeveyhi, “kâne ve grubu” olan konuya “İsmü'l-mef'ûle müteadd'i olan fiil...” olarak adlanmıştır.⁶⁴⁰ Müberred, Sîbeveyhi ile aynı başlık ve terimleri kullanmıştır.⁶⁴¹

İbnü's-Serrâc'ın, merfû olan isimler bahsinde “kâne ve grubu” konusunu, Sîbeveyhi ve Müberred'den farklı olarak “fâile benzeyen” başlığı ile ele almıştır.

3.6.8. "الكنایات" ve "ضمیر" terimleri

Sîbeveyhi, şahız zamirleri için “idmâr” terimini kullanmıştır.⁶⁴² Müberred ise “mudmer” terimini kullanmıştır.⁶⁴³

İbnü's-Serrâc, Sîbeveyhi ve Müberred'den farklı olarak şahız zamirleri için “kinâyât” terimini kullanmıştır. Bu bağlamda zamirler konu başlığını; “kinâyât bâbı” olarak zikretmiştir.⁶⁴⁴ Ancak İbnü's-Serrâc, “kinâyât” terimini kullandığı gibi bunun dışında “mudmer” ve “zamir” terimlerini de kullanmıştır.⁶⁴⁵

⁶³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/340.

⁶³⁸ Müberred, *el-Muktedab*, 3/32.

⁶³⁹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/82.

⁶⁴⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/45.

⁶⁴¹ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/86.

⁶⁴² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 2/6.

⁶⁴³ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/279.

⁶⁴⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/115.

⁶⁴⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/115; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 2/313.

3.6.9. Fiilin veya fâilin müteaddî olma konusu

Sîbeveyhi, geçişli ve geçişli olmayan fiiller konusunda terim olarak; “Fiili, mef’ûle geçişli olmayan fâil bâbı”,⁶⁴⁶ “Fiili, mef’ûle geçişli olan fâil bâbı” olarak zikretmiştir.⁶⁴⁷ Sîbeveyhi’nin, başlık olarak da kullandığı bu terimlerden, geçişli olup olmamayı hem fiile hem de fiilin failine isnat ederek kullanmıştır. Müberred’in kitabına bakıldığında; “Fâilin, mef’ûle geçişli olduğu fiilin bâbı” şeklindeki konu başlığı ile Sîbeveyhi’nin kitabındaki kullanışın aynısı olduğu görülmektedir.⁶⁴⁸

İbnü’s-Serrâc, Sîbeveyhi ve hocası Müberred’den farklı olarak; “İki mef’ûle geçişli olan fiilin bâbı” şeklinde, geçişli olma durumunu sadece fiile isnat etmiş ve böylece daha kısa bir terim kullanmıştır.⁶⁴⁹

3.6.10. "الاتساع" terimi

Sîbeveyhi, “Fiilin lafzen kullanılıp anlam olarak kullanılmaması” başlığı altında, kelimada yapılan kısaltmalara yer vermiştir. Bu tür uygulamaların sebebinin ise; Arapların kelimada kısa, veciz ve geniş kullanışlarından ötürü olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁰ Sîbeveyhi’nin, “geniş olma” anlamı ifade eden "الاتساع" kelimesini konu içerisinde, terimselleştirmeden lügat anlamı ile sıradan bir kelime olarak kullandığı görülmektedir. Bu bakımdan konu başlığı olarak da ele almamıştır. Müberred, aynı konuyu “Takdir etmek suretiyle sorularda masdarlar konusu” başlığı ile zikretmiştir.⁶⁵¹

İbnü’s-Serrâc, kelimada meydana gelen “idmâr”, “izhâr” ve “hazf” konularını zikrettikten sonra “ittisâ” başlığı altında, “hazf” konusunun bir türü olduğunu ifade ettiği konuları ele almıştır.⁶⁵² Bu itibarla İbnü’s-Serrâc, Sîbeveyhi ve Müberred’in farklı başlıklar altında ele almış olduğu konuları, “ittisâ” kelimesini öne çıkartarak bu başlık altında toplamış, “ittisâ” kelimesinin tanımını ve kısımlarını zikrederek güçlü ve belirgin bir şekilde ifade etmiştir.

⁶⁴⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/33.

⁶⁴⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/34.

⁶⁴⁸ Müberred, *el-Muktedab*, 3/91.

⁶⁴⁹ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/177.

⁶⁵⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/211.

⁶⁵¹ Müberred, *el-Muktedab*, 3/228.

⁶⁵² İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/255.

3.6.11. “Mecrûr isimler” terimi

İbnü’s-Serrâc, i’râbı cer olan isimleri; “Mecrûr olan isimler” terimi ile bir başlık altında topluca ele almıştır.⁶⁵³ Sîbeveyhi ve Müberred’in bu konudaki tutumlarına bakıldığında, İbnü’s-Serrâc gibi i’râbı cer olan isimleri bir arada zikretmemişler ve kullanmış olduğu “Mecrûr olan isimler” terimini de kullanmamışlardır. Sîbeveyhi, zikretmiş olduğu; “Bu, cer bâbıdır” başlığını sadece “idâfe” konusu için kullanmış, diğer cer olan isimleri bu başlık altında zikretmemiştir.⁶⁵⁴

3.6.12. “Tevâbi” terimi

Sîbeveyhi, “bedel”, “nat” gibi i’râb yönünden bir önceki isme tabi olan konular için “Niteleyenin nitelenene göre i’râb alması...” gibi başlık kullanarak, belli bir terim zikretmemiştir⁶⁵⁵ Müberred ise bu tür konuları dağınık bir şekilde ele almıştır. Örnek olarak: “n‘at” konusunu; “İsimlerin mübhemlere n‘at olma konusu”,⁶⁵⁶ “Nekre isme n‘at yapma konusu”⁶⁵⁷ gibi başlıklarla farklı yerlerde dağınık bir şekilde zikretmiştir.

İbnü’s-Serrâc, Sîbeveyhi ve Müberred’den farklı olarak; i’râb yönünden, önce gelmiş olana tabi olan; “tekit”, “n‘at”, “atfu’l-beyân”, “bedel” ve “el-atfu bi’l-hurûf” konuları için “tevâbi” terimi kullanmış ve bu konuların tümünü “tevâbiü’l-esmâ” başlığı altında ele almıştır.⁶⁵⁸

3.6.13. “İdâfe ve neseb” terimleri

Sîbeveyhi; bir kişiye, bölgeye veya kabileye nispet etme bahsinde; “Bu idâfe bâbı; nisbe konusudur” başlığı altında “nisbe” konusunu ele almıştır.⁶⁵⁹ Bu itibarla Sîbeveyhi, “nisbe” konusu için “idâfe” terimini kullanmıştır. Müberred de

⁶⁵³ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 1/408.

⁶⁵⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/419.

⁶⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 1/421.

⁶⁵⁶ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/322.

⁶⁵⁷ Müberred, *el-Muktedab*, ts., 4/286.

⁶⁵⁸ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1996, 2/19.

⁶⁵⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1988, 3/335.

Sîbeveyhi'nin yolunu izlemiş ve “Bu, nisbe konusu olan idâfe bâbıdır” şeklinde başlık kullanarak, Sîbeveyhi gibi “idâfe” terimini “nisbe” konusu için kullanmıştır.⁶⁶⁰

İbnü's-Serrâc, Sîbeveyhi ve Müberred'den farklı olarak “nisbe” konusu için “Neseb konusunun zikredilmesi” başlığı ile konuyu ele almış ve “idâfe” terimini “nisbe” konusu için kullanmamıştır.⁶⁶¹

İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* kitabında, terimsel yönden öne çıkan özellikleri için birkaç madde saymak mümkündür. Birincisi: bir terimin tanımı altında, farklı yönlerini ve özelliklerini toplamıştır. Buna örnek olarak: ismin tanımında; mahiyetine, konumuna ve özelliklerine yer vermiştir.⁶⁶² İkincisi: konuyu daha çok netliğe kavuşturmak için farklı söylemler ile anlamı pekiştirmek. Buna örnek olarak: “İsim, kendinden haber verilmesi caiz olandır” söylemi ve “Zarar vermek ve fayda vermek eylemlerini isnad etmeye elverişli olana isim denir” söylemi, ismin isnadı kabul eden bir olgu olduğuna yönelik söylemlerdir.⁶⁶³ Üçüncüsü: Terimlerin tanımlarının; câmi ve mâni olacak şekilde yapılmasıdır. Örnek olarak: ismin tanımında zikretmiş olduğu öğeleri neden kullandığını açıklaması; efratlarını kapsayıcı ve ağyarlarını çıkarmak amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁴ Dördüncüsü: Açık ve net tabirler kullanması. Örnek olarak: “nisbe” konusunda “idâfe” terimini kullanmadan, “Neseb konusu” şeklinde belirli terimler kullanmasıdır.⁶⁶⁵ Böylece İbnü's-Serrâc, öne çıkan bu özellikler çerçevesinde kitabında terimsel olarak farklılıklar ve yenilikler ortaya koymuştur.

⁶⁶⁰ Müberred, *el-Muktedab*, 3/133.

⁶⁶¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/63.

⁶⁶² İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/36.

⁶⁶³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/37-38.

⁶⁶⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 1/36.

⁶⁶⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1996, 3/63.

SONUÇ

Arap dili alanında konular kapsamlı bir şekilde ilk olarak Sîbeveyhi tarafından tasnif edilmiştir. Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserini yazarak kendisinden önceki nahiv, sarf ve ses bilgisi gibi konuları etraflıca zikrederek konuları bir araya toplamıştır. Sîbeveyhi'den sonra nahiv çalışmaları uzun zaman boyunca *el-Kitâb* üzerinden yapılmıştır. Bu meyanda Arap dili eğitimi almak isteyenler, dönemin önde gelenlerinde *el-Kitâb* 'ı okuyarak Arap dilinde söz sahibi olmuşlardır. Eserin, konuları kapsamlı bir şekilde ele alarak önemli bir yere sahip olmasıyla birlikte önceki dönem Arap dili ile ilgili dağınık olan konuları ilk defa bir araya toplamış olması sebebiyle konuların tasnifinde kolaylaştırıcı bir metot takip edilmemiştir. Bu bakımdan birçok tekrar ve fazlalıkların olması, birçok konunun karışık ve girift durumda bulunması ve konu başlıklarındaki kapalılıklar eserin anlaşılmasını güç kılmıştır. Bu sebeple birçok alim, eseri açıklamak için eser üzerine şerh ve haşiyeler yazmışlardır.

Sîbeveyhi'den sonra Müberred, *el-Muktedab* adlı eserini yazarak nahiv ve sarf konularını kapsamlı bir şekilde ilk ele alan kişi olmuştur. Müberred, *el-Kitâb* 'daki dağınık olan konuları tertipli ve düzenli bir şekilde kolaylaştırıcı bir metot kullanmaya çalışmış ancak kullanmış olduğu metot neticesinde konular *el-Kitâb* 'da olduğu gibi kolaylaştırıcı metottan uzak bir şekilde anlaşılması zor bir hal almıştır.

İbnü's-Serrâc, Basra ve Kûfe ekolü temsilcilerinin kıyasıya bir rekabet içinde bulunduğu, ilmî çalışmaları ile önemli bir ilim merkezi haline gelen Bağdat gibi önemli bir yerde yaşamış ve yetişmiştir. Dönemin en önemli Basra ekolü temsilcisi olan Müberred gibi bir âlimde, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* 'ını okumuş ve en yakın öğrencisi olmuştur. Müberred'den sonra ez-Zeccâc'ın derslerine katılmış ve bir müddet öğrenciliğini yapmıştır. Aynı zamanda Fârâbî'den mantık dersleri alarak kendisini mantık alanında geliştirmiştir.

İbnü's-Serrâc, nahiv ve sarf gibi Arap dili alanında önemli bir birikime sahip olmasıyla birtakım eserler ortaya koymuştur. Bu eserler arasında en önemlisi *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eseri olmuştur. Eser, nahiv ve sarf alanında konuları kapsamlı bir şekilde ele alması hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Kitabında asıl olan meseleleri zikredip fûru meselelerine yer vermediği için kitabına *Usûl* adını verdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda eserini, nahiv ilminin değişmez usulleri ve sabit kaideleri üzerine bina etmeyi hedeflemiş, bunu gerçekleştirmek için kaideleri, yaygın kullanışlara

dayandırmış, şaz ve yaygın olmayan kullanışlara yer vermemeye özen göstermiştir. Böylece birçok ihtilafı konu ve uzak tevil gerektiren görüşlerden uzak durarak müteallim seviyesinde olan kişilere hitap etmiştir. İbnü's-Serrâc bu eseri ile Sîbeveyhi'nin kitabındaki konuları, mantıki bir düzen çerçevesinde, tertipli ve düzenli bir şekilde tasnif etmiştir. Benzer olan konuları aynı başlık altında, aralarında mantıki bir bağ kurarak silsile şeklinde zikretmiştir. Kitabına ilk olarak kelimenin kısımları, m'urab, mebnî ve âmiller konuları ile başlangıç yapmış, daha sonra konuları “merfû”, “mansûb” ve “mecrûr” kısımlarına ayırmıştır. Merfû kısmı altında merfû olan isimleri, mansûb kısmında mansûb olan isimleri, mecrûr kısmında da mecrûr olan isimleri sırasıyla zikretmiştir. Böylece daha önce dağınık ve girift bir durumda olan nahiv konularını sistematik bir yöntem kullanarak düzenli hale getirmiştir. Merfû, mansûb ve mecrûr isimler konusundan sonra “tâbiler”, “munsarif ve gayri munsarif” gibi genel nahiv konularını zikretmiştir. Nahiv konularını bitirdikten sonra sarf konularını ele almış ve son olarak müstakil bir başlık altında “zarûretü'ş-şâir” konusunu işlemiştir. Bu itibarla İbnü's-Serrâc kitabını anlaşılabilir ve kolay bir üslup ile ele almıştır. Tekrar ve fazlalıklara yer vermemeye özen göstermiştir. “Kelam ve bileşenleri”, “merfû isimler”, “mübtedâ”, “nâibü'l-fâil”, “tevâbi”, “mecrûr isimler” gibi kullanmış olduğu terimler sebebiyle konuları daha kolay ve anlaşılır duruma getirmiştir. Konuların tasnifinde yeni bir metot ortaya koyarak, tertip ve düzen probleminin çözümüne yeni bir ivme kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmud Kurrâa. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1990.

Akan, Nasrettin. *İbnü's-Serrâc'ın Nahivdeki Yöntemi*. İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Cemheretü'l-emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1988.

Atîk, Abdülazîz. *İlmü'n-nahv ve's-sarf*. Beyrut: Mektebetü Müneymene, 1. Basım, 1963.

Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1997.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2001.

Bek, Muhammed el-Hudarî. *Muhâdarâtü târihi'l-ümemi'l-İslâmiyye ed-devletü'l-Abbâsiyye*. thk. eş-Şeyh Muhammed el-Osmânî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1986.

Berkûkî, Abdurrahmân b. Abdirrahmân b. Seyyid b. Ahmed. *Şerhu Dîvâni Hassân b. Sâbit*. Mısır: el-Matbaatu'r-Rahmâniyye, 1929.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2002.

Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtü'ş-şuarâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.

Çıkar, Mehmet Şirin. "Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası: İbnü's-Serrâc ve Nahiv İlminde Usûl Geleneği". *Ekev Akademi Dergisi* 8/20 (2004), 345-356.

Çıkar, Mehmet Şirin. *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.

Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 7. Basım, 1968.

Demirci, Mustafa. "Zenc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/249-251. İstanbul: Tdv Yayınları, 2013.

Durmuş, İsmail. "Hasen b. Bişr Âmidî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/55-56. İstanbul: Tdv Yayınları, 1991.

Durmuş, İsmail. "Müberred". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/432-434. İstanbul: Tdv Yayınları, 2006.

Ebü Tâkî, Suûd b. Gâzî. *Hasâisu't-telîfi'n-nahvî fi'l-Karni'r-Râbii'l-Hicrî*. Kahire: Dâru Garîb, 1. Basım, 2005.

Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân. *Fî usûli'n-nahv*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.

Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân. *Min târihi'n-nahv*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978.

Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî, 2012.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İğrâb fî cedeli'l-i'râb*. thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Cân el-Efgânî. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1957.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2003.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Esrârü'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1. Basım, 1999.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Lüma'u'l-edille fî usûli'n-nahv*. thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Cân el-Efgânî. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1957.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî. Ürdün: Mektebetü'l-Menar, 3. Basım, 1985.

Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-Arab*. thk. Recep Osman Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1998.

Enîs, İbrâhîm. *Min Esrâri'l-luğa*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısriyye, 3. Basım, 1966.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'a*. thk. Bedrettîn Kahvecî. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1993.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-İdâhu'l-Adudî*. thk. Hasan Şâzelî Ferhûd. Riyad: Câmîatü'r-Riyâd, 1. Basım, 1969.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luğa*. thk. Muhammed el-Mısri. Dımaşk: Dâru Sâdu'd-Dîn, 1. Basım, 2000.

Hadîsî, Hadice. *el-Medârisü'n-nahviyye*. İrbid: Daru'l-Emel, 3. Basım, 2001.

Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sadır, 1978.

Hamd, Gânim Kadûrî. "Menâhicü't-telîfi'n-nahvî arz ve münakaşa". *Mecelletü Âfâkü's-Sekâfeti Ve't-Türâs* 44 (2003), 41-56.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1993.

Hasenî, Muhammed el-Hıdr b. Hüseyin b. Alî b. Ömer. *el-Kıyâs fî'l-lugati'l-Arabiyye*. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1353.

Hasrân, Abdullah b. Hamd. *Merâhilü tetavvuri'd-dersi'n-nahvî*. İskenderiyye: Dâru'l-Marifeti'l-Camiiyye, 1993.

Husnî Mahmûd, Mahmûd. *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

Hüseyin, Abdülkadir. *Eseru'n-nünât fî'l-bahsi'l-belâgî*. Kahire: Dâru Garîb, 1998.

İbn Akîl, Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 20. Basım, 1980.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Kahire: el-Heyetu'l-Mısıryyetü'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 4. Basım, ts.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.

İbn Ebî Usaybia, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım. *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etebbâ*. thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, ts.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed. *es-Sâhibî fî fikhi'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Ebû Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî. *ed-Dibâcü'l-müzheb fî ma'rifeti ayâni ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr. Kahire: Dâru't-Türâs, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'arîb*. thk. Mâzin el-Mübârek. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 6. Basım, 1985.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 2004.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1. Basım, 2003.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 3. Basım, ts.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâât*. thk. Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1980.

İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî. *Şerhu'l-Mufasssal*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l'İlmiyye, 1. Basım, 2001.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâût. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1986.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim. *el-Muhammedûn mine's-şuarâ ve eşâruhüm*. thk. Hasan Ma'merî. Riyad: Dâru'l-Yemame, 1970.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b Yusuf b İbrâhim. *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Ebü'l-Fadl Muhammed İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1. Basım, 1986.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramadan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1997.

İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *el-İştikâk*. thk. Muhammed Sâlih et-Tikrîfî. Bağdat: Matbaatu'l-Meârif, 1. Basım, 1973.

İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. "Kitabü'l-hat". *Mecelletü'l-Mevrid* 5/3 (1976), 103-134.

İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b Seri b Sehl el-Bağdadi. *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. Abdülhüseyin el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1996.

İbnü's-Serrac, Ebû Bekr Muhammed b Seri b Sehl el-Bağdadi. *Kitâbü'l-arûz*. thk. Abdülhüseyin el-Fetlî. Bağdat: Matbaatü'l-Meârif, 1. Basım, 1972.

İbnü't-Tıktakâ, Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî. *el-Fahrî fi âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*. thk. Abdulkâdir Muhammed Mayu. Beyrut: Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, 1. Basım, 1997.

İşler, Emrullah. "Zeccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/173-174. İstanbul: Tdv Yayınları, 2013.

Kandemir, Mehmet Yaşar. “Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/28. İstanbul: Tdv Yayınları, 1997.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. thk. Mehmet Şerefettin Yaltakaya. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turasi’l-Arabî, ts.

Kaya, Mahmut. “Beytülhikme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/88-90. İstanbul: Tdv Yayınları, 1992.

Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî. *el-Umde fî mehâsini’ş-şi’r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dârû’l-Cîl, 5. Basım, 1981.

Kıyıcı, Selahattin. “Muhammed b. Ahmed Ezherî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/65. İstanbul: Tdv Yayınları, 1995.

Kûzî, Avad b. Hamd. *el-Mustalahu’n-nahvî; neş’etühû ve tetavvuruhû hattâ evâhiri’l-karni’s-sâlisi’l-hicrî*. Riyad: İmâdetü Şûûni’l-Mektebât, 1. Basım, 1981.

Macit, Muhittin. “Tercüme Hareketleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/498-504. İstanbul: Tdv Yayınları, 2011.

Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd. *el-Müveşşah fî meâhizi’l-ülemâ ale’ş-şuarâ*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.

Mes’ûdî, Ebû’l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî. *et-Tenbîh ve’l-işrâf*. Kahire: Daru’s-Sâvî, 1938.

Meyân, Vadha Abdülkerim Cema. *et-Telifü’n-nahvî beyne’t-talîm ve’t-tefsîr*. Kuveyt: Mektebetü Dâru’l-Urûbe, 1. Basım, 2007.

Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belagatu’l-Arabiyye*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1. Basım, 1996.

Muhtâr, Ahmed. *el-Bahsü’l-lügavî*. Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 6. Basım, 1988.

Muhtâr, Muhammed. *Târîhu’n-nahvi’l-Arabî fî’l-Meşrik ve’l-Mağrib*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2008.

Murâdî, Hasan b. Kâsım. *el-Cene’d-dânî fî hurûfi’l-me’ânî*. thk. Fahreddin Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1992.

Mübârek, Mâzin. *en-Nahvu'l-Arabî el-illetü'n-nahviyye: neşetühâ ve tetavvuruhâ*. Dımaşk: el-Mektebetü'l-Hadîse, 1. Basım, 1965.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.

Müeyyed, Fâize. “Dirâsetü kitâb (el-Usûl fi'n-nahv) li-İbni's-Serrâc”. *Mecelletü Merkezü'l-Vesâik ve'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 15/15 (2003), 401-437.

Nâsîf, Ali en-Necdî. *Sîbeveyhi imâmu'n-nuhât*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1979.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.

Nümeyrî, Ebû Cendel Ubeyd b. Husayn b. Muâviye b. Cendel. *Dîvânü'r-Râ'î en-Nümeyrî*. thk. Vâdîh Samed. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1995.

Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1. Basım, ts.

Özaydın, Abdülkerim. “Muvaffak el-Abbâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/326-328. Ankara: Tdv Yayınları, 2019.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Sîbeveyhi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/130-134. İstanbul: Tdv Yayınları, 2009.

Râcihî, Abduh Alî İbrâhîm. *Dürûs fi'l-mezâhibi'n-nahviyye*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1980.

Raway, Salah. *en-Nahvu'l-Arabi neş'etühu tetavvuruhu medarisühu ricalühu*. Kahire: Daru'l-Garib, 2003.

Rufeyde, İbrâhîm. *en-Nahvu ve kütübü't-tefsîr*. Bingazi: ed-Dâru'l-Cemâhîriyyetü, 2. Basım, 1990.

Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *ed-Dirâsâti'n-nahviyye ve'l-lugaviyye inde'z-Zemahşerî*. Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd, 1971.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemânî. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1. Basım, 1962.

Sîbeveyhi, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1988.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân. *Mâ yahtemilü'ş-şirü mine'd-darûrati*. thk. İvad b. Hamed el-Kavzî. Riyad: Câmîatü'l-Melik Suud, 2. Basım, 1991.

Sükkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî. *Şerhu eş'âri'l-Hüzeliyyîn*. thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc. Kahire: Dâru'l-Medenî, 1965.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Ebü'l-Fadl Muhammed İbrahîm. Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1. Basım, 1965.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İktirâh fi ilmi usûli'n-nahv*. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2. Basım, 2006.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrıyye, 1986.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*. thk. Fuat Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Sebebü vad-i ilmi'l-Arabıyye*. thk. Mervân el-Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Hicre, 1. Basım, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Târîhu'l-hulefâ*. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 2004.

Şelebî, Abdulfettâh İsmâîl. *Ebü Ali el-Fârisî hayâtühû ve mekânetühû beyne eimmeti't-tefsîri'l-Arabıyyeti ve âsâruhû fi'l-kırâati ve'n-nahvi*. Cidde: Dâru'l-Matbûâti'l-Hadîse, 3. Basım, 1989.

Şensoy, Sedat. “Rummânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/242-244. İstanbul: Tdv Yayınları, 2008.

Şühbe, Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebu Bekr b. Ahmed İbn Kadi. *Tabakâtü'n-nühât ve'l-lugaviyyîn*. Beyrut: ed-Darü'l-Arabiyye li'l-Mevsuat, 1. Basım, 2008.

Tâi, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik. *Şerhu't-Teshîl*. thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1. Basım, 1990.

Tanâhî, Mahmûd Muhammed. *Fehârisü Kitâbi'l-Usûl li'bni's-Serrâc*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1986.

Tantâvî, Muhammed. *Neşetü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*. Kahire: D'aru'l-Meârif, 3. Basım, 1995.

Temîmî, Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ-. *Dîvânü Cerîr*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1986.

Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Tüccar, Zülfikar. “Sîrâfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/264-265. İstanbul: Tdv Yayınları, 2009.

Ubeydî, Şaban Avad Muhammed. *en-Nahvu'l-Arabiyyu ve menâhicu't-telîf ve't-tahlîl*. Dımaşk: Dâru Tallâs, 1989.

Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Abdurrahmân el-Useymîn. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1986.

Yazıcı, Hüseyin. “İbnü's-Serrâc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/205-206. İstanbul: Tdv Yayınları, 2000.

Yemenî, Ebü'l-Mehâsin Tâcüddîn Abdülbâkî b. Abdilmecîd b. Abdillâh. *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-lugaviyyîn*. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1986.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: Tdv Yayınları, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1984.

